

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИ ПЕДАГОГ ВА РАҲБАР КАДРЛАРИНИ
ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШ ВА УЛАРНИНГ МАЛАКАСИНИ ОШИРИШНИ
ТАШКИЛ ЭТИШ БОШ ИЛМИЙ - МЕТОДИК МАРКАЗИ

ТОШКЕНТ ТИББИЁТ АКАДЕМИЯСИ ҲУЗУРИДАГИ ПЕДАГОГ
КАДРЛАРНИ ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШ ВА УЛАРНИНГ МАЛАКАСИНИ
ОШИРИШ ТАРМОҚ МАРКАЗИ

“Давлат санитария эпидемиология назорати
тизимдаги ислоҳатлар”
модули бўйича

Ў Қ У В – У С Л У Б И Й
М А Ж М У А

Тошкент 2019

Мазкур ўқув-услубий мажмуа Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2019 йил 2 ноябрдаги 1023-сонли буйруғи билан тасдиқланган ўқув режа ва дастур асосида тайёрланди.

Тузувчи: Тошкент тиббиёт академияси, Болалар, ўсмирлар ва овқатланиш гигиенаси кафедраси мудири, т.ф.д., доцент Н.Ж.Эрматов

Такризчилар: Тошкент педиатрия тиббиёт институти, Жамоат саломатлиги, соғлиқни сақлашни ташкил этиш ва бошқариш кафедраси мудири профессори, т.ф.д. Ш.Т.Искандарова

Тошкент тиббиёт академияси, Болалар, ўсмирлар ва овқатланиш гигиенаси кафедраси профессори т.ф.д. Г.И.Шайхова

*Ўқув-услубий мажмуа Тошкент тиббиёт академияси Кенгашининг 201__ йил
__-сонли қарори билан нашрга тавсия қилинган.*

МУНДАРИЖА

I. Ишчи дастур	4
II. Модулни ўқитишда фойдаланиладиган интерфаол таълим методлари.....	12
III. Назарий материаллар	26
IV. Амалий машғулот материаллари.....	64
V. Кейслар банки.....	135
VI. Глоссарий.....	141
VII Адабиётлар рўйхати	147

I. ИШЧИ ДАСТУР

Кириш

Мамлакатимиз мустақиллиги миллий таълим соҳасида туб ислохотларни амалга ошириш учун замин яратди. Республикаимиз Президентининг ташаббуси билан МДХ давлатларида биринчи бўлиб Ўзбекистон Республикаси таълим соҳасида ислохотлар амалга оширила бошланди. “Таълим тўғрисида”ги қонун ва “Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури”нинг амалга киритилиши янги босқични бошлаб берди. Ўзбекистонда олиб борилаётган ислохотлардан асосий мақсад, юртимизда соғлом ва баркамол, билимли, юксак маънавий-ахлоқий фазилатларга эга бўлган авлодни шакллантиришдан иборат. Айнан ана шу мақсадга эришиш учун Президентимиз раҳнамолигида янги даврда яшайдиган, янгича фикрлайдиган, янги ишлаб чиқариш, ижтимоий шароитларда фаолият кўрсатадиган, замонавий касбий маҳоратга эга бўлган мутахассис кадрлар тайёрлашнинг “Ўзбек модели” ҳаётга тадбиқ этилмоқда. Таълим соҳасига тегишли қонун ва норматив - меъёрий ҳужжатларнинг барчасида республикаимизда олий ва ўрта-маҳсус таълим тизимини жаҳон стандартларига мос равишда ривожлантириш, таълим сифатини халқаро стандартлар даражасига жавоб берадиган ҳолатга келтириш кўзда тутилган.

Дастур Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 12 июндаги “Олий таълим муассасаларининг раҳбар ва педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-4732-сонли, 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сонли, 2019 йил 27 августдаги “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг узлуксиз малакасини ошириш тизимини жорий этиш тўғрисида”ги ПФ-5789-сонли Фармонлари, шунингдек 2017 йил 20 апрелдаги “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ–2909-сонли қарорида белгиланган устувор вазифалар мазмунидан келиб чиққан ҳолда тузилган бўлиб, у олий таълим муассасалари педагог кадрларининг касб маҳоратларини оширишга ҳамда олий таълим соҳасида амалга оширилаётган қатъий ислохотлар мазмунини очиқ беришни мақсад қилади. Негаки, бугун вояга етаётган навқирон авлодни интеллектуал салоҳиятли, зукко қилиб тарбиялаш, уларга пухта билим бериш мутахассисларнинг юксак билим даражасига бевосита боғлиқдир.

Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда тиббиёт кадрларини тайёрлашга масъул бўлган профессор – ўқитувчиларининг тиббий профилактика иши йўналиши фанлари бўйича билим, кўникма ва малакаларини ошириш ҳозирги даврнинг долзарб масалаларидан биридир.

Тиббий профилактика иши йўналиши (гигиена) фанлари - одам организмга атроф муҳитдаги омилларнинг таъсирини ўрганиб, олинган натижалар асосида аҳоли учун энг мувофиқ яшаш, меҳнат қилиш

шароитларини, овқатланиш тартибларини, сув таъминоти, турар-жойлар билан таъминлаш масалаларини ишлаб чиқади. Бу мақсадларга эришиш учун гигиена ўз олдига қуйидаги вазифаларни қўяди: атроф муҳит омилларини ўрганиш ва уларни одам организмига таъсир этиш хусусиятларни аниқлаш; олинган натижаларга асосланиб одам организми учун бефарқ бўлган ва узок муддат давомида таъсир этганда ҳам зарарли таъсир кўрсатмайдиган гигиеник меъёрлар ва регламентларни ишлаб чиқиш; ишлаб чиқилган меъёрлар ва регламентларни ҳаётга тадбиқ қилиш ва уларнинг бажарилишини назорат қилиш.

Модулнинг мақсади ва вазифалари

Модулни ўқитишдан мақсад - Соғлиқни сақлаш тизимида юқори малакали етук мутахассисларга бўлган эҳтиёжни қондира оладиган, билим, малака ва амалий кўникмаларни керакли ҳажмда эгаллаган педагог кадрларни тайёрлашдан иборат.

Барча тингловчилар ўз амалий ва илмий фаолиятларида тиббий профилактика иши йўналиши (гигиена) фанлари асосий тамойиллари ва компонентларидан кенг фойдаланадилар.

Модулнинг асосий вазифалари:

- тингловчиларда “Тиббий профилактика иши” йўналишида педагог кадрларнинг касбий билим, кўникма, малакаларини узлуксиз янгилаш ва ривожлантириш;

- тингловчиларда замонавий талабларга мос ҳолда олий таълимнинг сифатини таъминлаш учун зарур бўлган педагогларнинг касбий компетентлик даражасини ошириш;

- тингловчиларда “Тиббий профилактика иши” йўналишида педагог кадрлар томонидан замонавий ахборот-коммуникация технологиялари ва хорижий адабиёт материалларини самарали ўзлаштирилишини таъминлаш;

- тингловчиларда “Тиббий профилактика иши” йўналишида ўқитишнинг инновацион технологиялари ва илғор хорижий тажрибаларни ўзлаштириш;

- “Тиббий профилактика иши” йўналишида ўқув жараёнини фан ва амалиёт билан самарали интеграциясини таъминлашга қаратилган фаолиятни ташкил этиш.

Модул бўйича тингловчиларнинг билими, кўникмаси, малакаси ва компетенцияларига қўйиладиган талаблар

“Тиббий профилактика иши” йўналишидаги фанларини ўзлаштириш жараёнида

Тингловчи:

- тиббий профилактика иши фанларининг замонавий йўналишлари, соҳалар бўйича эришилган ютуқлар, долзарб муаммолар ва ривожланиш истиқболини;

- олий тиббий таълимдаги, жумладан тиббий профилактика иши йўналиши соҳасидаги ислоҳатлар, амалдаги қонуний-меърий ҳужжатларни;
- тиббий профилактика иши йўналиши соҳасидаги санитария ва эпидемиология назорати асосларининг қонуний асосларини;
- тиббий профилактика иши йўналиши соҳасидаги мутахассисларга қўйиладиган замонавий талабларни;
- тиббий профилактика иши йўналиши соҳасидаги инновацияларни, хорижий тажрибани ва таълим технологияларини ўқув жараёнига татбиқ этишининг назарий ва амалий асосларини;
- атроф-муҳит ва инсон саломатлиги назарияси асосларини, аҳоли саломатлиги кўрсаткичларининг яшаш, меҳнат ва турмуш шароитларига боғлиқлик қонунлар, тушунчалар, категорияларни, табиий ва тиббий жараёнларнинг хусусиятларини **билиши** керак;

Тингловчи:

- тиббий профилактика иши йўналиши бўйича эришилган ютуқларни таълим жараёнига тадбиқ этиш;
- тиббий профилактика иши йўналиши фанларини ўқитишда илғор таълим технологияларидан самарали фойдаланиш;
- атроф-муҳит ҳамда унга боғлиқ равишда аҳоли саломатлигида кузатиладиган табиий жараёнларни таҳлил қилиш усулларини қўллаш, экологик ва аҳоли саломатлигига оид муаммолар бўйича ечимлар қабул қилиш;
- тиббий профилактика иши йўналиши бўйича касалликларнинг олдини олиш ва уларни бартараф қилиш, санитария маорифи ишларини тарғибот этиш ҳамда назорат қилиш **кўникмаларига** эга бўлиши лозим.

Тингловчи:

- атроф муҳитни санитар муҳофазалаш бўйича билимларни қўллашни, атроф-муҳит омилларини (ҳаво, сув, тупроқ, озик-овқат маҳсулотлари ва б.) объектив ва лаборатор текшириш усулларини, ифлосланиш даражасини аниқлашни ҳамда гигиеник меъёрларга қиёсий таққослаш, экологик мониторингни олиб бориш;
- тиббий профилактика иши йўналишидаги фанларни ўқитишда муаммоли педагогик ва инновацион ёндашиш **малакаларига** эга бўлиши зарур.

Модулни ташкил этиш ва ўтказиш бўйича тавсиялар

“Тиббиётда санитария эпидемиология назорати тизими ва унинг аҳамияти” модули маъруза ва амалий машғулотлар шаклида олиб борилсада, бунда вазиятли машқлар, слайдларни кўрсатиш, алоҳида педагогик вазиятларни шарҳлаш кабилардан фойдаланиш тавсия этилади.

Модулни ўқитиш жараёнида таълимнинг замонавий методлари, ахборот-коммуникация технологиялари қўлланилиши назарда тутилган:

- маъруза дарсларида замонавий компьютер технологиялари ёрдамида презентация ва электрон-дидактик технологиялардан;

- ўтказиладиган амалий машғулотларда техник воситалардан, экспресс ва тест сўровлари, ақлий ҳужум, кичик гуруҳлар билан ишлаш ва бошқа интерактив таълим усуллари қўллаш назарда тутилади.

Модулнинг ўқув режадаги бошқа модуллар билан боғлиқлиги ва узвийлиги

“Тиббиётда санитария эпидемиология назорати тизими ва унинг аҳамияти” модули мазмунан ўқув режадаги “Олий таълимнинг норматив-ҳуқуқий асослари”, “Илғор таълим технологиялари ва педагогик маҳорат”, “Таълим жараёнида ахборот- коммуникация технологияларини қўллаш” каби ўқув модуллари билан узвий боғлиқ бўлиб, педагогик фаолиятни самарали кечишини таъминлаш учун хизмат қилади.

Модулнинг олий таълимдаги ўрни

Тингловчилар модул доирасида узатиладиган маълумотларни таълим-тарбия жараёнига тадбиқ этиб, мақбул қарор қабул қилишга доир касбий компетентликка эга бўладилар.

Модул бўйича соатлар тақсимоти

№	Модул мавзулари	Тингловчининг ўқув юкламаси, соат					Мустақил таълим
		Ҳаммаси	Аудитория ўқув юкламаси				
			жами	Жумладан			
			Назай	Амалий машғулот	Кўчма машғулот		
НАЗАРИЙ ҚИСМ (маърузалар)							
1	ЎзРда Давлат санитария назорати. Аҳолини санитария-эпидемиологик осойишталигини таъминлаш.	2	2				
2	ЎзРда Санитария эпидемиология хизмати структураси. Республика санитария-эпидемиология хизмати фаолияти ва уни малакали кадрлар билан таъминланиш масалалари.	2	2				
3	Аҳоли саломатлиги ва соғлиқни сақлашни ташкиллаштириш ва бошқаришнинг тамойиллари. ЖССТ бўйича саломатлик ҳолатининг таснифи.	2	2				

	Жами	6		6			
Кўчма машғулот							
1	Давлат санитария назоратини ташкиллаштириш долзарб масалалари	4				4	
2	Аҳоли орасида соғлом турмуш тарзини ташкиллаштириш масалалари	4				4	
	Жами	8				8	
АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАР							
1	Аҳоли яшаш жойларида радиацион хавфсизлик муаммолари.	2				2	
2	Атмосфера ҳавоси ва тоза ичимлик суви муаммосини долзарб масалалари.	2				2	
3	Ишлаб чиқариш корхоналарида ишчилар саломатлик ҳолатини долзарб муаммолари.	2				2	
4	Аҳолини турли қатламлари саломатлигини муҳофаза қилиш муаммолари.	4				4	
	Жами:	10				10	

НАЗАРИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАЗМУНИ

1-мавзу: ЎзРда Давлат санитария назорати. Аҳолини санитария-эпидемиологик осойишталигини таъминлаш.

Давлат санитария назорати, унинг мазмуни, мақсади, вазифалари ва ташкиллаштирилиши. Тиббий профилактика иши, мақсад ва вазифалари. Санитария-эпидемиологик вазият. Санитария-гигиена ва эпидемияга қарши тадбирлар.

2-мавзу: ЎзРда Санитария эпидемиология хизмати структураси. Республика санитария-эпидемиология хизмати фаолияти ва уни малакали кадрлар билан таъминланиш масалалари

Санитария эпидемиология хизмати структураси, мутахассислар ва лавозимдаги шахсларнинг вазифалари. ЎзР ВМнинг “Республика санитария-эпидемиология хизмати фаолиятини ва уни малакали кадрлар билан таъминланиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари” тўғрисидаги Қарори.

3-мавзу: Аҳоли саломатлиги ва соғлиқни сақлашни ташкиллаштириш ва бошқаришнинг тамойиллари. ЖССТ бўйича саломатлик ҳолатининг таснифи.

Жамият саломатлиги ва соғлиқни сақлашни ташкиллаштириш ва бошқариш. Саломатлик ҳолатининг ЖССТ бўйича таснифи. Аҳолининг касалланишининг демографик кўрсаткичлари. Касалликларнинг ХКТ-10 бўйича тарқалиши ва олдини олишнинг статистик усуллари. Бирламчи ва иккиламчи касалликларнинг профилактикаси. Соғлом турмуш тарзининг томоийллари.

АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ МАЗМУНИ

1-амалий машғулот: Аҳоли яшаш жойларида радиацион хавфсизлик муаммолари.

Атроф-мухитнинг радиацион хавфсизлиги. Озиқ-овқат маҳсулотларининг зарарланишини олдини олиш. Турли кимиёвий воситлардан зарарланишнинг олдини олиш муаммолари.

2-амалий машғулот: Атмосфера ҳавоси ва тоза ичимлик суви муаммосини долзарб масалалари.

Биосфера объектларнинг санитар гигиеник муҳофазаси. Сув ҳаёт манбаси. Атмосфера ҳавосининг ифлосланиши олдини олиш муаммолари,

3-амалий машғулот: Ишлаб чиқариш корхоналарида ишчилар саломатлик ҳолатини долзарб муаммолари.

Турли ишлаб чиқариш корхоналарида давлат санитария назорати олиб бориш. Аёлларнинг меҳнат гигиенаси. Замонавий ишлаб чиқариш корхоналарида меҳнат шароитларни оптималлаштириш.

4-амалий машғулот: Аҳолини турли қатламлари саломатлигини муҳофаза қилиш муаммолари.

Жамият саломатлиги ва соғлиқни сақлашни ташкиллаштириш ва бошқариш. Саломатлик ҳолатининг ЖССТ бўйича таснифи. Аҳолининг касалланишининг демографик кўрсаткичлари. Касалликларнинг ХКТ-10 бўйича тарқалиши ва олдини олишнинг статистик усуллари. Бирламчи ва иккиламчи касалликларнинг профилактикаси. Соғлом турмуш тарзининг томойиллари.

ЎҚИТИШ ШАКЛЛАРИ:

Мазкур модулнинг назарий материални ўзлаштиришда қуйидаги:

→ *ўқув ишини ташкиллаштиришнинг интерфаол шакларидан:* бинар-маъруза, савол-жавобли маъруза, суҳбат-маърузалар орқали ташкиллаштириш назарда тутилган.

→ *ўқув фаолиятини ташкил этиш шакллари сифатида қуйидагилардан фойдаланиш назарда тутилган:*

- маъруза машғулотларида оммавий, жуфтлик, индивидуал;
- амалий машғулотларда гуруҳли, жамоавий, жуфтлик, индивидуал.

Кўчма машғулот ТТА туман ДСЭНМ ўқув модули ҳамда ЎзР ССВ СГКК ИТИ лабораторияларида ўтказилади.

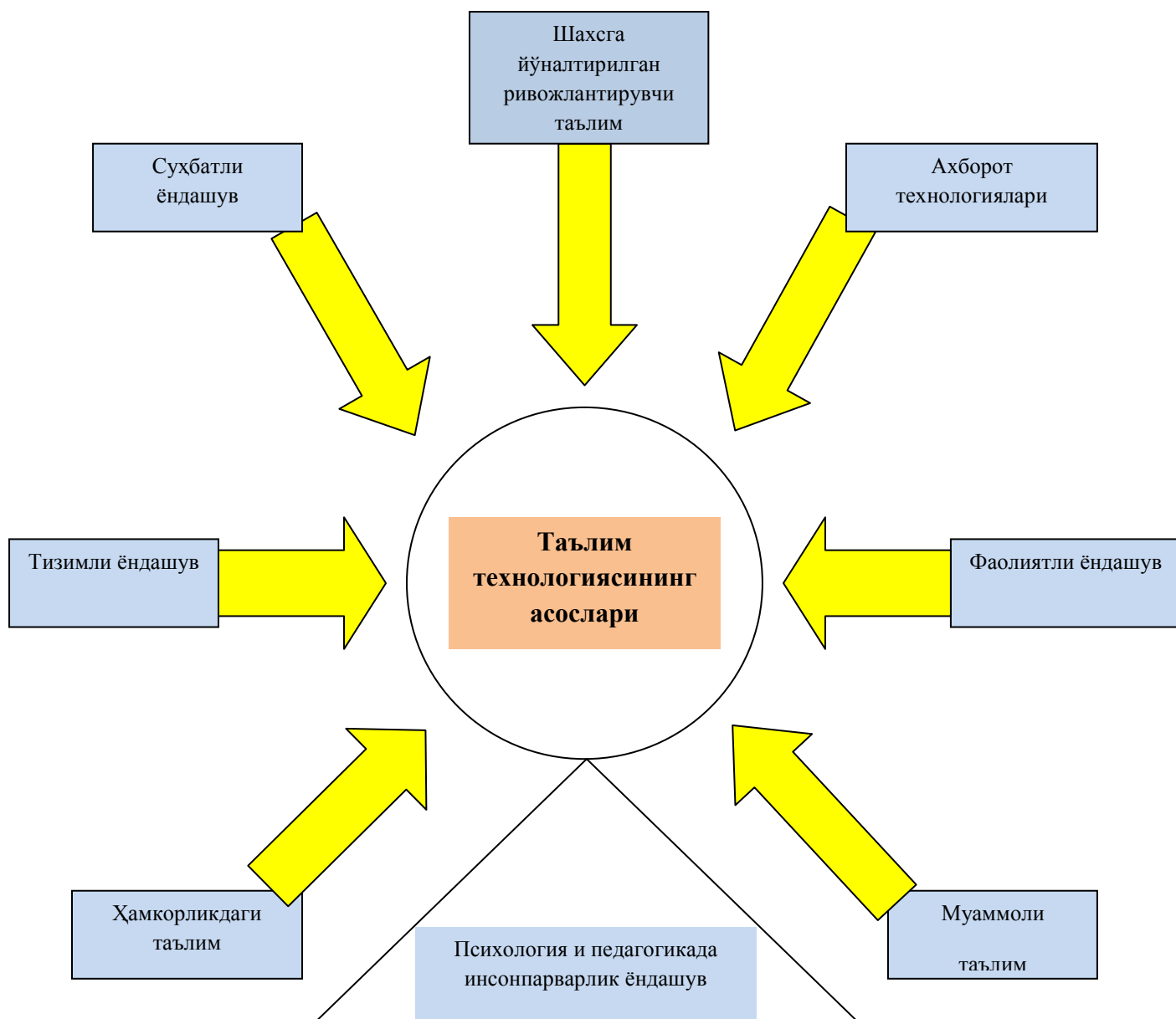
Кўчма машғулот мобайнида туман ДСЭНМ ўқув модули мисолида Давлат санитария эпидемиология назорат марказлари структураси билан таништирилиб, Давлат санитария назоратини ўтказишнинг умумий принциплари билан таништирилади. Шунингдек ЎзР ССВ СГКК ИТИ лабораторияларида ўтказиладиган текширувларни таҳлил қилинади.

II. МОДУЛНИ ЎҚИТИШДА ФОЙДАЛАНИЛАДИГАН ИНТЕРФАОЛ ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИ

Таълим технологияси аниқ педагогик ғоя асосида ишлаб чиқилиб, унинг негизини қуйидагилар ташкил этади: муаллифнинг аниқланган методологик, фалсафий йўналиши; педагогик, психологик ва ижтимоий фанлар ҳамда педагогик амалиёт-концептуал асослари.

Таълим тизими бошқа барча хорижий мамлакатлар сингари фалсафа, психология ва педагогикада инсонпарварлик йўналишидаги принциплар асосида тузилади. Педагогикада бу йўналишнинг асосий фарқ қиладиган жиҳати шундаки, бунда таълим олувчининг ўзлиги, унинг шахси, мустақил танқидий фикрлашини онгли ривожланишига аниқ йўналтирилган, уларнинг хусусият ва имкониятларини ҳисобга олган ҳар бир таълим олувчининг мустақил билиш фаолиятига эътиборида ҳисобланади.

Замонавий таълим технологиясининг асослари

Интерфаол таълим (Interactive) - суҳбатли. **Интерфаол** таълим бериш - суҳбатли таълим бериш, бунда таълим берувчи ва таълим олувчи, таълим воситаларининг ўзаро ҳаракати амалга оширилади.

Модулни ўқитишда қуйидаги интерфаол усуллардан фойдаланилади.

Муаммоли вазиятлар усули

Муаммоли вазиятлар усули – таълим берувчининг муаммоли вазиятларни яратишга ва таълим олувчиларнинг фаол билиш фаолиятларига асосланган. У аниқ вазиятни таҳлил қилиш, баҳолаш ва кейинги қарорни қабул қилишдан тузилган. Усулнинг етакчи вазифалари қуйидагилардан иборат:

- ✓ Ўргатувчи – билимларни фаоллаштиришга асосланган;
- ✓ Ривожлантирувчи – таҳлилий тафаккурни, алоҳида ҳодисаларнинг далиллари қонунийликни кўра билишини шакллантириш;
- ✓ Тарбияловчи – фикр алмашилиш кўникмаларни шакллантириш.

Муаммоли вазифалардан фойдаланиш усули бизга, назарияни амалиёт билан боғлаш, имконини беради, бу материални таълим олувчилар учун янада кўп долзарбли қилади.

Ўқув муаммосининг муҳим белгилари қуйидагилардан иборат бўлади:

- ❖ номаълумнинг борлиги, уни топиш янги билимларни шаклланишига олиб келади;
- ❖ номаълумни топиш йўналишида қидирувни амалга ошириш учун таълим олувчиларда маълум даражада билим манбалари борлиги.

Муаммо 3 таркибий қисмдан ташкил топади:

- Маълум (ушбу берилган вазифадан).
- Номаълум (янги билимларни шаклланишига олиб келади).
- Номаълумни топиш йўналишида қидирувни амалга ошириш учун керак бўлган, аввалги билимлар (таълим олувчилар тажрибаси).

Шундай қилиб, ўқув муаммосини таълим олувчиларга олдиндан номаълум бўлган натижа ёки бажариш усули вазифаси сифатида аниқлаш мумкин. Лекин таълим олувчилар ушбу натижа қидирувини амалга ошириш ёки ҳал этиш йўли учун дастлабкига эгадирлар. Шундай қилиб, таълим олувчилар ҳал этиш йўлини билади, вазифаси ўқув муаммоси бўлмайди. Бошқа томондан, агарда таълим олувчилар у ёки бу вазифани ечиш йўлини билмай уни ечиш қидируви учун воситага эга бўлмасалар, унда у ҳам ўқув муаммоси бўлиши мумкин эмас.

Муаммоли вазифани мураккаблиги (вазият «ўқув» муаммо) бир қатор далиллар билан аниқланади, бу жумладан таълим олувчилар даражасига мос қилиши керак. Агарда таништирувчи материал жуда ҳам ҳажми катта ёки мураккаб бўлса, улар ҳамма ахборотни қабул қила олмайдилар, ечимини топишни билмайдилар ва ўқув фаолиятида бўлган ҳар қандай қизиқишлардан маҳрум бўладилар.

Муаммоли вазифани ишлаб чиқиш катта меҳнат ва педагогик

маҳоратни талаб этади. Қоидага биноан, вазифани бир неча маротаба тажрибадан ўтказгандан сўнг ўқув гуруҳида омадли вариантани тузишга эга бўлинади. Шунга қарамай, бундай вазифалар назарияни ҳақиқий вазият билан боғлаш имконини беради. Бу таълим оловчилар онгида ўқитишни фаоллаштиришга имкон беради, келажакдаги касбий фаолиятлари учун ўрганилаётган материалнинг амалий фойдасини англаб етишга ёрдам бўлади.

**Муаммоли вазиятлар усули қўлланилган
ўқув машғулотининг технологик харитаси**

Иш босқичлари	Фаолият шакли ва мазмуни
Тайёргарлик	➤ Таълим берувчи мавзу, муаммоли (муаммо) вазиятни танлайди,
1 – босқич Муаммога Кириш	➤ Тингловчилар гуруҳларга бўлинадилар; муаммоли вазиятлар баён қилинган материаллар билан танишадилар
2 - босқич Муаммога кириш	➤ Ушбу муаммони ҳал этишнинг турли имкониятларини гуруҳларда муҳокама қиладилар, уларни таҳлил қиладилар, энг мақбулларини топадилар, ягона фикрни ифодалайдилар.
3 - босқич. Натижаларни тақдим этиш	➤ Натижаларни маълум қилади, бошқа гуруҳ вариантларини муҳокама қиладилар
4 - босқич Умумлаштириш, яқун яшаш	➤ Баҳосиз ва қисқа равишда муаммони ечишнинг асосий ва ҳал этиш йўлларини санаб ўтади. Муаммоли вазиятни ечиш жараёнида қилинган хулосаларга эътибор қаратади

Лойиҳалар усули

Лойиҳалар усули билим ва малакаларни амалий қўллаш, таҳлил ва баҳолашни назарда тутувчи мажмуали ўқитиш усулини амалга оширади. Таълим оловчилар юқори даражада, бошқа ўқитиш усулларидан фойдаланишга қараганда, режалаштиришда, ташкиллаштиришда, назоратда, таҳлил қилиш ва вазифани бажариш натижаларини баҳолашда иштирок этадилар. Лойиҳа фанлараро, бир фан ёки фан ташқарисида бўлиши мумкин.

Лойиҳа усулининг амалга ошириш босқичлари

Иш босқичлари	Фаолият шакли ва мазмуни
Тайёргарлик	➤ Ўқитувчи лойиҳа мавзулари ва мақсадини аниқлайди. Таълим оловчиларни лойиҳалаш ёндашуви моҳияти билан таништиради. Бир қанча мавзулар таклиф этади, лойиҳа мазмуни тўғрисида маълумот беради, улар доирасини шакллантиради, иш турлари, уларнинг натижалари ва баҳолаш мезонларини санаб ўтади.
1 - босқич Режалаштириш	➤ Ўқитувчи ғояларни таклиф этади, таклифларни айтади. ➤ Ахборот манбаи ва унинг йиғиш усуллари ва таҳлилин тавсия этади. ➤ Иш тартиби ва оралиқ босқичларни баҳолаш мезонлари ва умуман жараёни белгилайди.
2 - босқич Тадқиқ қилиш	➤ Тингловчилар тадқиқотни бажарадилар. Ахборот тўплайдилар, оралиқ вазифаларни ечадилар.
3 - босқич Ахборот таҳлили. Хулосаларни шакллантириш.	➤ Тингловчилар олинган ахборотни таҳлил қиладилар, хулосаларни шакллантирадилар
4 - босқич Тақдимот босқичи	➤ Тингловчилар олинган натижалар бўйича тақдимотга тайёрланадилар. Иш натижаларини намоиш тадилар.
5 - босқич Жараён ва натижаларни баҳолаш.	➤ Тингловчилар жамоавий муҳокама орқали иш натижалари ва унинг бориши, шу жумладан муаммони ечишнинг тўлиқлик даражаси ва ҳаракат стратегиясини ҳимоя қиладилар, ўқитувчи уларни баҳолайди

“Кейс-стади” усули

«Кейс-стади» - инглизча сўз бўлиб, («case» – аниқ вазият, ҳодиса, «stadu» – ўрганмоқ, таҳлил қилмоқ) аниқ вазиятларни ўрганиш, таҳлил қилиш асосида ўқитишни амалга оширишга қаратилган метод ҳисобланади. Мазкур метод дастлаб 1921 йил Гарвард университетида амалий вазиятлардан иқтисодий бошқарув фанларини ўрганишда фойдаланиш тартибида қўлланилган. Кейсда очик ахборотлардан ёки аниқ воқеа-ҳодисадан вазият сифатида таҳлил учун фойдаланиш мумкин. Кейс ҳаракатлари ўз ичига қуйидагиларни камраб олади: Ким (Who), Қачон (When), Қерда (Where), Нима учун (Why), Қандай/ Қанақа (How), Нима-натижа (What).

“Кейс методи” ни амалга ошириш босқичлари

Иш Босқичлари	Фаолият шакли ва мазмуни
1-босқич: Кейс ва унинг ахборот таъминоти билан таништириш	<ul style="list-style-type: none"> ✓ якка тартибдаги аудио-визуал иш; ✓ кейс билан танишиш(матнли, аудио ёки медиа шаклда); ✓ ахборотни умумлаштириш; ✓ ахборот таҳлили; ✓ муаммоларни аниқлаш
2-босқич: Кейсни аниқлаштириш ва ўқув топшириғни белгилаш	<ul style="list-style-type: none"> ✓ индивидуал ва гуруҳда ишлаш; ✓ муаммоларни долзарблик иерархиясини аниқлаш; ✓ асосий муаммоли вазиятни белгилаш
3-босқич: Кейсдаги асосий муаммони таҳлил этиш орқали ўқув топшириғининг ечимини излаш, ҳал этиш йўллари ишлаб чиқиш	<ul style="list-style-type: none"> ✓ индивидуал ва гуруҳда ишлаш; ✓ муқобил ечим йўллари ишлаб чиқиш; ✓ ҳар бир ечимнинг имкониятлари ва тўсиқларни таҳлил қилиш; ✓ муқобил ечимларни танлаш
4-босқич: Кейс ечимини ечимини шакллантириш ва асослаш, тақдимот.	<ul style="list-style-type: none"> ✓ якка ва гуруҳда ишлаш; ✓ муқобил вариантларни амалда қўллаш имкониятларини асослаш; ✓ ижодий-лойиҳа тақдимотини тайёрлаш; ✓ якуний хулоса ва вазият ечимининг амалий аспектларини ёритиш

Шунингдек, модулни ўқитишда ҳамкорликдаги ўқишни ташкил этиш усулларидан «Арра» ёки илон изи, «Биргаликда ўқиймиз», техникаларидан фойдаланамиз.

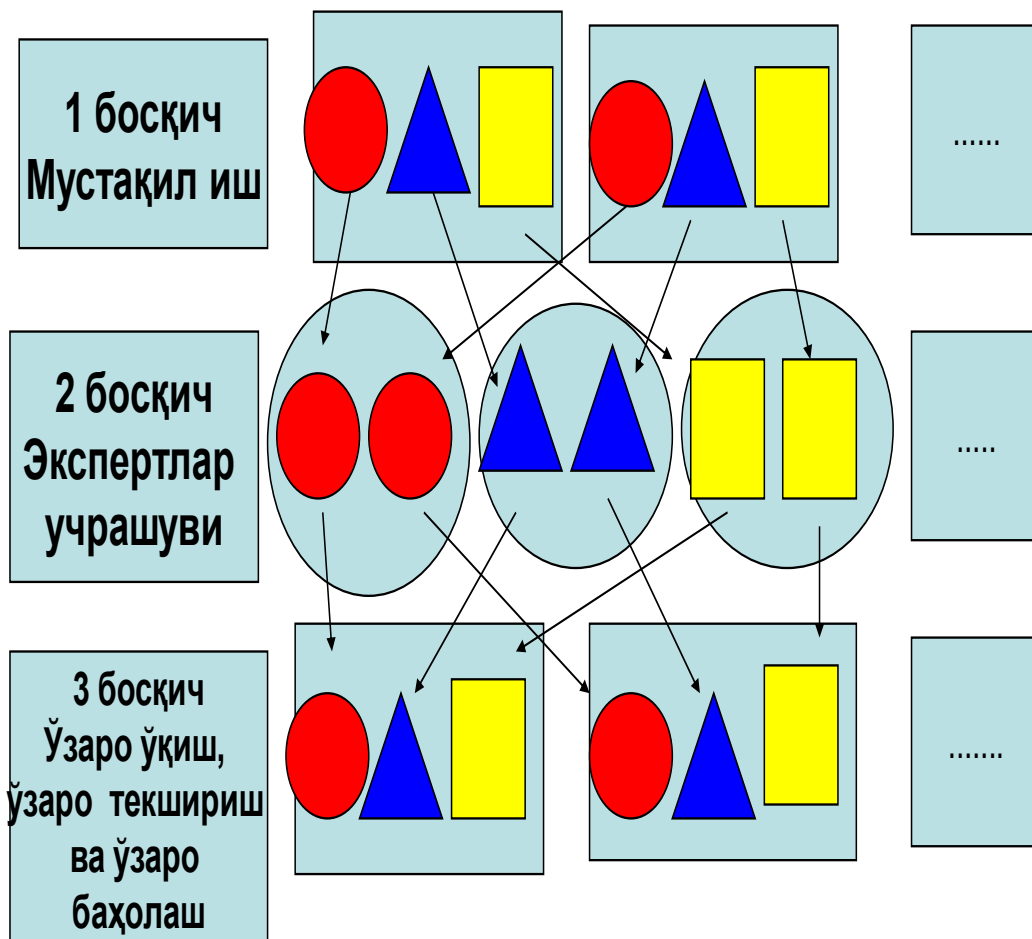
Ҳамкорликда ўзаро ўқиш: тамойил ва қоидалари

- 1) гуруҳга битта топширик;
- 2) битта рағбат: гуруҳ барча иштирокчилари ҳамкорликдаги иш баҳоси (умумий натижага эришиш учун барча гуруҳ аъзолари сарфлайдиган кучи баҳоланади) ва академик натижалари йиғиндисидан ташкил топган битта баҳо олади, яъни гуруҳ (команда) муваффақияти ҳар бир иштирокчининг ҳиссасига боғлиқ;
- 3) ҳар бирининг ўз муваффақияти ва гуруҳнинг бошқа аъзолари муваффақияти учун шахсий масъулиятлиги;
- 4) ҳамкорликдаги фаолият: гуруҳий музокара, ҳамкорлик, ўзаро ёрдам бериш каби ўзаро ҳаракат усуллари асосида ташкил топади;
- 5) муваффақиятга эришишда тенг имкониятлар: ҳар бир ўқиётган ўз шахсий ютуғини такомиллаштиришга, шахсий имкониятлари, қобилиятларидан келиб чиққан ҳолда ўқишга берилган бўлиши зарур, чунки у бошқалар билан тенг баҳоланади.

“Илон изи” (“арра”) техникасини ўтказиш босқичлари

Иш босқич-лар	Фаолият шакли
1 –босқич Кириш.	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Ўқитувчи лавҳаларнинг мураккаблиги ва ҳажми бўйича тенг бўлинган ўқув материали устида ишлаш учун 3-4 кишидан иборат бўлган гуруҳларни шакллантиради.
2 – Гуруҳларда ишлаш.	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Ҳар бир гуруҳ аъзоси эксперт варағига мос равишда ўқув материалдан керакли маълумотни топади. ➤ Мутахиссислар учрашуви-ҳар хил гуруҳларда фақат бир материални ўрганаётганлар билан учрашадилар ва экспертлар сифатида ахборотлар билан алмашиладилар, ўзларининг саволларини ишлайдилар, дастлабки ўзларининг гуруҳ аъзоларига ушбу ахборотни самаралироқ баён этишни биргаликда режалаштирадилар. ➤ Мутахиссислар ўзларининг дастлабки гуруҳларига қайтадилар ва бошқаларга ўзлари билиб олган барча янгиликларни ўргатадилар: ҳар бири ўзининг топшириғининг қисми тўғрисида маъруза қилади(худди арранинг бир тишидай). ➤ Умумий мавзу бўйича бир-бирларига саволлар берадилар ва билимларни баҳолайдилар ёки таълим берувчи томонидан барча мавзулар бўйича тестларни бажарадилар.
3- Якуний босқич.	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Ўқитувчи иш якунидан сўнг гуруҳлардаги ҳоҳлаган таълим олувчига мавзу бўйича ҳоҳлаган саволга жавоб беришиши таклиф этади. Тингловчилар саволларга жавоб берадилар

“Илон изи”, “Арра” техникаси

“Биргаликда ўрганамиз” (“кооп-кооп”) усули ва унинг босқичлари

Иш босқичлари	Фаолият шакли
1. Гуруҳларни шакллантиш	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Ўқитувчи ўқиганлик даражаси бўйича 3-5 кишидан иборат бўлган ҳар хил гуруҳларни шакллантиради
2. Гуруҳли иш босқичига кириш	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Ҳар бир гуруҳга умумий мавзунинг қисмини - бир топшириқ беради, бу бўйича барча ўқув гуруҳлари ишлайди. ➤ Гуруҳ ичида умумий топшириқ бўлинади.
3. Гуруҳларда ишлаш.	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Ўқитувчи топшириқни бажариш муваффақиятини, муомала маданиятини назорат қилади. ➤ Ҳамма алоҳида топшириқни бажарадилар ва барча мавзулар бўйича мустақил ишлайдилар. ➤ Гуруҳ аъзоларини кичик-маърузаларини тинглайдилар. Умумий маърузани ифодаляйдилар.
4. Такдимот ўтказиш	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Гуруҳ сардорлари ёки ҳамма гуруҳ иш якуни такдимотини ўтказадилар.
5. Баҳолаш.	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Ўқитувчи гуруҳ натижаларининг таҳлили ва баҳолашини ўтказди, ғолиб-гуруҳни аниқлайди.

Графикли организерлардан маълумотларни таркиблаштириш ва таркибий бўлиб чиқиш, ўрганилаётган тушунчалар (ҳодисалар, воқеалар, мавзулар ва шу кабилар) ўртасида алоқа ва алоқадорликни ўрнатишнинг йўли ва воситаларидан “Инсерт” усули, “Блиц-ўйин” усулидан фойдаланилади.

“Инсерт” усули

Методнинг мақсади: Мазкур метод ўқувчиларда янги ахборотлар тизимини қабул қилиш ва билмларни ўзлаштирилишини енгиллаштириш мақсадида қўлланилади, шунингдек, бу метод ўқувчилар учун хотира машқи вазифасини ҳам ўтайди.

Методни амалга ошириш тартиби:

➤ ўқитувчи машғулотга қадар мавзунинг асосий тушунчалари мазмуни ёритилган инпут-матнни тарқатма ёки тақдимот кўринишида тайёрлайди;

➤ янги мавзу моҳиятини ёритувчи матн таълим олувчиларга тарқатилади ёки тақдимот кўринишида намойиш этилади;

➤ таълим олувчилар индивидуал тарзда матн билан танишиб чиқиб, ўз шахсий қарашларини махсус белгилар орқали ифодалядилар. Матн билан ишлашда тингловчилар ёки қатнашчиларга қуйидаги махсус белгилардан фойдаланиш тавсия этилади:

Белгилар	1-матн	2-матн	3-матн
“V” – таниш маълумот.			
“?” – мазкур маълумотни тушунмадим, изоҳ керак.			
“+” бу маълумот мен учун янгилик.			
“– ” бу фикр ёки мазкур маълумотга қаршиман?			

Белгиланган вақт якунлангач, таълим олувчилар учун нотаниш ва тушунарсиз бўлган маълумотлар ўқитувчи томонидан таҳлил қилиниб, изоҳланади, уларнинг моҳияти тўлиқ ёритилади. Саволларга жавоб берилади ва машғулот якунланади.

“Блиц-ўйин” усули

Усулнинг мақсади: ўқувчиларда тезлик, ахборотлар тизмини таҳлил қилиш, режалаштириш, прогнозлаш кўникмаларини шакллантиришдан иборат. Мазкур методни баҳолаш ва мустаҳкамлаш мақсадида қўллаш самарали натижаларни беради.

Усулни амалга ошириш босқичлари:

1. Дастлаб иштирокчиларга белгиланган мавзу юзасидан тайёрланган топшириқ, яъни тарқатма материалларни алоҳида-алоҳида берилади ва улардан материални синчиклаб ўрганиш талаб этилади. Шундан сўнг, иштирокчиларга тўғри жавоблар тарқатмадаги «якка баҳо» колонкасига белгилаш кераклиги тушунтирилади. Бу босқичда вазифа якка тартибда бажарилади.

2. Навбатдаги босқичда тренер-ўқитувчи иштирокчиларга уч кишидан иборат кичик гуруҳларга бирлаштиради ва гуруҳ аъзоларини ўз фикрлари билан гуруҳдошларини таништириб, баҳслашиб, бир-бирига таъсир ўтказиб, ўз фикрларига ишонтириш, келишган ҳолда бир тўхтамга келиб, жавобларини «гуруҳ баҳоси» бўлимига рақамлар билан белгилаб чиқишни топширади. Бу вазифа учун 15 дақиқа вақт берилади.

3. Барча кичик гуруҳлар ўз ишларини тугатгач, тўғри ҳаракатлар кетма-кетлиги тренер-ўқитувчи томонидан ўқиб эшиттирилади, ва ўқувчилардан бу жавобларни «тўғри жавоб» бўлимига ёзиш сўралади.

4. «Тўғри жавоб» бўлимида берилган рақамлардан «якка баҳо» бўлимида берилган рақамлар таққосланиб, фарқ булса «0», мос келса «1» балл қуйиш сўралади. Шундан сўнг «якка хато» бўлимидаги фарқлар юқоридан пастга қараб қўшиб чиқилиб, умумий йиғинди ҳисобланади.

5. Худди шу тартибда «тўғри жавоб» ва «гуруҳ баҳоси» ўртасидаги фарқ чиқарилади ва баллар «гуруҳ хатоси» бўлимига ёзиб, юқоридан пастга қараб қўшилади ва умумий йиғинди келтириб чиқарилади.

6. Тренер-ўқитувчи якка ва гуруҳ хатоларини тўпланган умумий йиғинди бўйича алоҳида-алоҳида шарҳлаб беради.

7. Иштирокчиларга олган баҳоларига қараб, уларнинг мавзу бўйича ўзлаштириш даражалари аниқланади.

Графикли организерлардан маълумотларни таҳлил қилиш, солиштириш ва таққослашнинг йўл ва воситаларидан “SWOT-таҳлил” усули, Венна диаграммаси усулидан фойдаланилади.

“SWOT-таҳлил” усули

Методнинг мақсади: мавжуд назарий билимлар ва амалий тажрибаларни таҳлил қилиш, таққослаш орқали муаммони ҳал этиш йўлларни топишга, билимларни мустаҳкамлаш, такрорлаш, баҳолашга, мустақил, танқидий фикрлашни, ностандарт тафаккурни шакллантиришга хизмат қилади.

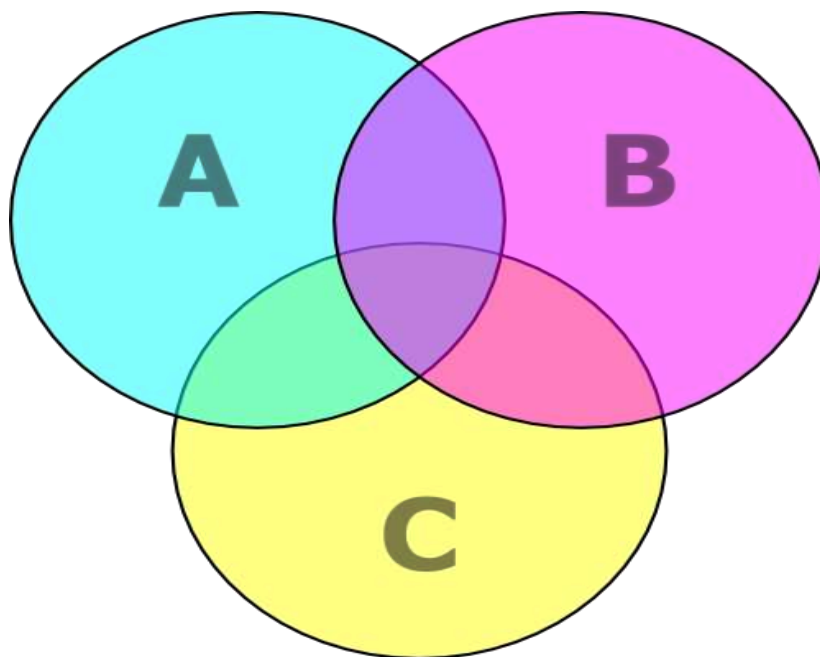

Венна Диаграммаси усули

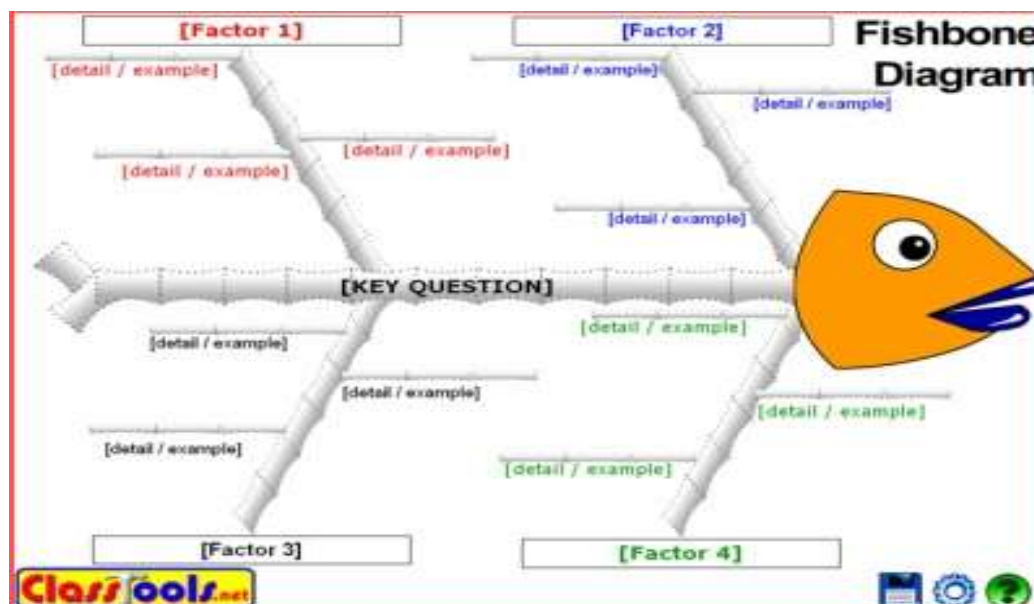
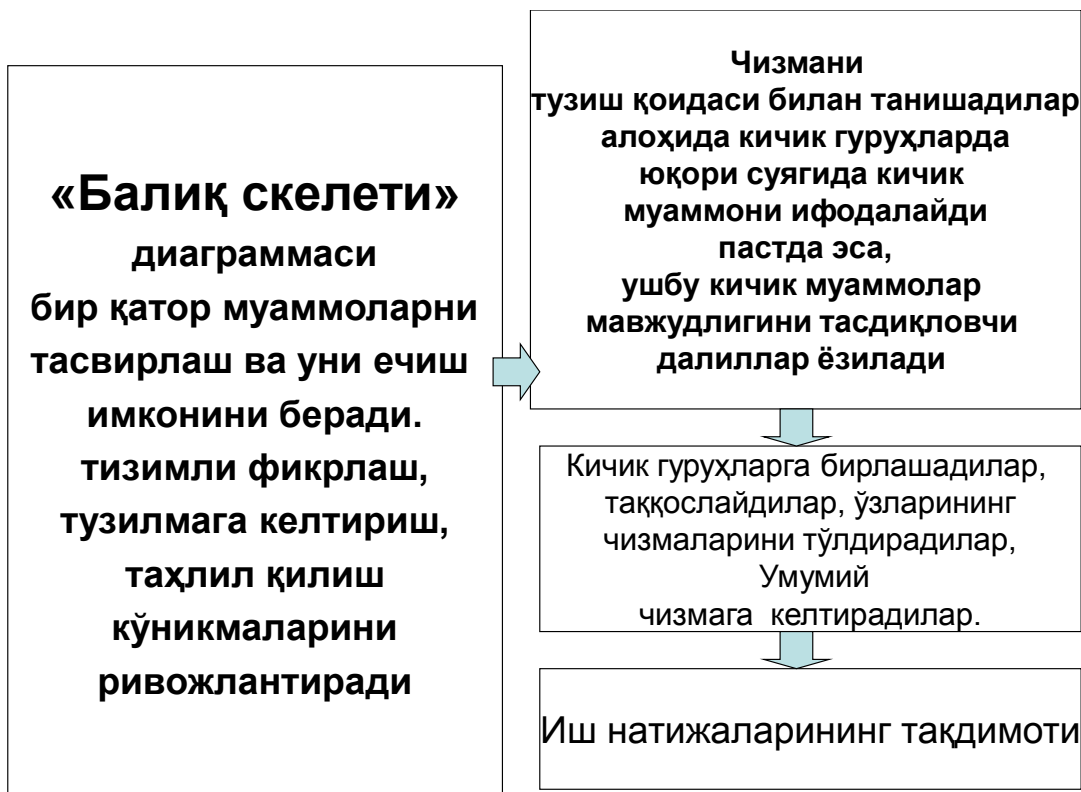
Усулнинг мақсади: Бу метод график тасвир орқали ўқитишни ташкил этиш шакли бўлиб, у иккита ўзаро кесишган айлана тасвири орқали ифодаланади. Мазкур метод турли тушунчалар, асослар, тасавурларнинг анализ ва синтезини икки аспект орқали кўриб чиқиш, уларнинг умумий ва фарқловчи жиҳатларини аниқлаш, таққослаш имконини беради.

Усулни амалга ошириш тартиби:

- иштирокчилар икки кишидан иборат жуфтликларга бирлаштириладилар ва уларга кўриб чиқиладиган тушунча ёки асоснинг ўзига хос, фарқли жиҳатларини (ёки акси) доиралар ичига ёзиб чиқиш таклиф этилади;
- навбатдаги босқичда иштирокчилар тўрт кишидан иборат кичик гуруҳларга бирлаштирилади ва ҳар бир жуфтлик ўз таҳлили билан гуруҳ аъзоларини таништирадилар;
- жуфтликларнинг таҳлили эшитилгач, улар биргалашиб, кўриб чиқиладиган муаммо ёхуд тушунчаларнинг умумий жиҳатларини (ёки фарқли) излаб топадилар, умумлаштирадилар ва доирачаларнинг кесишган қисмига ёзадилар.

Графикли органайзерлардан муаммони аниқлаш, таҳлил қилиш ва уни хал этишни режалаштиришнинг йўллари ва воситаларидан Ишикава диаграммасидан фойдаланилади.

Балиқ скелети, Ишикава ёки
Илдиз сабаблар таҳлили диаграммаси.

III. НАЗАРИЙ МАТЕРИАЛЛАР

1-мавзу: ЎзРда Давлат санитария назорати. Аҳолини санитария-эпидемиологик осойишталигини таъминлаш.

Режа:

1. Тиббий профилактика иши, мақсад ва вазифалари.
2. Давлат санитария назорати, унинг мазмуни, мақсади, вазифалари ва ташкиллаштирилиши.
3. ЎзРнинг “Аҳолининг санитария-эпидемиологик осойишталиги тўғрисида”ги Қонуни.

Таянч иборалар:

тиббий профилактика иши, врач умумий гигиенист эпидемиолог, давлат санитария назорати, аҳолининг санитария-эпидемиологик осойишталиги, санитария-гигиена тадбирлари ва эпидемияга қарши тадбирлар, санитария-эпидемиологик вазият

Ўзбекистон Республикаси президенти И.А.Каримов Республикада экологик ҳолатни яхшилаш ва эпидемиологик барқарорликни таъминлаш мақсадида “**Аҳоли, айниқса болаларни юқумли касалликлар ва эпидемиялардан ишончли ҳимоя қилишни таъминлайдиган санитария-эпидемиология хизмати тизимини янада мустаҳкамлаш, ҳамда унинг самарадорлигини ошириш лозим**” – деб таъкидлаганлар. Бу ишларни амалга оширувчи юқори малакали мутахассисларни ТТА тиббий профилактика факультети ҳамда унинг Фарғона филиали ва ТошПМИнинг Нукус филиали тайёрлаб беради.

Атроф-муҳитни асраш, инсон саломатлигига салбий таъсир этувчи омилларни бартараф қилиш ва турли касалликларни олдини олиш тиббий профилактика йўналиши фанларининг асосий вазифаси ҳисобланади. Тиббий профилактика иши йўналишидаги шифокорларнинг меҳнати туфайли Республикамизда вабо, ўлат, безгак, куйдирги, полиомиелит каби ўта оғир юқумли касалликлар бартараф этилди. Ҳозирги кунда республикамизда санитар-гигиеник, эпидемиологик ва радиацион хавфсизлик барқарор бўлиб бошқа давлатлардан ўта хавфли юқумли касалликларнинг кириб келишига йўл қўйилмаяпти.

Тиббий профилактика иши таълим йўналишининг ривожланиш тарихига қисқача тўхталиб ўтамиз. 1920 йилда Туркистон давлат университети ташкил этилган бўлиб унинг таркибида тиббиёт факультети бўлган. 1931 йилда факультет Ўрта Осиё тиббиёт институти номи билан университетдан ажралиб чиқади ва 1935 йилда Тошкент тиббиёт институти деб қайта номланади. Институт таркибида даволаш-профилактика, оналик ва болаликни ҳимоя қилиш, санитария-профилактика ва стоматология

факультетлари бўлган. 1933 йилдан санитария-профилактика факультети санитария-гигиена факультети деб қайта номланган. 1992 йилдан ҳозирги вақтгача тиббий профилактика факультети деб юритилади.

ТТАнинг тиббий-профилактика факультети санитария эпидемиология соҳасидаги юқори малакали мутахассисларни тайёрлайдиган Хамдўстлик давлатларидаги 33та факультетлар орасида нуфузли ўринга эга бўлган бири бўлиб, республикамизда таянч факультет ҳисобланади. Факультет 6 йиллик ўқиш муддатида врач умумий гигиенист эпидемиолог мутахассисларини тайёрлайди. Тиббиёт соҳасида ўтказилган ислохатлар аҳолига кўрсатиладиган тиббий ёрдам ва санитария хизматини юқори поғонага кўтарди. ДСЭНМ янги асбоб- ускуналар, лаборатория анжомлари, замонавий информацион технологиялар билан таъминланмоқда. Бу эса тингловчиларимиздан соҳага оид билим ва кўникмаларни пухта эгаллашини талаб этади.

Врач умумий гигиенист эпидемиолог - етарли билим ва кўникмаларга эга, кенг омма ва алоҳида гуруҳлар орасида аҳоли саломатлигини сақлаш ва мустаҳкамлаш, касалланишни олдини олиш бўйича давлат санитария ва эпидемиология назоратини ўтказиш, касбий вазифаси доирасида ҳолатни таҳлил қилиш, чора-тадбирлар ишлаб чиқиш ва амалга оширишга қодир юқори малакали врач.

Факультет битирувчиларининг асосий функционал вазифалари куйидагилардан иборат:

- Аҳолининг эпидемиологик барқарорлигини таъминлаш;
- Истеъмол бозорида истеъмолчиларнинг ҳуқуқи ҳимоялашини назорат қилиш;
- Профилактик, гигиеник ва эпидемияга қарши чора-тадбирларни ташкиллаштириш ва уларни ўтказишда иштирок этиш;
- Инсон ҳаёти фаолиятидаги экологик муаммоларни ечиш ва башорат қилиш;
- Аҳолининг саломатлик ҳолатини ўрганиш, ташқи муҳит омиллари ҳамда ишлаб чиқариш муҳитининг аҳоли саломатлигига салбий таъсирини ўрганиш, соғломлаштирувчи чора-тадбирларни ишлаб чиқиш, ташкиллаштириш ва уларнинг самарадорлигини гигиеник баҳолаш.

Врач умумий гигиенист эпидемиологнинг иш ўрни

- Республика, вилоят ва туманларнинг ДСЭНМлари;
- Республика карантин ва ўта хавfli касалликлар профилактикаси илмий маркази ва унинг филиаллари, дезинфекцияловчи ва санитар назорати пунктлари;
- Тиббий санитария қисмлари, кўп тармоқли шифохоналар, поликлиникалар ва бошқалар;
- ОИТСга қарши кураш маркази ва унинг филиаллари;

- Илмий текшириш институтлари;
- Ўзбекистон ҳаво йўллари ва темир йўллари тизимидаги ДСЭНМлари;
- Тиббиёт санитария қисмлари (Ички ишлар вазирлиги; Миллий хавфсизлик хизмати; Мудофаа вазирлиги).

Давлат санитария назорати – бу санитария қонунларини бузилишини олдини олиш, аниқлаш ва уларга чек қўйишга қаратилган санитария – эпидемиология хизматининг фаолиятidir. ДСН ЎЗРнинг «Аҳолининг санитария-эпидемиологик осойишталиги тўғрисида»ги қонуни асосида амалга оширилади. Ушбу Қонуннинг мақсади аҳолининг санитария-эпидемиологик осойишталиги соҳасидаги муносабатларни тартибга солишдан иборат.

Ўзбекистон Республикасининг «Аҳолининг санитария-эпидемиологик осойишталиги тўғрисида»ги қонуни

Ушбу Қонун қонунчилик палатаси томонидан 2015 йил 15 июлда қабул қилинган, сенат томонидан 2015 йил 6 августда маъқулланган (*ЎЗР қонун ҳужжатлари тўплами, 2015 й., 34-сон, 451-модда*). «Аҳолининг санитария-эпидемиологик осойишталиги тўғрисида»ги Қонуни (кейинги ўринларда “Қонун” деб келтирилади) 6 боб, 42 моддадан иборат: 1-боб. Умумий қоидалар (3та модда), 2-боб. Аҳолининг санитария-эпидемиологик осойишталиги соҳасини давлат томонидан тартибга солиш (11та модда), 3-боб. Юридик ва жисмоний шахсларнинг аҳолининг санитария-эпидемиологик осойишталиги соҳасидаги ҳуқуқ ва мажбуриятлари, (3та модда), 4-боб. Аҳолининг санитария-эпидемиологик осойишталигини таъминлашга доир талаблар, (12та модда), 5-боб. Санитария-гигиена тадбирларини ва эпидемияга қарши тадбирларни ташкил этиш ҳамда ўтказиш, (7та модда), 6-боб. Яқунловчи қоидалар (6та модда)

Ушбу Қонунда қуйидаги асосий тушунчалар қўлланилади:

аҳолининг санитария-эпидемиологик осойишталиги — аҳоли соғлиғининг ҳолати бўлиб, бунда инсонга яшаш муҳити омилларининг зарарли таъсири мавжуд бўлмайди ва унинг ҳаёт фаолияти учун қулай шарт-шароитлар таъминланади;

давлат санитария назорати — аҳолининг санитария-эпидемиологик осойишталиги тўғрисидаги қонун ҳужжатлари бузилишларининг олдини олишга, уларни аниқлаш ва бартараф этишга доир фаолият;

инсоннинг яшаш муҳити — инсоннинг ҳаёт фаолияти шарт-шароитларини белгилайдиган объектлар, ҳодисалар ва атроф-муҳит омиллари мажмуи;

санитария-гигиена тадбирлари ва эпидемияга қарши тадбирлар — юқумли ва паразитар касалликлар пайдо бўлишининг ҳамда

тарқалишининг олдини олишга ва уларни бартараф этишга қаратилган ташкилий, маъмурий, муҳандислик-техник, тиббий-санитария чора-тадбирлари ҳамда бошқа чора-тадбирлар;

санитария-эпидемиологик вазият — аҳоли яшаётган муҳитининг ва соғлиғининг муайян ҳудуддаги, кўрсатилган аниқ вақтдаги ҳолати;

санитария-эпидемиология хизмати — аҳолининг санитария-эпидемиологик осойишталиги соҳасидаги фаолиятни амалга оширувчи давлат санитария-эпидемиология назорати марказларини, орттирилган иммунитет танқислиги синдромига (ОИТСга) қарши курашиш марказларини, дезинфекция станцияларини, ўлат, карантин ва ўта хавфли инфекцияларни профилактика қилиш марказларини, илмий-тадқиқот муассасаларини ўз ичига олган ягона тизим;

чекловчи тадбирлар (карантин) — юқумли ва паразитар касалликлар тарқалишининг олдини олишга қаратилган, хўжалик фаолияти ва бошқа фаолиятнинг алоҳида тартибини, аҳоли, транспорт воситалари, юклар ва (ёки) товарлар ҳаракатланишининг чекланишини назарда тутадиган маъмурий, тиббий-санитария чора-тадбирлари ва бошқа чора-тадбирлар;

юқумли ва паразитар касалликлар — инсонга у яшаётган муҳитнинг биологик омиллари таъсир кўрсатиши ҳамда касалликка чалинган инсондан ёки ҳайвондан соғлом инсонга касаллик юқиши мумкинлиги сабабли пайдо бўладиган ва тарқаладиган инсон касалликлари.

Ушбу Қонуннинг **4-моддасида** аҳолининг санитария-эпидемиологик осойишталиги соҳасидаги давлат сиёсатининг асосий йўналишлари қуйидагилардан иборат деб кўрсатилган: санитария-гигиена тадбирларини ва эпидемияга қарши тадбирларни ишлаб чиқиш ҳамда амалга ошириш; давлат томонидан санитария-эпидемиология нормаларининг жорий этилиши; аҳолининг санитария маданияти даражасини ошириш; давлат санитария назоратини амалга ошириш; халқаро ҳамкорликни амалга ошириш.

Ушбу Қонуннинг 5-моддасида. Санитария қоидалари, нормалари ва гигиена нормативлари, 6-моддасида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг аҳолининг санитария-эпидемиологик осойишталиги соҳасидаги ваколатлари, 7-моддасида Маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг аҳолининг санитария-эпидемиологик осойишталиги соҳасидаги ваколатлари, 8-моддасида Давлат санитария назоратини амалга оширувчи органлар, 9-моддасида Давлат санитария назоратини амалга оширувчи мансабдор шахслар, 10-моддасида Ўзбекистон Республикаси Бош давлат санитария врачининг ваколатлари, 11-моддасида Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳар, туманлар ва шаҳарлар бош давлат санитария врачларининг ваколатлари, 12-моддасида Давлат санитария назоратини амалга оширувчи мансабдор шахсларнинг ҳуқуқлари, 13-моддасида Давлат санитария назоратини амалга оширувчи мансабдор

шахсларнинг мажбуриятлари, 14-моддасида Аҳолининг санитария-эпидемиологик осойишталигини таъминлашда фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларининг, нодавлат нотижорат ташкилотларининг иштирок этиши, 15-моддасида Юридик шахслар ва якка тартибдаги тадбиркорларнинг аҳолининг санитария-эпидемиологик осойишталиги соҳасидаги ҳуқуқлари, 16-моддасида Юридик шахслар ва якка тартибдаги тадбиркорларнинг аҳолининг санитария-эпидемиологик осойишталиги соҳасидаги мажбуриятлари, 17-моддасида Фуқароларнинг аҳолининг санитария-эпидемиологик осойишталиги соҳасидаги ҳуқуқ ва мажбуриятлари, 18-моддасида Норматив-техник ҳужжатларни ишлаб чиқишга доир талаблар, 19-моддасида Объектларни режалаштириш, лойиҳалаштириш ва қуришга, корхоналарни техник ва технологик жиҳатдан қайта жиҳозлашга ҳамда ишга туширишга доир талаблар, 20-моддасида Худудларни, иншоотларни, биноларни сақлашга, усқуналар ва транспорт воситаларидан фойдаланишга доир талаблар, 21-моддасида Кимёвий моддаларни, биологик воситаларни ва материалларни ташиш, сақлаш, қўллаш, зарарсизлантириш, утилизация қилиш ҳамда кўмиб ташлаш пайтидаги талаблар, 22-моддасида Радиоактив моддалар ва бошқа ионлаштирувчи нурланиш манбалари билан ишлаш пайтидаги талаблар, 23-моддасида Турар жойларга кўчиб киришга ва улардан фойдаланишга доир талаблар, 24-моддасида Озиқ-овқат хом ашёсига, озиқ-овқат маҳсулотларига, уларни ишлаб чиқаришга, ташишга, сақлашга ва реализация қилишга доир талаблар, 25-моддасида Хориждан олиб кириладиган маҳсулотни етказиб бериш ва реализация қилиш пайтидаги талаблар, 26-моддасида Хўжалик ва ичимлик суви билан таъминлашга доир талаблар, 27-моддасида Таълим шарт-шароитларини тартибга солувчи санитария қоидалари, нормалари ва гигиена нормативларига риоя этилишига доир талаблар, 28-моддасида Меҳнат шароитларига доир талаблар, 29-моддасида Махсус экспертизалар ўтказиш, 5-бобида Санитария-гигиена тадбирларини ва эпидемияга қарши тадбирларни ташкил этиш ҳамда ўтказиш, 30-модда. Санитария-гигиена тадбирлари ва эпидемияга қарши тадбирлар, 31-моддасида Ўзбекистон Республикаси ҳудудининг санитария муҳофазаси, 32-моддасида Юқумли ва паразитар касалликлар ўчоқларида ўтказиладиган чора-тадбирлар, 33-моддасида Профилактик эмлашлар ўтказиш, 34-моддасида Дезинфекция тадбирлари, 35-моддасида Мажбурий тиббий кўриклар, 36-моддасида Фуқароларни гигиеник ўқитиш ва тарбиялаш, 37-моддасида Давлат санитария назоратини амалга ошириш бўйича фаолиятга аралаштиришга йўл қўйилмаслиги, 38-моддасида Низоларни ҳал этиш, 39-моддасида Аҳолининг санитария-эпидемиологик осойишталиги тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузганлик учун жавобгарлик, 40-моддасида Айрим қонун ҳужжатларини ўз кучини йўқотган деб топиш 41-моддасида Қонун ҳужжатларини ушбу Қонунга мувофиқлаштириш, 42-моддасида Ушбу Қонуннинг кучга кириши тўғрисида маълумотлар келтирилган.

6-модда. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг аҳолининг санитария-эпидемиологик осойишталиги соҳасидаги ваколатлари

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси:

аҳолининг санитария-эпидемиологик осойишталиги соҳасида ягона давлат сиёсатининг амалга оширилишини таъминлайди;

аҳолининг санитария-эпидемиологик осойишталиги соҳасидаги давлат дастурларини тасдиқлайди ва амалга оширади;

давлат ва хўжалик бошқаруви органларининг аҳолининг санитария-эпидемиологик осойишталиги соҳасидаги фаолиятини мувофиқлаштириб боради.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа ваколатларни ҳам амалга ошириши мумкин.

7-модда. Маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг аҳолининг санитария-эпидемиологик осойишталиги соҳасидаги ваколатлари

Маҳаллий давлат ҳокимияти органлари:

аҳолининг санитария-эпидемиологик осойишталиги соҳасидаги давлат дастурларини амалга оширишда ўз ваколатлари доирасида иштирок этади;

аҳолининг санитария-эпидемиологик осойишталиги соҳасидаги ҳудудий дастурларни тасдиқлайди ва амалга оширади;

давлат ва хўжалик бошқаруви органлари тегишли ҳудудий бўлинмаларининг аҳолининг санитария-эпидемиологик осойишталиги соҳасидаги фаолиятини мувофиқлаштириб боради;

ҳудудларнинг санитария-эпидемиологик ҳолатини яхшилашга ва тозалигини сақлашга, аҳолининг санитария маданияти даражасини оширишга доир чора-тадбирларни амалга оширади.

Маҳаллий давлат ҳокимияти органлари қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа ваколатларни ҳам амалга ошириши мумкин.

8-модда. Давлат санитария назоратини амалга оширувчи органлар

Давлат санитария назорати:

Ўзбекистон Республикаси Соғлиқни сақлаш вазирлигининг Давлат санитария-эпидемиология назорати республика маркази, Қорақалпоғистон

Республикаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳар, туманлар ҳамда шаҳарлар давлат санитария-эпидемиология назорати марказлари томонидан;

Ўзбекистон Республикаси Мудофаа вазирлигининг, Ички ишлар вазирлигининг, Миллий хавфсизлик хизматининг, «Ўзбекистон темир йўллари» акциядорлик жамиятининг тегишли таркибий бўлинмалари томонидан амалга оширилади.

Давлат санитария назорати Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан белгиланадиган бошқа вазирликлар ва идораларнинг тегишли таркибий бўлинмалари томонидан амалга оширилиши мумкин.

Ўзбекистон Республикаси Соғлиқни сақлаш вазирлигининг Давлат санитария-эпидемиология назорати республика маркази, Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳар давлат санитария-эпидемиология назорати марказлари ушбу модданинг биринчи қисми [учинчи хатбошисида](#) ҳамда [иккинчи қисмида](#) кўрсатилган таркибий бўлинмаларнинг фаолиятига услубий раҳбарлик қилинишини, бу фаолият мувофиқлаштириб борилишини таъминлайди.

9-модда. Давлат санитария назоратини амалга оширувчи мансабдор шахслар

Давлат санитария назоратини ташкил этиш ва амалга ошириш:

Ўзбекистон Республикаси Бош давлат санитария врачининг, Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар, Тошкент шаҳар, туманлар, шаҳарлар бош давлат санитария врачларининг, улар ўринбосарларининг;

Ўзбекистон Республикаси Мудофаа вазирлигининг, Ички ишлар вазирлигининг, Миллий хавфсизлик хизматининг, «Ўзбекистон темир йўллари» акциядорлик жамиятининг тегишли таркибий бўлинмалари раҳбарларининг;

қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа мансабдор шахсларнинг зиммасига юклатилади.

14-модда. Аҳолининг санитария-эпидемиологик осойишталигини таъминлашда фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларининг, нодавлат нотижорат ташкилотларининг иштирок этиши

Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари:

аҳолининг санитария-эпидемиологик осойишталиги соҳасидаги давлат дастурларини, ҳудудий ва бошқа дастурларни амалга оширишда иштирок этади;

санитария-гигиена тадбирлари ва эпидемияга қарши тадбирларни амалга оширишда кўмаклашади;

тегишли ҳудудда аҳолининг санитария-эпидемиологик осойишталиги соҳасидаги тадбирларнинг амалга оширилиши, ҳовли ва уй атрофи ҳудудларидаги қурилишлар ҳамда ҳовли ва уй атрофи ҳудудларини сақлаш қоидаларига риоя этилиши юзасидан жамоатчилик назоратини амалга оширади;

ободонлаштириш ва кўкаламзорлаштириш ишларида тегишли ҳудудда яшовчиларнинг ихтиёрий асосда иштирок этишини ташкил этади.

Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа тадбирларда ҳам иштирок этиши мумкин.

Нодавлат нотижорат ташкилотлари аҳолининг санитария-эпидемиологик осойишталигини таъминлашда иштирок этувчи давлат органлари ва бошқа органларга кўмаклашиши ҳамда зарур ёрдам кўрсатиши мумкин.

3-боб. Юридик ва жисмоний шахсларнинг аҳолининг санитария-эпидемиологик осойишталиги соҳасидаги ҳуқуқ ва мажбуриятлари

15-модда. Юридик шахслар ва якка тартибдаги тадбиркорларнинг аҳолининг санитария-эпидемиологик осойишталиги соҳасидаги ҳуқуқлари

Юридик шахслар ва якка тартибдаги тадбиркорлар:

давлат бошқаруви органларидан, маҳаллий давлат ҳокимияти органларидан, шунингдек давлат санитария назоратини амалга оширувчи органлардан санитария-эпидемиологик вазият ҳамда инсоннинг яшаш муҳити ҳолати тўғрисида ахборот олиш;

давлат ва хўжалик бошқаруви органлари, маҳаллий давлат ҳокимияти органлари томонидан санитария-гигиена тадбирлари ва эпидемияга қарши тадбирларни ишлаб чиқишда иштирок этиш;

аҳолининг санитария-эпидемиологик осойишталигини яхшилаш бўйича таклифлар киритиш;

фуқаролар, юридик шахслар ва якка тартибдаги тадбиркорлар томонидан аҳолининг санитария-эпидемиологик осойишталиги тўғрисидаги қонун ҳужжатлари бузилиши оқибатида, шунингдек санитария-гигиена тадбирлари ва эпидемияга қарши тадбирларни амалга ошириш пайтида ўзларининг мол-мулкига етказилган зарарнинг ўрни қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда тўлиқ ҳажмда қопланиши;

давлат санитария назоратини амалга оширувчи органларнинг қарорлари, улар мансабдор шахсларининг ҳаракатлари (ҳаракатсизлиги) устидан бўйсунув тартибида юқори турувчи органларга ёки мансабдор шахсларга ёхуд судга белгиланган тартибда шикоят қилиш ҳуқуқига эга.

Юридик шахслар ва якка тартибдаги тадбиркорлар қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа ҳуқуқларга ҳам эга бўлиши мумкин.

16-модда. Юридик шахслар ва якка тартибдаги тадбиркорларнинг аҳолининг санитария-эпидемиологик осойишталиги соҳасидаги мажбуриятлари

Юридик шахслар ва якка тартибдаги тадбиркорлар:

аҳолининг санитария-эпидемиологик осойишталиги тўғрисидаги қонун ҳужжатлари, шунингдек давлат санитария назоратини амалга оширувчи мансабдор шахсларнинг қарорлари ва кўрсатмалари талабларини бажариши;

юқумли ва паразитар касалликлар пайдо бўлган тақдирда уларни бартараф этиш мақсадида санитария-гигиена тадбирларини ва эпидемияга қарши тадбирларни ишлаб чиқиши ҳамда амалга ошириши;

ишлаб чиқариш, ташиш, сақлаш ҳамда аҳолига реализация қилиш пайтида маҳсулотнинг, шунингдек бажарилаётган ишлар ва кўрсатилаётган хизматларнинг хавфсизлигини таъминлаши;

маҳсулотни ишлаб чиқариш, ташиш, сақлаш ва аҳолига реализация қилиш, ишларни бажариш ҳамда хизматларни кўрсатиш пайтида санитария қоидалари, нормалари ва гигиена нормативларига риоя этиши;

аҳолининг санитария-эпидемиологик осойишталигига таҳдид солувчи авария вазиятлари, технологик жараёнларнинг бузилишлари тўғрисида маҳаллий давлат ҳокимияти органларига, давлат санитария назоратини амалга оширувчи органларга ишончли ахборот тақдим этиши шарт.

Юридик шахслар ва якка тартибдаги тадбиркорлар зиммасида қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа мажбуриятлар ҳам бўлиши мумкин.

17-модда. Фуқароларнинг аҳолининг санитария-эпидемиологик осойишталиги соҳасидаги ҳуқуқ ва мажбуриятлари

Фуқаролар:

қулай яшаш муҳити;

давлат бошқаруви органларидан, маҳаллий давлат ҳокимияти органларидан, шунингдек давлат санитария назоратини амалга оширувчи органлардан санитария-эпидемиологик вазият ва инсоннинг яшаш муҳити ҳолати тўғрисида ахборот олиш;

юридик шахслардан ва якка тартибдаги тадбиркорлардан маҳсулотнинг, шунингдек бажарилаётган ишлар ва кўрсатилаётган хизматларнинг хавфсизлиги ҳамда сифати тўғрисида ахборот олиш;

аҳолининг санитария-эпидемиологик осойишталигини яхшилаш бўйича таклифлар киритиш;

аҳолининг санитария-эпидемиологик осойишталиги тўғрисидаги қонун ҳужжатлари бузилишлари оқибатида ўз соғлиғига етказилган зарарнинг ўрни қопланиши ҳуқуқига эга.

Фуқаролар аҳолининг санитария-эпидемиологик осойишталиги тўғрисидаги қонун ҳужжатлари талабларига риоя этиши ҳамда бошқа фуқароларнинг соғлиқни сақлаш ва қулай яшаш муҳитига бўлган ҳуқуқлари бузилишига сабаб бўлувчи ҳаракатларга йўл қўймаслиги шарт.

Фуқаролар қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа ҳуқуқларга эга бўлиши ва уларнинг зиммасида ўзга мажбуриятлар ҳам бўлиши мумкин.

Аҳолининг турли катламлари орасида юқумли ва соматик касалликларни камайтириш ва республикада эпидемиологик ва экологик барқарорликни таъминлаш барча тиббиёт Олий ўқув юртларида, жумладан Тошкент Тиббиёт Академиясининг тиббий-профилактика факультетида тайёрланаётган мутахассисларнинг савияси, билими ва маҳоратига боғлиқ. Шу сабабли барча мутахассислик кафедраларида ўқув, ўқув-услубий ишларни қайтадан кўриб чиқиб, ўқитишнинг янги педагогик технологиясини ўқитишнинг коммуникативинформацион технологиясини ўқув жараёнига тадбиқ этишни, педагог ходимларнинг малакасини узлуксиз ошириш талаб қилади.

Назорат саволлари:

- 1. Тиббий профилактика иши, мақсад ва вазифалари нималардан иборат?*
- 2. Давлат санитария назоратининг мазмуни ва мақсади нималардан иборат?*
- 3. ДСНнинг вазифалари нималардан иборат?.*
- 4. ЎзРнинг “Аҳолининг санитария-эпидемиологик осойишталиги тўғрисида” ги Қонуни тўғрисида умумий маълумот беринг.*

Фойдаланилган адабиётлар:

1. ЎзРнинг “Аҳолининг санитария-эпидемиологик осойишталиги тўғрисида” ги Қонуни, (ЎзР қонун ҳужжатлари тўплами, 2015 й., 34-сон, 451-модда) -18б.
2. Румянцев Г.И., Прохоров Н.И., Новиков С.М. ва б. “Гигиена” Учебник для ВУЗов, М., 2009.- 608б.

**2-мавзу: ЎзРда Санитария эпидемиология хизмати структураси.
Республика санитария-эпидемиология хизмати фаолияти ва уни
малакали кадрлар билан таъминланиш масалалари**

Режа:

1. Санитария эпидемиология хизмати структураси, мутахассислар ва лавозимдаги шахсларнинг вазифалари.
2. ЎзР ВМнинг “Республика санитария-эпидемиология хизмати фаолиятини ва уни малакали кадрлар билан таъминланиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари” тўғрисидаги Қарори

Таянч иборалар:

санитария-эпидемиология хизмати, чекловчи тадбирлар (карантин), юқумли ва паразитар касалликлар, санитария-эпидемиологик вазият, санитария-гигиена тадбирлари ва эпидемияга қарши тадбирлар, инсоннинг яшаш муҳити

**2.1. Санитария эпидемиология хизмати структураси,
мутахассислар ва лавозимдаги шахсларнинг вазифалари.**

Тарихга назар соладиган бўлсак, санитария эпидемиология хизматининг асосий муассасаси – санитария эпидемиология станцияси биринчи бўлиб 1891йилда Москвада гигиенист – олим Ф.Ф. Эрисман томонидан ташкил этилган. Ушбу станциянинг асосий вазифаси Москва ва унинг атрофидаги худудларда эпидемиологик вазиятни ўрганиш бўлган.

Санитария ташкилотларини ташкил қилиш ўтган асрнинг 19-20-йилларида, яъни халқ хўжалиги вайронага учраган ва фуқаролар уруши даврида бошланган. Бу йиллар аҳолининг турмуш даражасининг ёмонлашганлиги ва шу сабабли аҳолининг касалланиши ва ўлим даражасининг ошганлиги билан таърифланади. 1922 йилда Россия Федерациясининг Халқ комиссарлари Совети "Республика санитария ташкилотлари ҳақида"ги декретини тайёрлаган бўлиб, санитария ташкилотларининг таркиби ўша даврга нисбатан жуда уникал таркибга эга бўлган ва шакллантирилган. 1923 йилда СССР Халқ комиссарлари Советининг Давлат Санитария Инспекциясини яратиш ҳақидаги Қарори чиққан. Бундай ташкилотнинг шу кунгача дунё миқёсида бўлмаганлигига қарамасдан, бир неча йил мобайнида СССР да санитария органлари тармоғи фаолият кўрсата бошлаган. Бу ташкилотларнинг асосий вазифалари аҳоли яшаш жойларини соғломлаштириш, аҳолининг умумий овқатланиш шароитини назорат қилиш, юқумли касалликларни олдини олишга доир профилактик тадбирларни амалга оширишдан иборат бўлган. Санитария органларининг фаолияти аста-секинлик билан кенгайиб борган, назорат функциялари ортиб борган, ҳамда назоратларни ўтказиш ҳуқуқи тўлиқ таъминланган. Натижада, 20-30-йилларга давомида Иттифоқда етарлича

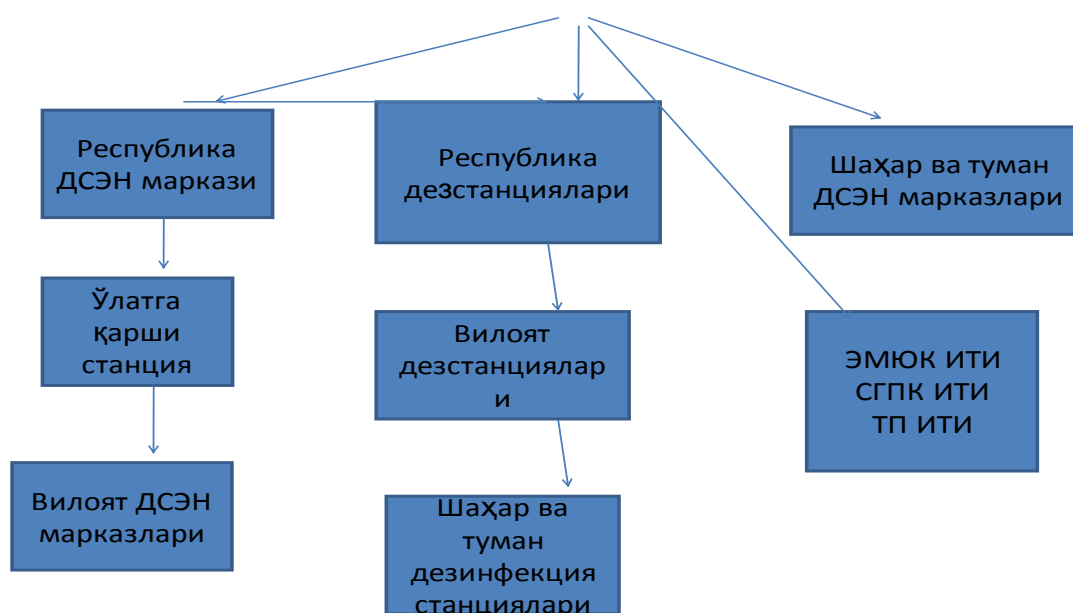
қудратли марказлашган давлат муассасаси яратилган бўлиб, унинг асосий вазифаси аҳолига энг мувофиқ яшаш шароитларини яратиш бўйича кенг кўламли соғломлаштириш ишларини амалга оширишдан иборат бўлган.

Яратилган санитария ташкилотлари ишининг ҳақиқийлиги тўғрисида қуйидаги фактни келтириш мумкин. 1941-45- йиллардаги Улуғ Ватан уруши йиллари даврида мамлакатда биронта ҳам юқумли касалликларга доир эпидемия ёки юқумсиз касалликларнинг оммавий кўтарилиши қайд қилинмаган. 1939йилда Соғлиқни сақлаш томонида ”Санитария эпидемиология станцияси ҳақида Низом” тасдиқланган. 1939йилда Соғлиқни сақлаш томонида ”Санитария эпидемиология станцияси ҳақида Низом” тасдиқланган. Урушдан кейинги даврда санитария қонунчилиги янада такомиллашган, дифференциялашган, санитария органларининг алоҳида муаммолари ўзаро мувофиқлаштирилган бўлиб, уларнинг асосий звеноси ягона тармоқдаги туманлар, шаҳарлар, вилоятлар ва республика санитария-эпидемиология станциялари (СЭС) ҳисобланган, ҳамда бу ташкилотлар собиқ Иттифоқ парчаланиб кетгунча фаолият кўрсатган.

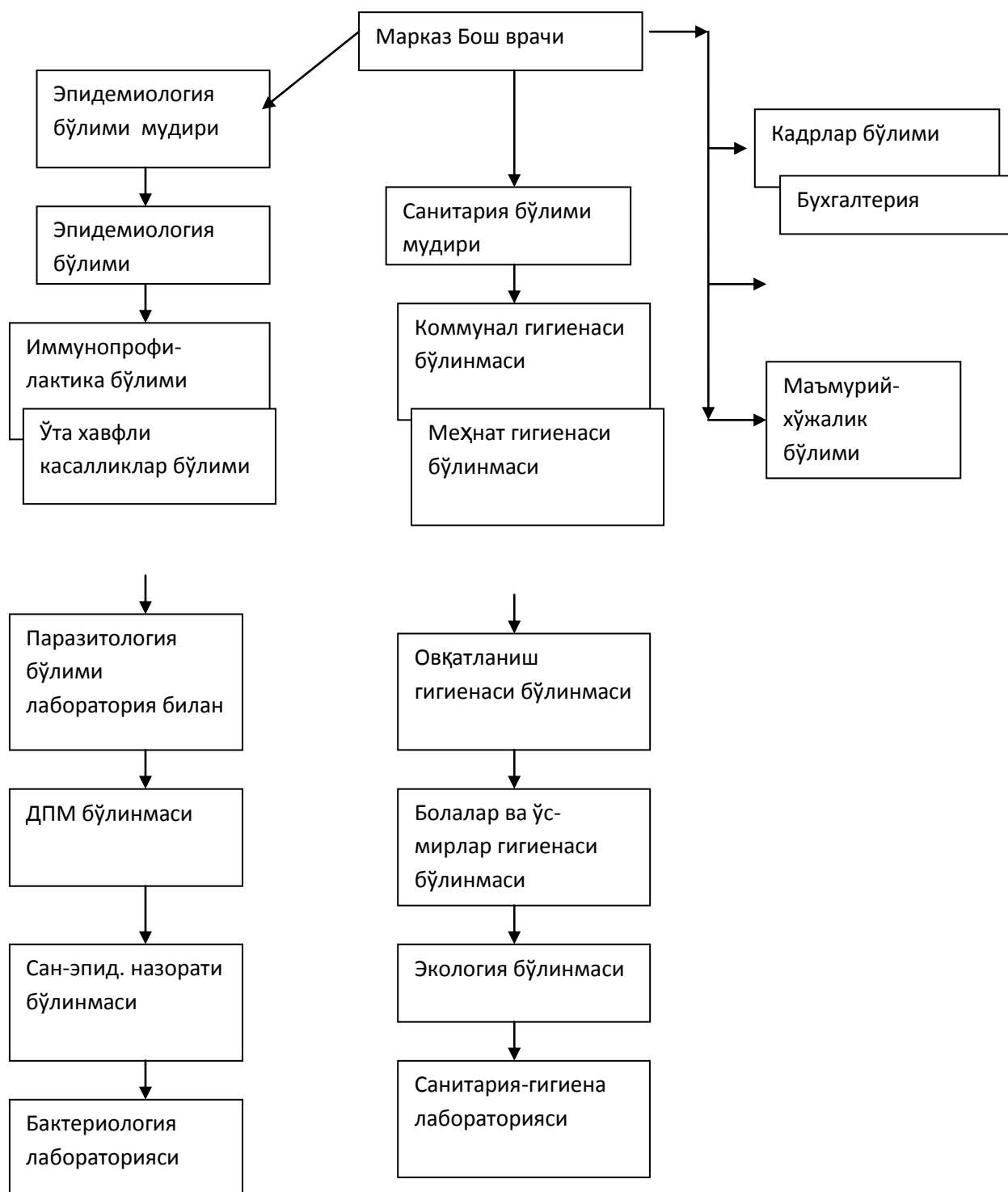
СССР парчаланиб кетгандан сўнг, 1991 йилдан эътиборан собиқ Иттифоқ таркибидан ажралиб чиққан мустақил давлатларда Давлат Санитария муассасаларининг амалдаги таркиби тўлиқлигича сақланиб, кейинчалик уларнинг асосий вазифалари сақланиб қолган ҳолда, қайта ташкил қилиниш ҳолатлари, таркибий қисмларда айрим ўзгаришлар содир бўла бошлади.

ЎзР даги Давлат Санитария Назорати органларининг умумий таркиби.

Соғлиқни сақлаш вазирлиги

Туман Давлат санитария-эпидемиология нозрати марказларининг тузилмаси

Санитария эпидемиология назоратининг асосий муассасаси ДСЭНМ ҳисобланиб, улар табақалаштирилмайди ва приватизация қилинмайди. Ўз функцияси бўйича ДСЭНМ фақат ўзидан юқори Давлат санитария назорати органларига, маъмурий йўналиш бўйича эса - Вазирлар Маҳкамасига (Шдаражали), ҳокимият ва маҳаллий соғлиқни сақлаш ташкилотларига (II даражали ДСЭНМ) бўйсунди.

ДСЭНМ таркиби ва штатлари ўзининг даражасига мувофиқ ва ЎзР ССВ нинг махсус буйруқларига асосан белгиланади, аммо ДСЭНМ энг типик таркиби туман ДСЭНМ ҳисобланади.

ДСЭНМ ларнинг асосий вазифалари:

1.Огоҳлантирувчи ва жорий санитария назоратлари (ОСН ва ЖСН) қайси ташкилотга ёки хусусий шахсга тегишли эканлигидан қатъий назар назорат остида бўладиган ҳамма объектларда ўтказилади.

2.Инсонларнинг яшаш муҳитларини (овқатланиш, сув таъминоти, меҳнат шароити, яшаш шароити, ўқитиш ва тарбиялаш шароитлари ва б.қ.) яхшилаш бўйича санитар-гигиеник ва эпидемияларга қарши тадбирларни ишлаб чиқиш ва ўтказиш.

3.Юқумли ва юқумли бўлмаган касалликларни олдини олиш бўйича тадбирларни ўтказиш.

4.Аҳолининг радиацион хавфсизлигини таъминланишини назорат қилиш

5.Аҳолининг санитар маданиятини ошириш ва соғлом турмуш тарзининг асосларини шакллантириш бўйича тадбирларнинг ўтказилишини назорат қилиш

6.Олий ва ўрта звенодаги мутахассисларни тайёрлаш учун (ўқув базаси сифатида) шароитларни яратиб бериш.

ОСН ва ЖСН ҳақида тушунчалар.

ОСН ва ЖСН ДСЭНМ энг асосий вазифалари ҳисобланади. Иккала ҳолда ҳам Давлат санитария назоратининг асосий вазифаси ишлаб чиқилган ва тасдиқланган санитария меъёрлари, қоидалари, регламентларнинг бажарилишини назорат қилиш ҳисобланади, аммо ўзининг мазмуни бўйича ОСН ва ЖСН турличадир.

ОСН у ёки бу объектни фойдаланишга топширишгача бўлган даврда ўтказиладиган назоратдан иборатдир. Мас., қурилиш соҳасида ОСН нинг вазифасига турли объектларни лойиҳалаштириш ва қурилиши жараёнида гигиеник меъёрлар, қоидалар ва регламентларнинг бажарилишини назорат қилади. Бу ҳолатда ОСН қуйидагиларни ўз таркибига олади: қурилиш учун жой танлашда ДСЭНМ ходимлари қатнашади, қуриладиган объектнинг лойиҳасини экспертизадан ўтказиши, қурилишнинг кетишини ва уни

фойдаланишга топширишга қабул қилувчи комиссия таркибида иштирок этади. Бу босқичларнинг ҳар бири бажарилганда шунга мувофиқ ҳужжатлар расмийлаштирилади: ер жойни танлашдаги баённома, лойиҳани экспертизадан ўтказиб бўлингандаги хулоса баённомаси, объектни фойдаланишга топшириш ҳақидаги баённома.

ОСН озиқ-овқат маҳсулотлари, уй-хўжалик буюмлари, полимер материаллар, асбоблар, мебеллар, санитар-техник жиҳозларини ишлаб чиқаришда ҳам зарурдир. Бундай ОСН лари асосида меъёрий-техник ҳужжатлар тайёрланади ва унда у ёки бу объектга бўлган гигиеник талаблар ўз ифодасини топиши керак.

Кундалик ёки ЖСН фаолият кўрсатадиган объектларда ўтказилади. Унинг вазифасига объектнинг фаолияти давомида гигиеник меъёрлар, қоидалар, регламентларнинг бажарилишини назорат қилишдир. Назорат қилиш режали, бир мақсадга йўналтирилган ёки назорат текширишлари кўринишида бўлиши мумкин. ЖСН қоида бўйича объектни фақатгина санитар кузатувчи ва тавсифлашдан иборат бўлмай, балки чиқариладиган хулосаларни асослаш учун лаборатория ва инструментал текширишларни ҳам ўз ичига олади.

Текширишдан ўтказиладиган объектнинг табиатига кўра ЖСН турлича бўлиши мумкин. Мас., агар корхонадаги ишчиларнинг меҳнат шароитларини текширишда асосий диққат-эътибор ишлаб чиқариш муҳитининг ишчилар организмига негатив таъсир этиши мумкинлиги ва шу муҳитни соғломлаштиришга доир тадбирларни ишлаб чиқишга қаратилса, аҳолининг сув таъминотини назорат қилишда асосий эътибор сувнинг сифатини назорат қилиш ва аҳолини миқдор бўйича эҳтиёжи қандай қондирилаётганлигига қаратилади.

ЖСН нинг натижалари бир қатор ҳужжатларни расмийлаштириш билан яқунланади: санитария текшируви далолатномаси (ф.315-у), санитария қоидаларининг бузилиши ҳақидаги баённома (ф.309-у), жавобгар шахсга жарима солиғи ҳақида қарор (ф.310-у), корхона фаолиятини тўхтатиш ҳақидаги қарор (ф.306-у).

ЖСН режа-топшириқ асосида амалга оширилади ва бу режани тузишда назоратдаги регионнинг амалдаги санитария оид вазияти ва аҳолининг ёки унинг айрим гуруҳининг саломатлик ҳолати инобатга олинади.

ОСН ва ЖСН маҳаллий бошқарув органлари ходимлари, ҳуқуқ-тарғибот органлари, табиатни муҳофаза қилиш органлари ва бошқа ташкилотлар билан ҳамкорликда амалга оширилади.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Республика санитария-эпидемиология хизмати фаолиятини ва уни малакали кадрлар билан таъминланиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари”

тўғрисидаги 2015 йил 26 июндаги 170-сонли Қарори ҳамда “Аҳолининг санитария-эпидемиологик осойишталиги тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикасининг 2015 йил 26 августдаги 393 сонли Қонуни республикада санитария - эпидемиологик хизматни такомиллаштириш бўйича ислохатларни амалга ошириш учун дастуриламал бўлмокда. Шунинг учун бизнинг республикада санитария-эпидемиология хизматининг юқори даражада ташкиллаштирилганлиги ҳисобига, Ўзбекистонда истиқомат қилиб келаётган 31,5 миллиондан ортиқ аҳолининг санитар-гигиеник ва эпидемиологик барқарорлигини юқори даражада таъминланганлигини кўрсатади.

ЎзРнинг “Аҳолининг санитария-эпидемиологик осойишталиги тўғрисида”ги Қонунининг 10-моддасида **Ўзбекистон Республикаси Бош давлат санитария врачининг ваколатлари** келтирилган. Унга кўра Ўзбекистон Республикаси Бош давлат санитария врач:

санитария-эпидемиология хизматига раҳбарлик қилади, давлат санитария назоратининг асосий вазифаларини ва уни амалга оширишнинг устувор йўналишларини белгилайди;

санитария қоидалари, нормалари ва гигиена нормативларини тасдиқлайди;

атроф-муҳит омилларининг инсон организмига таъсирини аниқлашга доир норматив-техник ҳужжатларни тасдиқлайди;

Профилактик эмлашларнинг миллий тақвимини ва эпидемик кўрсаткичлар бўйича профилактик эмлашлар ўтказиш тартибини тасдиқлайди;

одамларнинг ҳаёти ва соғлиғи учун хавфли бўлган, аҳолининг яшаши ва хўжалик фаолияти билан шуғулланиш тақиқланадиган ҳудудларни белгилайди;

юқумли ва паразитар касалликларнинг кириб келиши ҳамда тарқалишидан ҳудудларни санитария жиҳатидан муҳофаза қилишга доир тадбирларни мувофиқлаштириб боради;

атрофдагилар учун хавф туғдирувчи юқумли ва паразитар касалликлар пайдо бўлиши ҳамда тарқалиши хавфи бўлган тақдирда тегишли санитария-гигиена тадбирлари ва эпидемияга қарши тадбирлар ўтказиш тўғрисида қарорлар чиқаради;

янги озиқ-овқат қўшимчаларини, махсус қўшиладиган биологик фаол моддаларни, кимёвий моддаларни, биологик воситалар ва материалларни, полимер ва пластик массаларни, атир-упа ва пардоз маҳсулотларини токсикология-гигиена жиҳатидан баҳолаш асосида уларнинг Ўзбекистон

Республикасига олиб кирилиши ва ишлаб чиқарилиши учун рухсатномалар беради;

республика ва маҳаллий эпидемия фондларидан ҳамда санитария-гигиена тадбирлари ва эпидемияга қарши тадбирлар учун ажратиладиган моддий-техника ресурсларидан мақсадли фойдаланилиши устидан назоратни амалга оширади;

санитария-эпидемиология хизмати муассасаларининг қарорларига, шунингдек уларнинг мансабдор шахслари ҳаракатларига (ҳаракатсизлигига) доир шикоятларни кўриб чиқади;

Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳар бош давлат санитария врачларини тайинлайди.

Ўзбекистон Республикаси Бош давлат санитария врачлари қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа ваколатларни ҳам амалга ошириши мумкин.

Ўзбекистон Республикасининг Бош давлат санитария врачлари Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан тайинланади.

11-модда. Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳар, туманлар ва шаҳарлар бош давлат санитария врачларининг ваколатлари

Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳар, туманлар ва шаҳарлар бош давлат санитария врачлари:

ўз бўйсунувидаги санитария-эпидемиология хизмати муассасаларига раҳбарлик қилади;

объектларни қуриш ва реконструкция қилиш лойиҳалари бўйича хулосалар беради;

одамларнинг ҳаёти ва соғлиғи учун хавfli бўлган, аҳолининг яшаши ва хўжалик фаолияти билан шуғулланиш тақиқланадиган ҳудудларни белгилайди;

юқумли ва паразитар касалликларнинг кириб келиши ҳамда тарқалишидан тегишли ҳудудни санитария жиҳатидан муҳофаза қилишга доир тадбирларни ўтказди;

авария ҳолатларини ҳамда юқумли ва паразитар касалликлар авж олишини бартараф этиш пайтида санитария-гигиена тадбирларини ва эпидемияга қарши тадбирларни амалга оширади, шу жумладан манфаатдор вазирликлар ҳамда идоралар билан биргаликда амалга оширади;

қонун ҳужжатларининг йўл қўйилган бузилишларини бартараф этиш юзасидан давлат органлари ва бошқа органлар, юридик ва жисмоний шахслар томонидан бажарилиши мажбурий бўлган кўрсатмалар беради.

Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳар бош давлат санитария врачлари Ўзбекистон Республикаси Бош давлат санитария врачлари билан келишган ҳолда туманлар ва шаҳарлар бош давлат санитария врачларини тайинлайди.

Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳар, туманлар ва шаҳарлар бош давлат санитария врачлари қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа ваколатларни ҳам амалга ошириши мумкин.

12-модда. Давлат санитария назоратини амалга оширувчи мансабдор шахсларнинг ҳуқуқлари

Давлат санитария назоратини амалга оширувчи мансабдор шахсларга ўз ваколатлари доирасида қуйидаги ҳуқуқлар берилади:

а) санитария қоидаларининг, нормаларининг ва гигиена нормативларининг йўл қўйилган бузилишларини бартараф этиш юзасидан кўрсатмалар берган ҳолда, давлат органларидан ва бошқа органлардан, юридик ва жисмоний шахслардан уларнинг бартараф этилишини талаб қилиш;

б) объектларни қуриш ва реконструкция қилиш лойиҳаларида санитария қоидаларига, нормаларига ва гигиена нормативларига риоя этилиши устидан назоратни амалга ошириш;

в) белгиланган тартибда давлат органларига ва бошқа органларга, юридик ва жисмоний шахсларга:

аҳоли пунктларини режалаштириш ва қуриш лойиҳалари ҳамда объектларни жойлаштириш бўйича истиқбол режалари, шунингдек корхоналарни, биноларни ва иншоотларни қуриш, реконструкция қилиш лойиҳалари юзасидан;

қурилиш учун ер участкалари бериш, хўжалик ва маиший мақсадларда сувдан фойдаланиш жойларини ҳамда оқова сувлар тозаланганидан кейин уларни тушириб юбориш шартларини аниқлаш, захарли, кимёвий, радиоактив моддаларни ва бошқа моддаларни утилизация қилиш ҳамда кўмиб ташлаш масалалари бўйича;

иншоотларнинг, турар жойларнинг, даволаш-профилактика, таълим, маданият, спорт муассасаларининг ва бошқа муассасаларнинг, ишлаб чиқариш бинолари ҳамда санитария-маиший биноларнинг, шунингдек ускуналарнинг, транспорт воситаларининг санитария қоидалари, нормалари ва гигиена нормативларига мувофиқлиги тўғрисида;

таълим муассасаларида таълим олувчиларнинг ўқув юкламаси ва машғулотларининг намунавий тартиби тўғрисида тақдим этиладиган таклифлар бўйича хулосалар бериш;

г) санитария қоидалари, нормалари ва гигиена нормативлари бажарилишини назорат қилиш мақсадида юридик шахсларнинг ва яқка тартибдаги тадбиркорларнинг объектларига қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда кириш;

д) иш берувчилардан:

санитария қоидаларини, нормаларини ва гигиена нормативларини, эпидемияга қарши тартибни мунтазам равишда бажармаётган ҳамда юқумли ва паразитар касалликлар тарқалиши хавфини туғдирувчи шахсларни ишлаб чиқаришнинг ўзига хос хусусиятларини ва бажариладиган ишларнинг хусусиятини ҳисобга олган ҳолда ишдан четлаштиришни;

санитария-гигиена тадбирлари ва эпидемияга қарши тадбирлар ўтказилишини талаб қилиш;

е) озиқ-овқат маҳсулотларини, буюмлар, предметлар ва материалларни санитария-гигиена экспертизаси, лаборатория текширувлари учун олиш, бевосита объектларнинг ўзида зарур лаборатория ва жиҳозлар воситасида текширувлар ўтказиш;

ж) давлат санитария назоратини амалга оширишга вазирликлар, давлат кўмиталари ва идораларнинг мутахассисларини, шунингдек жамоатчилик вакилларини белгиланган тартибда жалб этиш.

2.2. “Республика санитария-эпидемиология хизмати фаолиятини ва уни малакали кадрлар билан таъминланиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари” тўғрисидаги Қарори

Республикада соғлиқни сақлаш тизимини ислоҳ қилиш тадбирлари изчил амалга оширилиши натижасида аҳоли соғлиғини сақлаш ва мустаҳкамлашга йўналтирилган қонунчилик базаси шакллантирилди. Қишлоқ врачлик пунктларидан тортиб республика ихтисослаштирилган тиббиёт марказларигача барча даражаларни қамраб олувчи аҳолига тиббий-профилактик ёрдам беришнинг яхлит ташкилий тузилмаси ташкил этилди.

Аҳолининг санитария-эпидемиологик осойишталиги тўғрисидаги қонун ҳужжатлари бузилган тақдирда, Ўзбекистон Республикаси Бош давлат санитария врачига, Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар, Тошкент шаҳар, туманлар, шаҳарлар бош давлат санитария врачларига, уларнинг ўринбосарларига, ушбу Қонун 8-моддаси биринчи қисмининг [учинчи хатбошисида](#) ва [иккинчи қисмида](#) кўрсатилган таркибий бўлинмаларнинг раҳбарларига ўз ваколатлари доирасида қуйидаги ҳуқуқлар берилади:

санитария қоидалари, нормалари ва гигиена нормативлари талабларига жавоб бермайдиган ер участкалари ажратиш, уй-жой, жамоат, ишлаб чиқариш объектларини ва бошқа объектларни қуриш, реконструкция қилиш, кенгайтиришга доир лойиҳаолди ҳамда лойиҳа ҳужжатларини рад этиш;

санитария қоидалари, нормалари ва гигиена нормативлари бузилишлари бартараф этилгунига қадар, ишлаб турган иншоотлардан, турар жойлардан, ишлаб чиқариш объектларидан, маданий-маиший бинолардан фойдаланишни, умумий овқатланиш ва савдо корхоналарининг, таълим, даволаш-профилактика, санаторий-курорт муассасаларининг ва бошқа муассасаларнинг фаолиятини тўхтатиб туриш, ускуналарни, асбобларни ишлатишни, транспорт воситаларидан фойдаланишни тақиқлаш;

санитария қоидалари, нормалари ва гигиена нормативлари бузилган ҳолларда аҳоли пунктлари, бинолар ва иншоотлар қурилишини, реконструкция қилинишини ҳамда мазкур объектларда ишларнинг айрим турлари бажарилишини тўхтатиб туриш;

Ўзбекистон Республикаси Соғлиқни сақлаш вазирлигида рўйхатдан ўтказилмаган ёки одамларнинг ҳаёти ва соғлиғи учун хавfli деб топилган янги хом ашё турлари, кимёвий воситалар, технология ускуналари, жараёнлари ҳамда асбоблари, озиқ-овқат хом ашёси ва озиқ-овқат маҳсулотлари, саноат буюмлари, қурилиш материаллари, ионлаштирувчи нурланиш манбалари, биологик воситалар, озиқ-овқат хом ашёсига, озиқ-овқат маҳсулотларига ҳамда дори воситаларига ишлатиладиган идишлар, пластик, полимер материаллар ва бошқа материаллар, улардан тайёрланган буюмлар ҳамда бошқа халқ истеъмоли товарлари ишлаб чиқарилишини, қўлланилишини ва реализация қилинишини тақиқлаш;

одамларнинг соғлиғига зарарли таъсир пайдо бўлган тақдирда, хўжалик ва ичимлик суви билан таъминлаш амалиётида, озиқ-овқат маҳсулотлари, қишлоқ хўжалиги экинлари ҳамда чорванинг ривожини тезлаштирувчи ва тартибга солувчи воситаларни, пестицидлар, атир-упа ҳамда пардоз маҳсулотларини ишлаб чиқиш ва уларни қайта ишлашда фойдаланиладиган кимёвий моддалар, восита ва усулларнинг, бу моддалар, восита ва усулларнинг хавфсизлиги тўғрисида ишлаб чиқувчи илмий жиҳатдан асосланган маълумотлар тақдим этгунига қадар, қўлланилишини тақиқлаш;

хўжалик ва ичимлик суви таъминоти учун қўллашга яроқсиз деб топилган сувдан фойдаланишни тақиқлаш;

юқумли ва паразитар касалликлар манбаи бўлган, шунингдек тиббий кўриклардан ўз вақтида ўтмаган шахсларни вақтинча ишдан четлаштириш тўғрисида иш берувчиларга тақлифлар киритиш;

фавқулдда вазиятларнинг, эпидемияларнинг ҳамда аҳоли ҳаётига ва соғлиғига бошқа ҳақиқий хавфнинг олдини олиш мақсадида тадбиркорлик субъектларининг фаолиятини ўн иш кунидан кўп бўлмаган муддатга чеклаш, тўхтатиб туриш ва тақиқлаш.

Давлат санитария назоратини амалга оширувчи мансабдор шахслар қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа ҳуқуқларга ҳам эга бўлиши мумкин.

13-модда. Давлат санитария назоратини амалга оширувчи мансабдор шахсларнинг мажбуриятлари

Давлат санитария назоратини амалга оширувчи мансабдор шахслар:

давлат органлари ва бошқа органлар, юридик ва жисмоний шахслар томонидан аҳолининг санитария-эпидемиологик осойишталиги таъминланиши устидан белгиланган тартибда назорат олиб бориши;

аҳолининг санитария-эпидемиологик осойишталиги тўғрисидаги қонун ҳужжатлари бузилишларининг олдини олиши, уларни аниқлаши ва бартараф этиши;

аниқланган хавфлар тўғрисида аҳолини ўз вақтида хабардор қилиши;

юқумли касалликларнинг ва юқумли бўлмаган оммавий касалликларнинг пайдо бўлиши, тарқалиши сабаблари ҳамда шарт-шароитларини аниқлаши;

жисмоний ва юридик шахсларнинг аҳолининг санитария-эпидемиологик осойишталиги масалалари бўйича мурожаатларини кўриб чиқиши ҳамда тегишли чора-тадбирлар кўриши;

санитария-эпидемиологик вазият ҳамда аҳолининг санитария-эпидемиологик осойишталигини таъминлаш юзасидан кўрилаётган чора-тадбирлар тўғрисида юридик ва жисмоний шахсларни хабардор қилиши шарт.

Давлат санитария назоратини амалга оширувчи мансабдор шахсларнинг зиммасида қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа мажбуриятлар ҳам бўлиши мумкин.

Санитария-эпидемиология масалаларида аҳолининг хотиржамлигини таъминлаш юзасидан амалга оширилаётган чора-тадбирлар натижасида республикада алоҳида ўта хавфли юқумли касалликлар четдан кириб келишининг олди олинди, чақалоқларнинг полиомиелит, дифтерия, қизилча, қоқшол касалликлари қайд этилмапти. Болаларни режали эмлаш билан қамраб олиш 98,3 фоизни ташкил этди.

Шу билан бирга, Ўзбекистон Республикаси Соғлиқни сақлаш вазирлиги ва Давлат санитария-эпидемиология хизмати, шунингдек уларнинг худудий бўлинмалари, Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши, вилоятлар ва Тошкент шаҳри ҳокимликлари томонидан «Фуқароларнинг соғлиғини сақлаш тўғрисида» ва «Давлат санитария назорати тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси қонунлари талаблари тўлиқ ҳажмда бажарилиши таъминланмаяпти.

Раҳбарлик усулларини такомиллаштириш, санитария-эпидемиология хизмати фаолиятини мувофиқлаштириш, унинг моддий-техника базасини назорат қилиш ва кадрлар салоҳиятини мустаҳкамлашнинг аҳволи, шунингдек санитария-эпидемиология масалаларида аҳолининг хотиржамлигини таъминлаш юзасидан амалга оширилаётган чора-тадбирлар ўсиб бораётган замонавий талабларга жавоб бермайди.

Санитария-эпидемиология назорати марказларининг моддий-техника базасини таҳлили махсус лабораторияларнинг замонавий асбоб-ускуналар билан жиҳозланганлиги 60 — 70 фоизни ташкил этишини кўрсатди.

Санитария-эпидемиология хизмати раҳбар кадрларини танлаш тизимида, биринчи навбатда уларнинг малакаси етарлича эмаслиги ва кўйиладиган талабларга номувофиқлиги билан боғлиқ жиддий камчиликлар ва нуқсонлар мавжуд. Санитария-эпидемиология хизматининг врач кадрлар билан таъминланганлиги 84,4 фоизни ташкил этади. Врачлар умумий сонининг 45 фоизи малака тоифасига эга эмас, шу жумладан раҳбар ходимлар орасида ушбу кўрсаткич 30 фоизни ташкил этади. Лавозим мавқеини суиистеъмол қилиш ва ўз касби билан боғлиқ вазифаларга совуққонлик билан қараш каби салбий ҳолатлар бартараф этилмаган.

Соғлиқни сақлаш тизимини ислоҳ қилишни янада чуқурлаштириш, санитария-эпидемиология масалаларида аҳолининг хотиржамлигини таъминлаш, бошқарувнинг илғор шакллари ва усулларини жорий этиш, юксак касбий ва маънавий-ахлоқий фазилатларга эга бўлган, замонавий ахборот-коммуникация технологияларини эгаллаган, замонавий талабларга жавоб берадиган юқори малакали кадрларни танлаш ва улар билан тўлиқ таъминлаш масалаларида давлат санитария-эпидемиология назорати марказлари фаолияти самарадорлигини ошириш мақсадида Вазирлар Маҳкамаси қарор қилади:

1. Шундай тартиб ўрнатилсинки, унга мувофиқ:

иш берувчилар Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳри, туманлар ва шаҳарлар давлат санитария-эпидемиология назорати марказларининг бош врачлари билан 5 йилдан ортиқ бўлмаган муддатга меҳнат шартномаси тузадилар;

Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳри, туманлар ва шаҳарлар давлат санитария-эпидемиология назорати марказларининг бош врачлари 3 йилда бир марта даврийликда аттестациядан ўтишлари керак;

Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳри, туманлар ва шаҳарлар давлат санитария-эпидемиология назорати марказларининг бош врачлари эгаллаб турган лавозимида муваффақиятли ишлашнинг беш йиллик муддати тамом бўлгандан кейин эгаллаб турган лавозимидан паст бўлмаган лавозимга янги иш жойига ўтказилиши керак. Ишда жиддий камчиликлар мавжуд бўлган тақдирда ушбу шартли муддат сезиларли даражада қисқартирилиши мумкин;

давлат санитария-эпидемиология хизмати органлари тизимининг раҳбар ва бошқарув кадрлари янги иш жойига ўтказилганда қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда хизмат турар жойи ёки у ижарага олинганлиги учун компенсация тўлови билан таъминланадилар.

2. Қуйидагилар давлат санитария-эпидемиология назорати марказлари фаолиятининг энг муҳим йўналишлари этиб белгилансин:

республикада санитария-эпидемиологик аҳвол ва радиация ҳолати мониторингини олиб бориш, келгусида аҳоли соғлиғини мустаҳкамлашга, яшаш муҳити омилларининг инсонга зарарли таъсирини бартараф этишга, атмосфера ҳавоси, тупроқ, озиқ-овқат маҳсулотлари ва ичимлик сув таъминоти манбалари ифлосланишининг олдини олишга қаратилган комплекс санитария-гигиена, эпидемияга қарши ва ташкилий чора-тадбирларни амалга ошириш;

энг аввало, ўта хавфли юқумли касалликлар профилактикаси, уларнинг ўчоқларини бартараф этиш ва тарқалиб кетишининг олдини олишга йўналтирилган чора-тадбирларни амалга ошириш ҳисобига аҳолини вирусли ва юқумли касалликлардан ҳимоя қилиш тизимининг самарадорлиги ва ишончлилигини ошириш;

бинолар ва иншоотларни, сув таъминоти, канализация, оқова сувларни тозалаш, гидротехника иншоотлари тизимларини ва бошқа объектларни

лойихалаштириш, қуриш, реконструкция қилишда, хом ашёнинг янги турларини, озиқ-овқат маҳсулотлари, саноат буюмлари, қурилиш материаллари, ионлаштирувчи нурланиш манбалари, кимёвий моддалар, биология воситалари, тиббий ва иммунобиологик препаратларни ишлаб чиқариш ва қўллашда санитария нормалари, қоидаларига ва гигиена нормативларига риоя қилиниши устидан назоратни таъминлаш;

аҳоли пунктлари ва ҳудудларни сақлаш, саноат, қишлоқ хўжалиги ва хўжалик-маиший чиқиндиларни, шу жумладан радиоактив ва зарарли моддаларни тўплаш, сақлаш, ташиш ва утилизация қилиш устидан зарур санитария-эпидемиологик назоратни таъминлаш;

аварияли вазиятларни тугатишда санитария-гигиена ва эпидемияга қарши тадбирларни амалга ошириш, манфаатдор вазирликлар ва идораларнинг тегишли бўлинмаларини жалб этган ҳолда юқумли ва паразитар касалликларни аниқлаш;

оилада тиббий маданиятни ошириш, санитария нормалари ва қоидаларига риоя қилиниши, шунингдек санитария-эпидемиология масалаларида хотиржамликни таъминлаш бўйича аҳоли орасида кенг тушунтириш ишлари олиб борилишини ташкил этиш.

3. Давлат санитария-эпидемиология хизмати органлари раҳбар кадрларини танлаш, аттестациядан ўтказиш ва ротация қилиш бўйича Республика комиссиясининг таркиби (кейинги ўринларда Республика комиссияси деб аталади) **иловага** мувофиқ тасдиқлансин.

Республика комиссияси:

Давлат санитария-эпидемиология хизмати органлари тизимининг раҳбар ва бошқарув кадрларини аттестациядан ўтказиш тўғрисидаги низомни ҳамда Давлат санитария-эпидемиология хизмати органлари тизимининг раҳбар ва бошқарув кадрларини танлаш, уларни ротация қилиш тартиби тўғрисидаги низомни бир ой муддатда тасдиқлаш учун Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасига киритсин;

давлат санитария-эпидемиология назорати марказларини малакали, замонавий фикрлайдиган, юксак касбий ва маънавий-ахлоқий фазилатларга эга бўлган, ахборот-коммуникация технологияларини эгаллаб олган, етарлича бошқарув кўникмаси ва тажрибага эга бўлган кадрлар билан таъминласин.

4. Давлат санитария-эпидемиология хизмати органлари тизимининг раҳбар ва бошқарув кадрлари лавозимларига тавсия этиладиган юкланган вазибалар ва мажбуриятларни самарали бажаришни таъминлашга қодир бўлган номзодлар танланиши бўйича шахсий масъулият Соғлиқни сақлаш вазири, Ўзбекистон Республикаси Бош давлат санитария вазири, Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши Раиси, вилоятлар ва Тошкент шаҳри ҳокимлари зиммасига юклансин.

5. Ўзбекистон Республикаси Соғлиқни сақлаш вазирлиги, Иқтисодиёт вазирлиги, Молия вазирлиги Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши, вилоятлар ва Тошкент шаҳри ҳокимликлари билан биргаликда икки ой муддатда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасига:

Ўзбекистон Республикаси Давлат санитария-эпидемиология хизматининг бошқарув тузилмасини янада такомиллаштириш;

ўқув режалари ва дастурларни қайта кўриб чиқиш ва янгилашга алоҳида эътибор қаратган ҳолда давлат санитария-эпидемиология хизмати органлари тизимининг бошқарув кадрлари ва мутахассисларини тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш;

санитария-эпидемиология хизмати муассасаларининг моддий-техника базасини янада мустаҳкамлаш ва модернизациялаш бўйича таклифлар киритсинлар.

6. Ўзбекистон Республикаси Соғлиқни сақлаш вазирлиги бир ой муддатда Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги ва бошқа манфаатдор вазирликлар ва идоралар билан биргаликда:

ушбу қарор талаблари ҳисобга олинган ҳолда «Санитария-эпидемиология масалаларида аҳолининг хотиржамлиги тўғрисида»ги қонун лойиҳаси пухта ишланиши ва Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасига тақдим этилишини таъминласин;

Вазирлар Маҳкамасининг 1998 йил 8 апрелдаги 147-сон қарори билан тасдиқланган амалдаги Санитария қонунларини бузганлик учун жазо жарималаридан тушадиган маблағлардан фойдаланиш тартиби тўғрисидаги **НИЗОМНИ** қайта кўриб чиқсин, бунда давлат санитария-эпидемиология хизмати органлари тизимининг раҳбар ва бошқарув кадрлари Республика комиссиясининг қарори билан янги иш жойига ўтказилганда хизмат турар жойи ёки у ижарага олинганлиги учун компенсация тўлови билан таъминланишини назарда тутсин;

Назорат саволлари:

1. Санитария эпидемиология хизмати структурасига таъриф беринг.
2. ДСЭНМ мутахассислари ва лавозимдаги шахсларнинг вазифалари нимадан иборат?
3. ОСН ва ЖСНга таъриф беринг
4. ОСН ва ЖСН вазифалари нимадан иборат?

Фойдаланилган адабиётлар:

1. “Аҳолининг санитария-эпидемиологик осойишталиги тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикасининг 2015 йил 26 августдаги 393 сонли Қонуни (ЎЗР қонун ҳужжатлари тўплами, 2015 й., 34-сон, 451-модда) -18б.
2. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Республика санитария-эпидемиология хизмати фаолиятини ва уни малакали кадрлар билан таъминланиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари” тўғрисидаги 2015 йил 26 июндаги 170-сонли Қарори.
3. Румянцев Г.И., Прохоров Н.И., Новиков С.М. ва б. “Гигиена” Учебник для ВУЗов, М., 2009.- 608б.
4. Umumiy gigiyena bilan ekologiya. Amaliy mashg`ulotlar uchun o`quv qo`llanma. L.A.Ponomareva, E.K. Kazakov, L.K. Abduqodirova, B.E.Tuhtarov, I.K.Dravskix, S.A.Sharipova, X.A.Sadullaeva. - T.,2011.
5. Environmental health Dade W. Moeller Third Edition Harvard University Press Cambridge, Massachusetts London, England, 2005, 1-2 p

3-мавзу: Аҳоли саломатлиги ва соғлиқни сақлашни ташкиллаштириш ва бошқаришнинг тамойиллари. ЖССТ бўйича саломатлик ҳолатининг таснифи.

Режа:

- 3.1. Ўзбекистон Республикаси соғлиқни сақлашдаги асосий тамойиллари
- 3.2. Соғлиқни сақлаш тизимидаги қонунлар
- 3.3. Касалланиш тушунчаси ва касалланишларни ўрганишнинг ахамиятлари.
- 3.4. Жисмоний ривожланишни ўрганиш.

Таянч иборалар:

Гигиеник меъёрлар, гигиеник қоидалар, гигиеник регламентлар, СанҚваМ

Ўзбекистон Республикаси соғлиқни сақлашдаги асосий тамойиллар

- Соғлиқни сақлаш соҳасида инсон ҳуқуқларига риоя қилиниши;
- аҳолининг барча қатламлари тиббий ёрдамдан баҳраманд бўла олиши;
- профилактика чора-тадбирларининг устунлиги;
- соғлиғини йўқотган тақдирда фуқароларнинг ижтимоий ҳимоя қилиниши;
- тиббиёт фанининг амалиёт билан бирлиги.

- Соғлиқни сақлаш тизимидаги қонунлар
 1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси.
 2. Давлат санитария назорати тўғрисида – 03.07.92й.
 3. Фуқаролар соғлиғини сақлаш тўғрисида – 29.08.96й.
 4. Дори воситалари ва фармацевтика фаолияти тўғрисида – 25.04.97й.
 5. Одамнинг иммун танқислиги вируси билан касалланишнинг олдини олиш тўғрисида – 19.08.99й.
 6. Психиатрия ёрдами тўғрисида – 31.08.00й.
 7. Аҳолини сил касалигидан муҳофаза қилиш тўғрисида – 11.05.01й.
 8. Қон ва унинг таркибий қисмдаги донорлиги тўғрисида – 30.08.02й.

Ўзбекистон Республикаси соғлиқни сақлаш тизимининг ислоҳоти қуйидаги меърий ҳужжатлар асосида олиб борилмоқда

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарори «Қишлоқ инфраструктураси ривожланиш тўғрисидаги дастур» 21.05.96й. №182

Ўзбекистон Республикасининг «Фуқаролар соғлиғини муҳофаза қилиш тўғрисидаги» қонуни, 29.08.96й.

«Ўзбекистон Республикасида соғлиқни сақлаш тизимини ислоҳ қилиш давлат дастури тўғрисидаги» Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони 10.11.98г. №2107

Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони «Соғлиқни сақлаш тизимини янада ислоҳ қилиш тўғрисида» 23.02.03й.

«Соғлиқни сақлаш тизимини ислоҳ қилишни янада чуқурлаштириш ва уни ривожлантириш Давлат дастурини амалга оширишнинг асосий йуналишлари тўғрисидаги» Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони 19.09.07й.

Буйруқ № 402 «ОИТС га қарши ва силга қарши хизматларнинг ўзаро фаолияти самарадорлигини ошириш тўғрисида» 22 январ 2014 йил;
«Иммунтанқислик вируси (ВИЧ) келтириб чиқарувчи касалликларнинг тарқалишига қарши кураш тўғрисида» ги ЎзР Қонуни, 8 январ 2014 йил;
Буйруқ № 225 «Болаларга кўрсатиладиган тиббий хизматни такомиллаштириш чоралари тўғрисида», 26 июл 2013 йил;
«Даволаш-профилактика муассасаларини лойиҳалаштириш, қуриш ва фойдаланиш бўйича санитария қоидалари ва меъёрлари», 8 феврал 2013 йил
Ўзбекистон Республикасида соғлиқни сақлашнинг дорлзарб муаммолари.
Ўзбекистонда соғлиқни сақлаш тизими ривожланишининг асосий йўналишлари

Оналик ва болалиқни муҳофаза қилиш тизимидаги айрим қонуний-меъёрий ҳужжатлар

«Она ва бола скрининги», №140, 1 апрел 1998 йил;

«Соғлом авлод», №46, 15 феврал 2000 йил;

«Она ва бола», №68, 5 феврал 2001 йил;

«Аёллар ва ўсиб келаётган авлоднинг саломатлигини мустаҳкамлаш бўйича кўшимча тадбирлар тўғрисида», №32 25 феврал 2002 йил;

Соғлиқни сақлашнинг

Давлат тизими

Ўзбекистон Республикаси Соғлиқни сақлаш вазирлиги.

Қорақалпоғистон Республикаси Соғлиқни сақлаш вазирлиги.

Тошкент шаҳри, вилоятлар, шаҳарлар ва туманлардаги соғлиқни сақлаш бошқармалари.

Давлат тасарруфидаги даволаш–профилактик, диагностик ва санатория-курорт муассасалари.

Илмий–тадқиқот институтлари.

Соғлиқни сақлашнинг

Давлат тизими

Тиббиёт ва фармацевтика йўналишида ходимларни тайёрлаш ва қайта тайёрлаш бўйича ўқув муассасалари.

Санитария–профилактика муассасалари.

Суд-тиббиёт экспертизаси муассасалари.

Тиббий препаратлар ва тиббий техника ишлаб чиқарувчи корхоналар.

Соғлиқни сақлашнинг хусусий ва бошқа тизимлари

Хусусий тиббиёт ёки фармацевтика фаолияти билан шуғулланувчи жисмоний шахслар;

Хусусий корхоналар, муассасалар ва ташкилотлар томонидан молиялаштирилувчи даволаш-профилактика, дорихона муассасалари ҳамда тиббиёт ва фармацевтика маҳсулотлари ишлаб чиқарувчи корхоналар.

Ўзбекистон Республикасида соғлиқни сақлаш тизимини ислоҳ қилиш 1998 йил 10 ноябрда Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан

«Соғлиқни сақлаш тизимини ислоҳ қилиш тўғрисидаги № ПФ-2107 Фармони қабул қилинди. Мазкур фармон соғлиқни сақлашнинг миллий моделини яратишнинг босқичма-босқич ёндошувини белгилаб берди.

Ислоҳотни ўтказишнинг асосий сабаблари:

Соғлиқни сақлаш тизимининг самарадорлигини ошириш;

Молиялаштиришнинг қушимча манбаларини аниқлаш;

Аҳолини сифатли тиббий ёрдам билан таъминлаш;

Врач ва бемор ҳуқуқ ва мажбуриятларини белгилаш;

Аҳолининг кексайиши, касалланиши таркибида ўзгаришлар содир бўлиши, янги тиббий технологияларни пайдо бўлиши, соғлиқни сақлаш тизимида ҳаражатларни кўпайиши ва ҳақозолар билан боғлиқ бўлган муаммоларни ечиш.

Ислоҳотни ўтказишнинг асосий сабаблари:

Соғлиқни сақлаш тизимининг самарадорлигини ошириш;

Молиялаштиришнинг қушимча манбаларини аниқлаш;

Аҳолини сифатли тиббий ёрдам билан таъминлаш;

Врач ва бемор ҳуқуқ ва мажбуриятларини белгилаш;

Аҳолининг кексайиши, касалланиши таркибида ўзгаришлар содир бўлиши, янги тиббий технологияларни пайдо бўлиши, соғлиқни сақлаш тизимида ҳаражатларни кўпайиши ва ҳақозолар билан боғлиқ бўлган муаммоларни ечиш.

Ўзбекистон Республикаси соғлиқни сақлаш тизимини ислоҳ қилишнинг давлат дастури

Ислоҳотнинг мақсади:

Аҳоли соғлиғини яхшилашга қаратилган тизимни яратиш, соғлом авлодни вояга етказиш учун қулай шароитларни шакллантириш.

Давлат дастурда қуйдаги вазифалар кўрсатилган

- *Соғлиқни сақлаш тизимини ислоҳ қилишнинг босқичлари:*
- 1 босқич – 1998 – 2003 йиллар;
- 2 босқич 2003 – 2007 йиллар;
- 3 босқич 2007 – 2011 йиллар;
- 4 босқич 2011 - 2015 йиллар.
- Ислоҳотнинг биринчи босқичи:

Ислоҳотнинг иккинчи босқичи

Соғлиқни сақлашга ажратиладиган давлат бюджетидан самарали фойдаланиш ва соҳани молиялаштириш тизимини ислоҳ қилишни чуқурлаштириш;

Шошилич тиббий ёрдам тизимини туманлар миқёсида ташкил этишни тугаллаш;

Туманлар миқёсидаги шошилич тиббий ёрдам тизимининг бошқа даволаш-профилактика ва қайта тиклаш муассасалари билан алоқадорлигини таъминлаш;

Умумврачлик амалиётини шаҳарлар шароитидаги бошланғич тиббий ёрдамга жорий этиш;

Тиббиёт хизматлари доирасини кенгайтириш, нодавлат сектори ва хусусий даволовчи врачлар фаолияти сифатини яхшилашни давом эттириш.

Қуйдаги илмий марказлар ташкил қилинсин:

Ижтимоий аҳамиятга эга ва ўта хавфли касалликларга чалинган беморларга юқори малакали ва сифатли тиббий ёрдам кўрсатишни таъминлаш;

1. Урология маркази.
2. Кўз микрохирургияси маркази.
3. Жарроҳлик маркази.
4. Кардиология маркази.

Ислохотнинг учинчи босқичи

Замонавий ташкилий тузилмасини шакллантириш;

Ихтисослаштирилган илмий-амалий тиббиёт марказлари тармогини янада ривожлантириш;

Диагностика хизматлари тармогини кенг ривожлантириш;

Аҳолини вирусли ва юқумли касалликлардан ҳимоя қилиш, ОИВ/ОИТС касаллигининг олдини олиш тизимини самарадорлигини ошириш;

Аёллар ва болалар соғлиғини сақлашга қаратилган чора-тадбирларни янада ривожлантириш;

Кадрларни тайёрлаш ва қайта тайёрлаш тизимини такомиллаштириш;

Хусусий тиббиёт муассасаларини ривожлантиришга кўмаклашиш;

Вилоят кўп тармоқли тиббиёт марказлари, Нукус ва Тошкентда, ҳар бир вилоят марказида пуллик асосида тиббий диагностика марказлари, туман тиббиёт бирлашмалари ташкил этиш;

Акушерлик ва гинекология, педиатрия, терапия ва тиббий реабилитация, фтизиатрия ва пульмонология, эндокринология марказларини ташкил этиш.

Молиялаштиришнинг янги усуллари қуйидаги ижобий жиҳатларга эга бўлди:

Бошланғич бўғин муассасаларини қолдиқ принципи бўйича молиялашига барҳам берилди;

Аҳоли жон боши ҳисобига бир хил ҳажмдаги молиялаштириш таъминланди;

Молиявий маблағларини вилоят даражасида мужассамланишига эришилди;

Бошланғич бўғин муассасаларини ўз вақтида молиялашга эришилди;

Аҳолининг жинси, таркиби ва зичлигига мувофиқ ҳолда маблағларни қайта тақсимлаш имконияти яратилди.

Бошланғич бўғинларида тиббий хизмат етказиб берувчилар ва истеъмолчилар ўрни аниқ белгиланди;

Бошланғич бўғин раҳбарларига фаолиятини молиялаш ва бошқариш ҳуқуқи берилди;

Тиббий хизмат сифати яхшиланди;

Тиббий ёрдам ҳажми ошди;

Беморларни касалхонага ётқизиш даражаси пасайди;

Бепул тиббий ёрдам кўрсатиш тизими

Шошилинич кечиктириб бўлмайдиган тиббий ёрдам;

Бирламчи бўғинда, аввало қишлоқ жойларида кўрсатиладиган тиббий хизмат;

Бир неча турдаги юқумли касалликларга қарши аҳолини эмлаш ва иммунитет ҳосил қилиш;

Атрофдагиларга ҳавф туғдирувчи, ижтимоий аҳамиятли касалларга махсус тиббий ёрдам кўрсатиш;

Болаларни текшириш ва даволаш;

Имтиёзга эга тоифадаги беморларни даволаш.

Ислохотнинг 4 босқичи:

Аҳолига, айниқса қишлоқ жойларида БТСЁ кенг оммабоплигини ва юқори сифатини таъминлаш.

Республика ихтисослаштирилган тиббий марказлар бошқарилишини тизимини такомиллаштириш.

Тез тиббий ёрдам хизмати самарадорлигини ошириш.

Аёллар ва болалар саломатлигини муҳофаза қилиш тизимини Миллий моделга хос равишда такомиллаштириш.

Аҳолининг вирусли ва инфекциян касалларга нисбатан ҳимоясини кучайтириш, онкологик ва силга қарши муассасаларнинг моддий-техник базасини кучайтириш.

Хусусий тиббиёт муассасалари фаолияти ва лицензиялашни такомиллаштириш.

Республика ихтисослаштирилган тиббий марказлари:

Жарроҳлик

Урология

Кўз микрохирургияси

Кардиология

Акушерлик ва гинекология

Педиатрия

Терапия ва тиббий реабилитация

Дерматология ва венерология

Фтизиатрия ва пульмонология

Эндокринология

Касалланиш тушунчаси ва касалланишларни урганишнинг аҳамиятлари.

Касалланиш деганда - аҳоли орасида ёки унинг айрим гуруҳлари ичида тарқалган касалликлар тушунилади. Айрим минтакаларда ва маълум вақт оралигида касалланишларни урганиш Соғлиқни сақлаш муассасалари учун катта аҳамиятга эга.

Биринчидан: Касалланишлар аҳоли саломатлигини, унинг санитария ҳолатини курсатувчи асосий курсаткичлардан бири ҳисобланади.

Иккинчидан: Касалланишлар Соғлиқни сақлаш муассасаларининг фаолиятини сифати ва самарасини курсатувчи асосий мезон ҳисобланади.

Учинчидан: Касалланишларни урганиш ва уни камайтириш барча Соғлиқни сақлаш муассасаларининг ва шифокор-мутахассисларининг бош вазифаларидан бири ҳисобланади.

Туртинчидан: Касалланишларни маълум олинган территорияларда ташқи муҳит, турмуш ва меҳнат шароитлари билан боғлаб урганиш шу

территорияда аҳоли саломатлигини яхшилаш бўйича аниқ чора-тадбирлар ишлаб чиқиш учун асосий манъба ҳисобланади.

Бешинчидан: Касалликнинг динамикасини урганиш натижасида аҳоли орасида патологик жараёнларни ўз гариши ҳақида чуқур маълумотларга эга бўлинади

Аҳолининг касалланишлари ҳақидаги маълумотларни олишнинг асосий манбалари ва касалликлар халқаро класификацияси

Аҳоли орасидаги касалланишларни урганишнинг асосий манбаларидан бири беморларни даволаш профилактика муассасаларига тиббий ёрдам олиш мақсадида мурожати ҳисобланади.

Хар бир касаллик бўйича жорий йилдаги бирламчи мурожатлар кўз атув бирлиги сифатида қабул қилинади.

Аҳолини даволаш профилактика муассасаларига мурожати натижасида урганилган касалланишларни таҳлил қилинганда маълумотларнинг туликлигига таъсир этувчи омилларни инобатга олиш керак: тиббий ёрдамнинг яқинлиги, врачлар билан таъминланганлиги, аҳоли яшаш жойида ихтисослашган тиббиёт муассасаларига мурожати, аҳолининг санитария маданиятининг даражаси, уларнинг ўз соғлиғига бўлган муносабати

Беморни даволанаётган ва касалликни руйхатга олган врач касалликни белгилашда унга тўғри ташхис қуйишда классификациядан фойдаланилади.

Касалланишларни урганилаётган тиббиёт ходимлари ҳозирги пайтда ишлатаётган касалликлар классификациясидан фойдаланиб статистик материалларни тўғри гуруҳлай билиши керак.

Умумий касалланишларни урганишнинг асосий манбаларидан бири, аҳоли орасида утказиладиган профилактик ва мақсадли тиббий куриклар ҳамда диспансер кўз атувларидир. Бу усул орқали яширин кечувчи олдиндан маъмаълум бўлмаган ёки аҳолини фаол равишда тиббий ёрдам олиш учун мурожат этишга мажбур қилмаган сурункали касалликлар аниқланади. Курик маълумотлари, аҳолининг мурожати натижасида олинган маълумотлар билан қушилиб касаллик ҳақида материалларни янада тулдиради, уларга бирмунча аниқликлар киритади ва аҳолининг умумий касалланишларини янада туларок ёритишга ёрдам беради.

Айрим касалликларни қанча тарқалганлигини урганишга улим сабаблар статистикаси ҳам қатта аҳамиятга эга, чунки айрим ҳолларда қуқисдан улим натижасида, паталогоанатомлар беморнинг ҳаёти давомида қайд этилмаган, янги касалликларни аниқлайди, улар ўз навбатида, касалланишлар ҳақидаги маълумотни янада тулдиради.

Қатта шаҳарларда умумий касалланишлар ҳақида хар томонлама тулик маълумот йиғиш бир мунча қийин, чунки аҳоли тиббий ёрдам олиш мақсадида доимий яшаш жойидаги поликлиникадан ташқари бошқа профилактика даволаш муассасаларига мурожат этиши мумкин (ТСК, ихтисослаштирилган тиббий марказлар).

Шунинг учун hozirgi paitda aholining umumiy kasallanishi haqida har tomanlama tuлик va anik maълумот олиш учун maxsus kўz atuvlar олиб борилади. Бирламчи материал йигиш ва уни хисоблаш усулларида катъий назар умумий касалланишларни урганиш натижасида ахоли орасида таркалган касалликларнинг структураси, таркалиш даражаси ва уларнинг динамикаси хақида маълумотлар олинади.

Бирламчи тиббий маълумотларни жамлаш, хисоблаш ва ахол орасидаги касалланишларни илмий статистикси, таркалиш тахлил килиш maxsus тўz илган касалликлар, шикастланишлар ва улим сабаблари классификацияси мавжуд.

Беморни даволанаётган ва касалликни руйхатга олган врач касалликни белгилашда, унга тўғри ташхис куйишда классификациядан фойдаланади. Касалланишларни урганаётган тиббиёт ходимлари hozirgi paitda ишлатилаётган касалликлар классификациясидан фойдаланиб, статистик материалларни тўғри гурухлай билиш керак.

1900 йил 21 августда Парижда 26 мамлакатдан келган делегатлар иштирокида касалликлар ва улим сабаблари классификациясини куриб чиқиш учун биринчи марта халқаро конференция булиб утди ва у биринчи классификацияни тасдиқлади, Конференция қарори билан хар 10 йилда классификация кайтадан куриб чиқилди булди. Hozirgi paitda жахон соғлақни сақлаш ташкилотини санитар статистика соҳасидаги экспертлари бундай классификация кайтдан куриш билан бевосита шугулланадилар. Касаллик ва улим сабабларини халқаро классификация си ва номенклатураси утган даврлар мобайнида 1909, 1920, 1929, 1938, 1948, 1955, 1965, ва 1975 йилларда куриб чиқилади.

1976 йил майда Женевада утказилган бутун жахон Соғлиқни сақлаш ассамблессининг 29 сессияси IX кайта курилган классификацияни матнини тасдиқлади ва у 1/01 - 709 йилдан кучга кирди ва hozirda биз ана шу классификациядан фойдаланимоқдамиз.

9-кайта курилган “Касалликлар, шикастланишлар ва улим сабаблари”ни халқаро классификация; 17-та синфдан ва 999 номдан (рубрик) иборат.

Бу классификация 2- жилддан иборат булиб унинг биринчи жилди:

1) кириш қисмидан Халқаро классификациянинг яратилиш тарихи, 9 кайта курилган классификациядан фарқли томонлари.

2) уч рақамли рубрикни ёзуви

3) уч рақамли рубриклар билан, турт рақамли кичик рубрикларнинг тула ёзув

4) Улим хақида гувоҳлик бериш ва классификациядан фойдаланиш қоидалари

5) Статистик тахлил учун maxsus ёзув

6) Аниқлашлар ва тавсиялар

7) Номенклатура хақида низом (положение)дан иборат.

Ахолини умумий касалланишлари хақидаги маълумотлардан фойдаланган холда куйидаги статистик курсақичлар келтирилиб чиқарилади:

1. Биринчи касалланишлар.

жорий йилда биринчи марта руйхатга олинган касалликлар сони X 1000

аҳолининг йиллик уртача сони

2. Умумий касалланишлар.

жорий йилда олинган жаъми касалликлар X 1000

аҳолининг йиллик уртача сони

3. Юқоридаги курсаткичларни алохида - касалликлар, жинс ва ёш бўйича хисоблаш мумкин.

4. Касалликлар структураси (жаъми касалликлар ичида айримларнинг улушлари, синфлар нозологик формала бўйича)

маълум касалликлар сони X 100

умумий касалликлар сони

5. Аҳоли айрим гурухлари ичидаги касалликлар структураси (ёши, жинси бўйича) худди 4 -курсаткич каби хисобланади.

6. Тиббий куриқда аниқланган касалликлар курсаткичи тиббий куриқда аниқланган касалликлар сони X1000

тиббий куриқдан утказилган шахсларнинг умумий сони

Юқумли касаллик статистикаси. Юқумли касалликлар аҳоли учун хавф тугдиради, чунки Юқумли касалликларни ўз вақтида олди олинмаси улар тез тарқалиб эпидемияга айланиб кетиши мумкин Шу муносабат билан уларни назорат қилиш учун ҳар бир Юқумли касалликни ўз вақтида қайд этиб туман, шаҳар санитария-эпидемиологик станцияларига шошилиш хабар бериш зарур.

Юқумли касалликлар аниқланганда ёки улар тўғрисида гумон қилинганда шошилиш хабар бериш мажбурий хисобланади.

Барча хабар берилиши лозим булган Юқумли касалликларни қуйидаги гурухларга булиш мумкин:

1. Карантин касалликлар (улат, вабо, кора чечак, сарик истима, кайталама тиф).

2. Санитария-эпидемиология станциялари билан бир вақтнинг ўзида махсус ихтисослашган даволаш профилактика муассасаларида - ахборот тупланадиган касалликлар (улар айримлар: сил, захм, сўз ак, трахома, замбуругли касалликлар мохов).

3. Даволаш профилактика муассасалари санитария-эпидемиологик станцияларига фақат йиғма равишда ахборот берадиган касалликлар (грипп, Юқори нафас йулли инфекциялари).

4. Ҳар бир касаллик ва касал ҳақида махсус ахборот бериладиган касалликлар (ошқозон тифи, паратиф, сальмонеллез, ичбуруг энтеритлар кизамик, кукйутал, менингит, энцефалит, инфекцион гепатит, скарлатина, кокшол, полиомелит, кутуриш, риккетсиозлар, тошмали тиф, малярия,

лептоспироз, 1-ойлик болалардаги сепсис, сувчечак, краснуха, геморрагик лихорадка, эпидемик паротит, орнитоз ва бошка лар.

Юқоридаги касалликлар гурухлари бўйича мавжуд қонун асосан Юқумли касалликни биринчи булиб топган ёки гумон қилган ҳар бир врач, урта тиббиёт ходими санитария-эпидемиология станциясига шошилиш хабар юбориши зарур (058-у формага мувофиқ). Бундай хабар шаҳар, туман ДСЭНМларига даволаш-профилактика муассасаларининг ходимлари томонидан берилади.

ДСЭНМ ходимлари шошилиш хабарни махсус “Юқумли касалликларни ҳаракати” дафтарига қайт этади ва ўз идан Юқориги ДСЭНМлага 85-СЭС форма “ Юқумли касалликлар ҳаракати ҳақида ҳисобот” орқали ойлик ҳисобот юборадилар.

Даволаш-профилактика муассасалари 85-грипп форма орқали санитария-эпидемиология станцияларига грипп ва Юқори нафас йуллари инфекциялари ҳақида ҳисобот беради.

Юқумли касалликларни таҳлил қилишда Юқоридаги ҳисобот формалари билан бир қатор Юқумли касалликларнинг учоғида текширув олиб бориш натижасида эпидемиолог томонидан тулдирилган “Юқумли касаллик учоғини эпидемиологик текширув” (ф.357-у) картасидан ҳам фойдаланилади.

Натижада ҳар бир туман ва шаҳар санитария-эпидемиология станциялари томонидан Юқумли касалликлар ҳақида ҳафталик, 10 кун кунлик, ойлик, квартал, ярим йиллик ва йиллик курсаткичлар ҳисобланиб таҳлил қилинади.

Ногиронлик. Ногиронлик бу меҳнат қобилиятини доимий йукотганлик ёки қуп жихатдан қисқарганлигидир.

Меҳнатга ярқисизлик варақаларига қарб ишчиларнинг орасида қасалланиш ҳоллари 16-ВН формага мувофиқ қорхоналар ва цехлар бўйича ишлаб чиқилади. Қасалланиш тўғрисида маълумотларни кейинчалик қасаба союзлари Марказий республика қумитасидаги статистика бўлимлари саноат соҳалари бўйича ишлаб чиқишади. Саноат соҳаларида тегишли маълумотлар жам қилинади ва ишлаб чиқарилади.

Меҳнат қобилиятини вақтинча йукотишга олиб борадиган қасалликлар тўғрисида уҳта асосий курсаткичга қараб фикр юритилади:

1. Ишчиларнинг 100-таси тўғри қеладиган меҳнатга ярқисизлик ҳолларининг сони

меҳнатга ярқисизлик ҳоллар сони X 100

- -----

ишчилар сони

2. Ишчиларни 100тасига тўғри қеладиган меҳнатга ярқисизлик қунларнинг сони

меҳнатга ярқисизлик қунлар сони X 100

- -----

ишчилар сони

3. Битта меҳнатга ярқисизлик ҳолининг уртача муддати

мехнатга яроксизлик кунлар сони

мехнатга яроксизлик холлар сони

Мехнат қобилиятини вақтинча йукотишга сабаб бўлган касалликларни урганишда 100 ишчига тўғри келадиган уртача курсаткичларини ҳисоблаб чиқишдан ташқари, беморлар контингентини ҳисобга олиш катта аҳамиятга эга. Ишчиларнинг маълум бир қисмида мехнатга яроксизлик холлари умуман бўлмаслиги практикада маълум: купчилик қисми 1-2 марта, айрим ишчилар эса йилига 5 марта ва ундан ортиқ калланади. Бироқ ҳаммадан қу мехнатга яроксизлик холлари ва кунлари ишчиларнинг мана шундай тез-тез ва ўз оқ касалланиб турадиган озгина қисмига тўғри келадиган. Беморлар контингенти бўйича касалланишни урганишда қулланиладиган асосий курсаткичлар қуйидагилардир:

1. Саломатлик индекси - мазкур коллективда йил бўйи касал бўлмаган ишчиларнинг улуши:

мазкур коллективда йил бўйи касал бўлмаган ишчилар сони $\times 1000$

ишчиларнинг уртача сони

2. Бемор шахслар қусаткичи жорий йилда мехнат қобилиятини уқотган ишчилар сони $\times 100$

ишчиларнинг уртача сони

Ногиронлик тиббий мехнат эксперт комиссиялари (Т.М.Э.К.) томонидан белгиланади.

Т.М.Э.К. соғлиқни сақлаш, ижтимоий сугурта ва ижтимоий таъминот муассасаларининг фаолиятини ўз ида мужассам қилган ташкилотдир. Т.М.Э.К ўз фаолиятида қуйидаги ҳужжатлар билан ишлайди: «Т.М.Э.К. гувоҳлик акти», «Т.М.Э.К. кенгаши ҳақида протоколлар қитоби», Т.М.Э.К гувоҳлик актига статистик талон», «Т.М.Э.К йилига бир марта 7-форма бўйича ҳисобот тўз ади.

Жисмоний ривожланишни урганиш.

Аҳолининг жисмоний ривожланишининг урганишдан асосий мақсад уларнинг катталикларини ва улардаги ўз гаришларни урганиш:

а) Аҳолининг ҳар хил ёш-жинс гуруҳлари орасида уларнинг жисмоний ривожланишларини, унинг ўз гаришларини ва асосий қонун иятларни урганиш.

б) бир коллективнинг ўз ида уларнинг саломатлигини жисмоний ривожланишини динамикада урганиш ва унинг қонун иятларини аниқлаш, уларнинг саломатлигини яхшилаш борасида чора-тадбирлар белгилаш.

в) Аҳолини ҳар хил климато-географик, этник, ёш-жинс гуруҳлари, айниқса болалар жисмоний ривожланишининг стандартларини ишлаб чиқиш.

г) Болалар орасида жисмоний Соғлом лаштириш чора-тадбирларни баҳолашдан иборат.

Жисмоний ривожланиш “сифат” жиҳатдан бир хил бўлган аҳоли гуруҳлари орасида тиббий муассаса томонидан ёки илмий тадқиқот

институтларининг илмий ходимлари томонидан махсус тўз илган дастур оркали урганиш керак.

Жисмоний ривожланишни тахлил килиш ва бахолаш умумлаштирувчи (генераллаштирувчи) ва хусусийлаштирувчи усуллар оркали олиб борилади.

Умумийлаштирувчи усулда - хар кайси ёш-жинс гурухида ва алохида олинган болаларнинг антропометрик белгилари улчаниб уларнинг йигиндисидан хар бир ёш (жинс) гурухлари учун жисмоний ривожланишларнинг урта кийматлари келтириб чиқарилади.

Хусусийлаштирувчи усулда - бир гурух болаларни хар бирининг ривожланиши маълум давр оралигида (“ўз унасига”) кўз атиб борилади ва уларга асосан ёш-жинс гурухлари бўйича стандартлар ишлаб чиқилади.

Жисмоний ривожланиш ахоли саломатлигини бошка курсаткичлари билан бир каторда жамият соғлиғини характерлашда ижобий роль уйновчи катталиқдир. Ахолининг жисмоний ривожланишига караб уларнинг турмуш даражаси овкатланиш, дам олиш каби омиллар хақида фикр юритиш мумкин.

Жисмоний ривожланиш куп жихатдан биологик, ижтимоий иктисодий ва ташки мухит омилларига боглик

Ахоли ёш гурухлари ичида энг мухими болаларнинг жисмоний ривожланишини урганишдир.

Одамнинг жисмоний ривожланишини кўз атиш ва назорат килиш улар тугилган даврдан тугрукхонадан бошланади.

Назорат саволлари:

1. Касалланиш тушунчаси ва касалланишларни ўрганишнинг ахамиятлари
2. Ахолининг касалланишлари ҳақидаги маълумотларни олишнинг манбалари ва касалликлар халқаро классификацияси
3. Ногиронлик.
4. Жисмоний ривожланишни ўрганиш

Фойдаланиладиган адабиётлар рўйхати

1. Маматқулов Б.Жамоат саломатлиги ва соғлиқни сақлашни бошқариш. Тошкент, “ИЛМ ЗИЁ,” 2013.- 576 б.
2. Маматқулов Б.М. Тиббиёт.статистикаси (Биостатистика) асослари, Тошкент, 2005, -132 б.
 1. Ўзбекистон Республикаси ССВ буйруқлари
 2. Применение методов статистического анализа для изучения общественного здоровья и здравоохранения. Учебное пособие / под ред. В. З. Кучеренко.М.: ГЭОТАР – Медиа, 2011 г. – 256 стр.: ил..
 3. Маматқулов Б.М., ЛаМорт, Рахманова Н. Клиническая эпидемиология и основы доказательной медицины, Т., 2008.
 4. Ш.Т.Искандарова, Н.М.Махмудова, Г.А.Джалилова, Жамоат саломатлиги ва соғлиқни сақлашни ташкил қилишнинг асосий масалалари ўқув қўлланма, 2011й.
 5. Т.И. Искандаров, А.А. Абдуфаттаев Жамоатчиликсаломатлиги васоғлиқни сақлаш, Тошкент – 2008

Интернет сайтлари:

1. info@minzdrav.uz
2. Info@tma.uz
3. <http://www.apha.org/media>, Книга American Public Health Association
4. www.yandex.ru/
5. www.google.ru,
6. www.google.co.uz
7. info@minzdrav.uz
8. www.zyonet.uz 8. www.booksmed.com

IV. АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ МАТЕРИАЛЛАРИ

1-амалий машғулот: Аҳоли яшаш жойларида радиацион хавфсизлик муаммолари.

Ишдан мақсад: Радиологик объектларни нормал шароитда лойихалаштириш, радиологик объектларни куриш ва улардан фойдаланиш шароитида хавфсизлик қоидаларини ишлаб чиқиш, табиий ва сунъий ёритилганлик тартибининг ахамияти ҳамда амалиётда тутган ўрнини тушунтириш, бу кўрсаткичларни улчаш ва уларга баҳо бериш кўникмаларини шакллантириш.

Масаланинг кўйилиши: Тингловчилар гуруҳларда топшириқни ечишади (Ҳар бир мавзу бўйича топшириқлар V-бўлимда келтирилган).

Радиологик объектларни нормал шароитда лойихалаштириш, куриш ва улардан фойдаланиш шароитида, яъни радиацион хавфсизлик қоидаларига ва МКРЗ нинг тавсияларига тўлиқ амал қилинганда аҳолининг харқандай тоифасини нурланиш ҳолати кузатилмайди. Бироқ штатсиз (режалаштирилмаган, кутилмаган) вазиятлар юзага келганда радиологик объектлар, ҳам ходимлар учун, ҳам атрофдаги аҳоли учун жиддий хавф туғдириши мумкин. Бундай штатсиз ҳолатлар аварияли вазиятлар натижасида, РМ сақлаш, транспортировка қилиш қоидалари бузилганда, улардан фойдаланишда техника хавфсизлиги қоидаларига риоя қилинмаганда, табиий жараёнлар таъсири натижасида юзага келиши мумкин.

Локал радиацион авариялар, қоида бўйича ИНМ дан фойдаланиш қоидалари бузилганда, РМ жойлаштирилган идишлар ёки сиғимлар шикастланганда, ИНМ йўқолган ёки ўғирланган ҳолатларга боғлиқ бўлиб, чекланган миқдордаги шахсларнинг нурланиши ва технологик хоналаргина радиоактив ифлосланишга учраши мумкин.

Локал радиоактив авариялар куйидагича тавсифланади:

1 синф - авариялари, фақат ходимларнинг ташқи нурланиши билан боғлиқ;
11 синф - авариялари, ходимларнинг фақат ички нурланишлари билан боғлиқ;
111 синф - авариялари, ходимларнинг комбинациялашган ташқи ва ички нурланиши билан боғлиқ;
1У синф - авариялари, ходимларнинг ташқи ва ички нурланиши ва ишлаб чиқариш мухитининг ифлосланиши;
У синф - авариялари, ишлаб чиқариш мухитининг ифлосланиши, ходимларнинг ташқи ва ички нурланиши, ҳамда аҳолидан айрим шахсларнинг нурланиши.

Энг катта хавф штатсиз аварияларда ва ядровий реакторлар, жумладан АЭС ларида содир бўладиган аварияларда кузатилади. Ҳалокатли оқибатларга сабабчи бўлган радиацион аварияларга мисол қилиб, 1986 йилда Чернобыль АЭС да содир бўлган аварияни келтириш мумкин.

1990 йилда атом энергияси бўйича Халқоро агентлик (МАГАТЭ) да ядровий реакторларда юзага келиши мумкин бўлган ходисаларнинг шкаласи ишлаб чиқилган ва қабул қилинган бўлиб, унга асосан атроф мухит ва одамларнинг со²лиги учун уларнинг оқибатларига боғлиқ бўладиган бу ходисаларнинг синфларини аниқлаш мумкин.

Бундай ходисаларнинг барчасини 7 та синфга бўлиш мумкин.

- 1, 2, 3 синфлар турли даражадаги "ходисалар ёки воқеалар" га хос бўлиб, бунда атроф му³итга кичик хажмдаги РМ чиқарилади ва аҳолининг нурланиши белгиланган даражадан ошмайдиган ҳолатлар (мЗв ўндан бир бўлаги) кузатилади.
- 4 синф - бу объект чегарасидаги авария бўлиб, атроф мухитга РМ кичик миқдорда чиқарилади ва аҳолининг нурланиши бир неча мЗв доирасида бўлади.
- 5 синф - атроф мухит учун хавфли авария бўлиб, атроф мухитга 10^2 дан 10^3 ТБк (терабеккерель) миқдорида ^{131}J чиқаради.
- 6 синф - атроф мухитга 10^3 дан 10^4 ТБк миқдорида ^{131}J чиқарилиб, оғир авария ҳисобланади.
- 7 синф - глобал авария бўлиб, атроф мухитга 10^4 ТБк дан ортиқ ^{131}J чиқарилади

Ходимлар ва атроф мухит учун оқибатларни келтириб чиқариши мумкин бўлган радиацион аварияларга таъриф.

Радиацион объектлар аварияга қарши яхши ташкил этилган хавфсизлик тизимига эга бўлиши керак, аммо бундай хавфсизликка мутлоқ қафолат бериб бўлмайди, шунинг учун авариялар содир бўлганда ва экстремал вазиятлар юзага келганда зудлик билан амалга ошириладиган тадбирлар қўлланиши ва биринчи навбатда одамлар учун бўладиган хавфни пасайтириш лозим бўлади. Бундай хавф асосан иккита омил билан боғлиқ: одамларнинг ўтқир нурланиш олиш мумкинлиги ва атроф мухитнинг ифлосланиши натижасида РМ нинг инкорпорацияланиши ҳисобига дозавий юкламаларнинг ошиб кетиши ҳисобланади.

Атом реакторларида содир бўладиган авариядаги радиацион хавфни баҳолашда асосий мезонлар қуйидагилар ҳисобланади:

- радиоактив моддаларнинг аварияга доир чиқарилиш қиймати ва метеорологик омилларни ҳисобга олиб, ҳудуднинг ифлосланиши;
- авария чиқиндиси билан ифлосланиш ҳисобига ишлаб чиқариш майдони, реактор зали, реактор ҳудудининг ташқи нурланиш қиймати;
- ифлосликнинг радионуклидли таркиби ва ҳаво, сув, озиқ-овқат маҳсулотларининг ифлосланиш даражаси.

Радиацион авария зонасида ўтказиладиган тадбирларнинг табиати авария босқичларига боғлиқ бўлади.

Биринчи босқичда жабрланганларга биринчи тиббий ёрдам кўрсатиш бўйича зудлик билан ўтказиладиган тадбирларни ташкил қилиш ва ўтказиш, аҳоли ўртасида профилактик тадбирларни амалга ошириш (зарурият бўлса), керакли соҳадаги мутахассисларни жалб қилиш ва кейинги тадбирлар

режасини тузиш. Радиацион авария зонасида кўрсатилган тадбирлар хажми жуда катта куч ва воситаларнинг сарфланишини талаб қилади. Масалан, Чернобыль АЭС даги авария оқибатларини бартараф қилишда аҳолига тиббий хизмат кўрсатиш учун (профилактик ёрдамни қўшган ҳолда) 7 мингга яқин врачлар, 13 минг ўрта тиббий ходимлар, 2 мингга яқин инженер-техник ишчилар жалб қилинган.

Радиацион хавфни бирламчи баҳолаш, авария рўй берган муассаса маълумотлари асосида ўтказилиши керак.

Авариядан кейиноқ (биринчи 10 кун давомида) энг юқори хавф ташқи нурланиш, ҳамда қисқа умр кўрувчи изотоплар, хусусан ^{131}J ҳисобига келиб чиқиши мумкин. Авариядан кейинги муддатларда (10 кундан кейин) асосий хавфни узок умр кўрувчи изотоплар, асосан Cs (ярим парчаланиш даври - $T_{1/2}$ - 2,3 йил), ^{137}Cs ($T_{1/2}$ =30 йил), ^{90}Sr ($T_{1/2}$ =28 йил), ^{106}Ru ($T_{1/2}$ = 360 кун), ^{144}Ce ($T_{1/2}$ =284 кун) ҳисобига бўлиб, улар радиацион булутнинг аста-секинлик билан чўкиши натижасида атроф муҳит объектлари - озиқ-овқат маҳсулотлари, сув, тупроқ, ҳаво ифлосланиши мумкин.

Чернобыль АЭС даги авария шуни кўрсатдики, аҳолига бўладиган радиацион таъсир бир қанча омилларга боғлиқ экан:

- радиоактив булутдаги ташқи бета - ва гамма нурланишлар;
- радиоактив булутдан ёғиладиган РМ билан нафас олиш ҳисобига ички нурланиш;
- чўккан радионуклидлардаги бета- ва гамма нурланишлар;
- организмга сув ва озиқ-овқат маҳсулотлари тушиши билан боғлиқ бўлган ички нурланиш.

Радиацион аварияларнинг оқибатлари ходимлар учун ҳам, аҳоли учун ҳам ҳар турли - ўткир жароҳатланишдан тортиб, стохастик самара кўринишидаги узок муддатлардан кейинги оқибатларнинг юзага чиқиши кўринишида бўлиши мумкин.

Радиацион авария оқибатларини текшириш ва йўқотиш бўйича бўлган тадбирлар тизимидаги гигиеник тадбирлар

Радиацион авария ҳақидаги воқеа аниқланган ҳамма ҳолатларда корхона маъмурияти зудлик билан маҳаллий ҳокимият ва ички ишлар органлари, санитария-эпидемиология назоратининг Давлат департаменти, ФХВ (фавқулотда ходиса вазирлиги) га хабар бериши шарт.

Муассасанинг ўзида авариянинг ривожланмаслиги, одамларнинг нурланиши мумкинлигини минимум даражагача тушириш ва атроф муҳитнинг ифлосланмаслиги учун зарурий тадбирлар қўлланиши керак.

Кейинчалик эса, асосий куч ходимлар ва аҳолининг дозавий юкласини пасайтириш бўйича тадбирларни таъминлашга қаратилади.

Аҳолининг дозавий юкласини пасайтиришга доир тадбирларнинг табиати ва хажми радиацион авариянинг синфига ёки юзага келадиган экстремал вазиятларга боғлиқ. Аммо Чернобыль АЭС даги авария оқибатларини йўқотиш бўйича тўпланган тажриба, ҳамда штатсиз авариялар бўйича тўпланган бутун жаҳон тажрибаси муайян шароитларда радиацион

таъсирнинг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олиб ДСЭН фаолиятидаги муҳим йўналишларни аниқлашга имкон беради.

Катта ҳудудларнинг радиоактив ифлосланишига сабабчи бўладиган аварияларда, назорат маълумотларига ва радиацион вазиятни башорат қилишга асосланиб, "радиацион авария зонаси" ўрнатилади. Радиацион авария зонаси, ҳудудда авариядан кейинги 1 йил ичида ташқи ва ички нурланиш йиғиндисининг эффектив дозаси 5 мЗв ошиши мумкинлигига қараб аниқланади. Радиацион авария зонасида радиацион вазият мониторинги ўтказилади ва аҳолининг нурланиш даражасини пасайтириш бўйича тадбирлар амалга оширилади.

Авариядан кейинги яқин муддатларда шошилиш тадбирларнинг табиати ва ³ажми ³а[±]идаги масала ҳал қилиниши керак. Бундай қарорни қабул қилиш учун махсус мезонлар ишлаб чиқилган. Жумладан, агар биринчи 10 кун ичида баданнинг нурланиши 5 мЗв ошмаса, шошилиш тадбирларни қабул қилишга ҳожат бўлмайди. Нурланиш дозаси 5 дан 500 мЗв бўлганда химояланиш тадбирларини бажарилиши ҳақидаги қарор муайян вазият ва маҳаллий шароитни ҳисобга олиб қабул қилинади. Нурланиш дозаси 500 мЗв дан юқори бўлган ҳолатларда зудлик билан яшириниш жойларини ташкил қилиш, нафас органларини, бадан терисини химоя қилиш, йодли профилактика каби тадбирлар қабул қилинади. Биринчи 10 кун давомида умумий нурланиш дозаси 500 мЗв ошган тақдирда катта ёшли одамлар зудлик билан эвакуация қилинади. ҳомиладор аёллар ва болаларни эвакуация қилиш 10 кун ичидаги нурланиш дозаси 50 мЗв дан ошганда амалга оширилади.

Атроф муҳитнинг радиоактив зарарланиш даражасини ҳисобга олиб, ифлосланган озиқ - овқат маҳсулотлари ва сувни истеъмол қилишни чеклаш (башорат қилиниши бўйича нурланиш дозаси 50 мЗв ва ундан ортиқ дозада бўлганда), ёки ифлосланган зонадан аҳолини олиб чиқиб кетиш ҳақидаги (башорат қилинадиган доза йилига 500 мЗв дан ошса) масала ҳал қилинади.

Радиацион вазиятни ҳисобга олиб, радиацион авария зонасида ўтказиладиган ишлар, 3 босқичга бўлиниши мумкин. Биринчи босқичдаги (авария вақтидан 24 соатгача) асосий вазифа радиацион вазиятни ва аҳолини химоялаш бўйича биринчи навбатдаги ишларни режалаштириш ва бажариш учун авариянинг кутиладиган масштабини баҳолаш ҳисобланади. Иккинчи босқичда (7-10 кун) радиацион вазият янада аниқланади, қалқонсимон безда радиоактив йоднинг миқдори танлаб ўлчанади, сув ва озиқ-овқат маҳсулотларини танлаб дозиметрик назоратдан ўтказилади, ҳамда аҳолининг нурланиш дозаси башорат қилинади, жабрланганларга тиббий ёрдам кўрсатилади.

Учинчи босқичда (2 ойгача) радиацион вазиятга янада аниқлик киритиш ва радиацион вазиятни назорат қилишни тартибга солиш, дозиметрик ва радиометрик текширишларни оммавий кенгайтириш, чекловчи тадбирларни ташкил қилиш ва унинг бажарилиши назорат остига олинади.

Радиацион авариялар вақтида айрим аҳоли гуруҳи ўртасида юқори психоэмоционал зўриқиш ва радиофабия билан боғлиқ бўлган яна бир

мухим муаммо вужудга келса, аксинча айрим одамларда радиоактив моддалар хақидаги элементар билимларнинг ва РМ нинг организмга таъсир этиш мумкинлиги тўғрисида етарлича маълумотларга эга эмаслиги муаммоси юзага келади. Бу ҳолат кенг аҳоли ўртасида шунга мувофиқ билимларни тарғибот қилиш зарурлигидан далолат беради.

Авариядан кейинги биринчи босқичда кечиктириб бўлмайдиган тадбирлар тугатилгандан сўнгги биринчи даврда, радиацион вазиятни назорат қилиш, озик - овқат маҳсулотлари ва сув билан радионуклидларнинг организмга тушишини чеклаш, зарарланган зонадан одамларни кўчириш, дезактивацион ишлар, тиббий текширишлар ва одамларни соғломлаштириш, тушунтириш ва санитар - оқартув ишлари давом этирилади. Бу босқич, шак-шубҳасиз яна бир неча йил давом этиши керак. ЧАЭС даги авария оқибатлари шу кунгача тўлиқ йўқотилмаганлиги бунга ёрқин мисолдир.

Табиийки, юқорида таърифланган тадбирлар катта масшабли ва у тўлиқ хажмда фақат 5-6-7 синфларга оид радиацион авария ҳолатларида давом эттирилиши мумкин. 3-4 синфга таалуқли аварияларда асосий хавф-хатар фақат ходимлар учун бўлади, чунки уларда ўта нурланиш ва ўткир оқибатларнинг юзага келиш хавфи юқори.

1-2 синфдаги радиацион аварияларда одамларнинг соғлиги учун бевосита хавф-хатар бўлмайди, аммо ҳам ходимлар ва ҳам аҳоли учун потенциал негатив оқибатларнинг келиб чиқиш мумкинлиги нуқтаи-назардан огоҳ бўлиш талаб этилади.

Радиацион авария оқибатларини йўқотишда ДСЭН нинг асосий фаолияти аҳолининг режалаштирилган юқори нурланишини регламентлаш ҳисобланади. Бу регламентлар аварияли ходисаларда ЎЗР ССВ томонидан ўрнатилади ва ўз таркибига қуйидагиларни олади:

- ташқи ва ички нурланиш дозасининг таъсир этиш даражасини баҳолаш;
- ташқи ва ички нурланишнинг вақтинчалик дозавий чегаралари;
- атроф муҳит объектларида РМ нинг вақтинчалик рухсат этилган миқдор даражаси;
- ишларни бажаришдаги вақтинчалик санитар қоидалар;
- тиббий кўрикларнинг хажми ва даврлари;
- ташқи муҳит объектларини санитар ишловдан ўтказилишини назорат қилиш шароитлари.

Радиацион авария оқибатларини текшириш ва йўқотиш ишлари Давлат санитария назорати Департаменти назорати остида муассаса маъмурияти томонидан "Радиацион аварияларнинг оқибатларини текшириш ва бартараф қилиш хизмати бўйича инструктив-услубий кўрсатма" га мувофиқ бажарилади. Авария ва унинг оқибатларини бартараф қилиш учун корхона ёки муассаса рағбарияти шахсий жавобгар ҳисобланади, унинг келиб чиқишига сабабчи бўлган шахслар эса, маъмурий ёки жиноий жавобгарликка тортиладилар.

Физиологик ва санитар аҳамияти нуқтаи-назардан ҳавонинг асосий физикавий кўрсаткичлари қуйидагилар ҳисобланади: ҳарорат, намлик, ҳаво ҳаракати ва тезлиги, атмосфера босими, электрланганлик ҳолати кабилар. Ёпиқ хоналардаги ҳаво ҳарорати, намлиги, ҳаракати ва тезлиги бошқарса бўладиган омиллар қаторига кириб, бу омилларнинг йиғиндиси биргаликда хоналар микроиқлими тушунчасини таърифлайди.

Айрим муаллифлар микроиқлим омиллари қаторига барометрик босимни ҳам киритадилар. Бироқ герметик (зич) ёпилмайдиган хоналардаги барометрик босим худди ташқаридагидек бўлади ва уни бундай шароитда бошқаришнинг имконияти йўқ. Шунинг учун атмосфера босими қийматини метеолабил одамларга таъсир этиши мумкинлиги ва ҳавонинг мутлоқ намлиги (абсолют)ни ҳисоблашдаги иштироки нуқтаи-назардан инобатга олиш лозим.

Микроиқлим одам организмига доимий равишда таъсир этиб турувчи омиллар қаторига киради. Бу омиллар организмдаги терморегуляция (иссиқликнинг бошқарилиши) учун катта аҳамиятга эгадир, чунки маълум даражада танада иссиқликнинг ҳосил бўлиши ва иссиқликни ажратилиши жараёнларини (нурланиш, терлаш, ўтказиш, конвекция) ўзгартириш хусусиятига эгадир. Бундан ташқари микроиқлим омилларининг номувофиқ параметрлари кўпгина орган ва системаларнинг функционал ҳолатларини ўзгартириш хусусиятга эга: ЮТС, МНС, ошқозон-ичак йўли, эндокрин система каби. Бундан ташқари, микроиқлимнинг ҳаво ҳаракати каби омили катта санитар аҳамиятга ҳам эгадир. Чунки хоналардаги ҳаво олмошиниш ҳаво ҳаракатининг тезлигига боғлиқдир ва демак, хона ҳавосининг бактериологик ва кимёвий тозалигига бевосита таъсир кўрсатади.

Назорат саволлари:

1. Радиацион аварияларнинг турлари ва синфлар ?
2. Ходимлар ва атроф муҳит учун оқибатларни келтириб чиқариши мумкин бўлган радиацион аварияларга таъриф?
3. Радиацион авария оқибатларини текшириш ва йўқотиш бўйича бўлган тадбирлар тизимидаги гигиеник тадбирлар?
4. Атмосфера босими ва унинг организм учун аҳамияти нимада?
5. Ҳавонинг ҳаракат тезлиги ва йўналишининг гигиеник аҳамияти нимада?
6. Гигиеник меъёрлар ҳақида тушунча беринг
7. Хоналарнинг ҳарорат тартиби ҳақида тушунча, бу кўрсаткичларни текшириш усуллари ва уларни баҳолаш тартибини айтинг
8. Ҳаво намлигининг турлари, намликни ўлчаш қоидалари ва кўрсаткичларни баҳолаш тартибини айтинг
9. Хонадаги ҳаво ҳаракати тезлигининг санитар ва физиологик аҳамияти, ҳаво ҳаракати тезлигини ўлчаш асбоблари, ўлчаш қоидалари ва натижаларни баҳолаш тартибини айтинг

Фойдаланилган адабиётлар:

1. “Аҳолининг санитария-эпидемиологик осойишталиги тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикасининг 2015 йил 26 августдаги 393 сонли Қонуни (ЎЗР қонун ҳужжатлари тўплами, 2015 й., 34-сон, 451-модда) -18б.
2. Румянцев Г.И., Прохоров Н.И., Новиков С.М. ва б. “Гигиена” Учебник для ВУЗов, М., 2009.- 608б.
3. Umumiy gigiyena bilan ekologiya. Amaliy mashg`ulotlar uchun o`quv qo`llanma. L.A.Ponomareva, E.K. Kazakov, L.K. Abduqodirova, B.E.Tuhtarov, I.K.Dravskix, S.A.Sharipova, X.A.Sadullaeva. - T.,2011.
4. ЎзР СанҚваМ лари (2005 - 2015 йиллар)
5. Environmental health Dade W. Moeller Third Edition Harvard University Press Cambridge, Massachusetts London, England, 2005, 1-2, 102, 111p

2-амалий машғулот: Атмосфера ҳавоси ва тоза ичимлик суви муаммосини долзарб масалалари.

Ишдан мақсад: Атмосфера хавосини нормаллаштирувчи корхоналар синифларини, Атмосфера хавосини муҳофаза қилиш чора тадбирларини, Атмосфера хавоси гигиенаси бўйича қонуний меёри хужжатларни, Технологик ва санитар техник чора тадбирлар, Марказлаштирилган сув таъминоти тизимлари орқали аҳолини ичимлик суви билан таъминлашнинг аҳамияти; Марказлаштирилган сув таъминоти тизимлари орқали сув таъминоти сувларига қуйиладиган гигиеник талабларни; Сув таъминоти тизимларида ичимлик сувини сифатини назорат қилиш усулларини

Масаланинг қўйилиши: Тингловчилар гуруҳларда топшириқни ечишади (Ҳар бир мавзу бўйича топшириқлар V-бўлимда келтирилган).

Атмосферани муҳофаза қилишда асосий омиллардан бири бўлиб технологик чора тадбирлар бўлиб ҳисобланади. Бизнинг давлатимизда атмосферага ташланадиган чиқиндиларни жойида зарарсизлантириш муҳим ҳисобланади. Иқтисодий жihatдан ҳам атмосферага чиқадиган чиқиндиларни, атмосферага чиқишидан олдин зарарсизлантириш янада самарали ҳисобланади.

Атмосфера хавоси янада ифлосланишига қарши радикал чора тадбирлардан яна бири ёпиқ технологик жараёнларни ташкил этиш ҳисобланади, бунда обгазларни ажралиб чиқмаслиги энг асосий фактор ҳисобланади. Лекин бу чораларни алоҳида ўзини қўллаш етарли самара бера омайди.

Замонавий фан техника ривожланиш жараёнида табиий омиллардан кенг фойдаланиш муҳим аҳамиятга эга.

Технологик чора тадбирлар:

1. ишлаб чиқаришдаги зарарлаи омилларни кам зарарли ёки мутлоқ зарарсизига алмаштириш.

2. хом ашиёни зарарли қўшимчалардан тозалаш

3. чангланувчи материалларни қайта ишлашда (қуруқ) усулдан намли усулга ўтиш.

4. оловли қиздиришни электорга алмаштириш

5. жараёнларни герметизация қилиш

6. узлукли жараёнларни узлуксизларга алмаштириш

Технологик тадбирлар:

Атмосфера хавосини муҳофаза қилишда техналгик тадбирларнинг аҳамияти катта. Текшириш натижаларига қараб объектларга ва атмосфера хавосига ташланадиган чиқиндилар миқдорини камайтириш ёки мутлоқ тўхтатиш керак болади. Бунинг учун саноат корхоналаридаги технологик жараёнлар такомиллаштирилиши зарур. Шунда чиқиндисиз ёки кам чиқиндили ишлаб чиқаришни йўлга қўйиш мумкин бўлади. Бундай жараён берк жараён дейилиб, бунда чиқиндилар умуман бўлмади ёки бундай чиқиндилардан бошқа махсулот тайёрланади.

Чиқиндисиз ёки кам чиқиндили корхоналар ўз ичига комплекс ташкилий, технологик жараёнларни олади. Бунда ҳам ашё тайёрлаш, бор материаллардан тўлиқ фойдаланиш, уларни чиқинди сифатида ташқи мухитга ташламаслик борасида йўл – йўриқ, тавфсиялар ишлаб чиқилади. Чиқиндисиз махсулот ишлаб чиқариш назарий жихатдан қулай бўлсада, амалда уни бошқариш жуда қийин ҳисобланади. Шунинг учун ҳам кўпинча кам чиқиндили ишлаб чиқаришли корхоналарга катта аҳамият берилади.

Академик Б.Н.Ласкарин тавсиясига кўра кам чиқиндили технологияга эга бўлган корхоналар қуйидаги йўналишда иш олиб боришлари керак:

Хом ашёларни коиплекс ҳолда ишлаш, янги технологик жараёнлани ишлаб чиқариш ва такомиллаштириш. Уларнинг схемаларини ишлаб чиқариш, шунга мос асбоб ускуналар яратиш, технологик жараёнда сув ва газлардан қайта фойдаланиш чораларни кўриш ва х.к.

Юқорида айтилган чора тадбирларни амалга ошириш маълум даражада чиқиндилар чиқишини камайтиради, ташқи мухит объектларини ифлосланишдан муҳофаза қилади.

Шуни айтиш керакки, чиқиндисиз ишлайдиган корхоналардаги барча хом ашё саноат махсулотига айланади. Нефт ишлаб чиқаришда қолдик модда мазут бўлиб, унинг таркибида 70-90% олтингугуртбор. Ҳозирда мазутдан олтигугурт моддасини олиш технологияси ишлаб чиқилмоқда. Ҳозир чиқиндисиз корхоналар сони жуда кам десак бўлади. Кў махсулотлар сифатсиз бўлгани, Давлат стандартига тўғри келмаслиги туфайли улардан фойдаланилмайди ва натижада улар мухитни ифлослантирувчи манбага айланиб қолмоқда. Ҳозирги баъзи металл ишлаб чиқариш корхоналари чиқиндисин ишлаб чиқариш йўлига ўтган.

Чанг тарқатувчи манбаларни намлаш йўли билан чангини камайтириш мумкин. Жумладан кууқ цемент ишлаб чиқаришдан нам цемент ишлаб чиқаришга ўтиш атроф мухитнинг ифлосланишини камайтиради.

Технологик жараёнларда олов ёки қиздиришдан электр ёрдамида қиздиришга ўтиш ҳам атроф мухитнинг ифлосланишини камайтиради.

М: Москвадаги алюминий заводида алюминийни электр индукцион печлада эитиш йўлига ўтиши туфайли атмосфера ҳавосига тушадиган зарали моддалар сони анча камайди.

Технологик жараёнларнинг берклигини таъминлаш мақсулотларни бир жойдан иккинчи жойга транспортиёр лентала воситасида жўнатиш айниқса чанг чиқарувчи моддалар билан ишлашда сувли ёки ҳаволи танспатировка фойдаланиш зарали моддалар миқдорини анча камайтиради.

Лойihalаш тадбирлари.

1. Шаха худудини зоналаш
2. СХМ ташкил қилиш
3. Тура жойлани тўғри лойihalаштириш
4. Туар жойларни кўкаламзорлаштириш
5. Табiiй чанглага қарши куашиш

Лойхалашга асосланган тадбила ўз ичига бир неча комплекс ҳолдаги тадбирлани олади. Лойхалашга асосланган чоа тадбилар асосан чиқиндилани атмосфера хавосига тушишини олдини олишга қаратилган.

Саноат корхоналари шаҳар ҳудудида тўғри жойлашилиши, шаҳар бош лоихасига ҳамда санитария нормаларига асосланган ҳолда қуилиши керак.

Саноат корхоналари қуриш учун ер майдони ажратилаётганда жойнинг релефи, унинг иқлим шариоити , туманланинг пайдо бўлиб туриш ҳолатига аҳамият беилади.

Шаҳар ҳудудини зоналарга бўлаётганда томон йўналишини ҳисобга олиш жуда катта аҳамиятга эга. Одатда саноат корхоналари яхши шамоллатладиган жойларга қурилади. Бу туцрар жойларни тутун ва дудлардан асрайди. Шамол йўналиши ҳисобга олинганда ўртача йиллик шамол йўналиши билан бир қаторда йил давомидаги шамолнинг йўналиши ҳам ҳисобга олинса жуда яхши бўлади.

Одатда , киш фаслида саноат корхоналари жойлашган ерларда намлик юқори бўлганда ер юзасининг ифлосланиши кутилмаган даражада юқори бўлади. Шаҳарлада чангларга қарши курашишнинг бирдан бир йўли ободонлаштириш, йўлларни кўкаламзорлаштиришдир. Кўчалар равон, асфальтланган бўлса, йўллар четига ариқлар ўтказилса, манзарали ва мевали дарахтлар ўтказилса чанг анча кам бўлади. Булардан ташқари корхоналар атрофида чиқиндилар йиғилиб қолишига йўл қўймаслик лозим. Санитария назорати ходимлари бу борада тадбиркорлик билан фаолият кўрсатишлари лзим, чунки йиғилиб қолган ахлатлар юқимли касалликлар тарқалишига сабабчи бўлиши мумкин. Бундай зоналарни ташкил қилишдан мақсад турар жойлардаги аҳолининг саломатлигини сақлашдир. Химоя зоналарининг катта кичиклиги саноат корхоналаридан чиқадиган чиқиндиларнинг миқдорига боғлиқ.

Агар саноат корхоналари қошидаги хавони тозалаш иншоатлари яхши ишламаса ёки тзалаш иншоатлари умуман бўлмаса, жойлардаги хаво муаллақ турадиган ёки туманли бўлса химоя зоналари узайтирилади.

Айрим саноат корхоналари, шунингдек, баъзи ишлаб чиқариш комплекслари, химия саноати, нефтни қайта ишлаш металлургия комбинатлари, иссиқлик электр стациялари билан аҳоли турар жойлари орасидаги химоя масофалари санитария эпидемиология бош бошқармаси ва давлат қурилиш комитети томонидан белгиланади. Бундай ҳуқуқ бошқа республикалардаги санитария эпидемиология бош бошқармаси ва жумҳурият давлат қурилиш комитетларига ҳам берилади. Санитария химоя зоналари кўкаламзорлаштирилиши лозим. Шундай қилинганда дарахтлар зарарли моддалар учун табиий тўсиқ вазифасини ўтаб, чанг, аэрозол ва бошқа тасирчан моддаларни ушлаб қолади.

Яшил зоналар хаводаги чанг миқдорини 2-3 мартта камайтиради. Улар хаводаги сульфид ангидрид газини ўзига сингдириб олади ва сульфатларга айланади.

Яшил қалқон нафақат чанглани, балки зарарли газлани ҳам ўзига сингдириб зарасизлантиради. Шу сабабли яшил зонала ташкил

килинаётганда зарали газларга, химиявий моддаларга чидамли дарахтлар ўтказилади.

Саноат корхоналари жойлашган атмосфера хавосининг ифлосланиши даражаси юқори бўлган жойларга мевали дарахтлар ўтказилмаганмакул.

Санитария химоя минтақасининг 70% ини кўкаламзорлаштириш мумкин, I, II, III даражали саноат кохоналарининг 10% майдонини гараж, кирхона, ошхона ва х.к лар учун, 20%, майдонини эса йўл ва йўлакларга ажратиш мумкин. IV ва V даражали саноат корхоналари, турар жойлар оалиғидаги химоя масофаси очик қолдирилиб, ўтлоқларга дарахтларга айлантйрилиши мақсадга мувофиқ. Санитария химоя зонасидаги дарахтларга энг кучли таъсир этувчи моддалар кимё, кўмир саноати, шунингдек қоа ва англи металлургия заводларидан ажралиб чиқадиган сульфид ва сульфад ангидридлар, фтор, амиак ва шу каби моддалардир.

Санитария химоя зонасига ўт ўчириш депоси, хаммом, кирхона ва гараж, ўқув юртлпри, лабаратоиялар ва бошқалар қуриш мумкин.

Санитар техник тадбирлар саноан кохоналари автотранспорт воситаларидан ажралиб чиқадиган заралим моддаларни тозалаш ва бу усулларни ривожлантириш ни ўз ичига олади.

Махсус усулда қуилган тозалаш иншоатлари махсус корхоналардан ажалиб чиқаётган зарали омилларни камайтириш ёки бутунлай йўқотиш билан шуғулланади. Тозалаш иншоатлари чангларни механик йўл билан филтирли апарайлар ёрдамида электростатик филтирлар ва намли филтирлар ёрдамида ушлаб қолиниши керак.

Хозиги вақтда энг кўп тарқалган усул бу чангларни механик йўл билан холда ажратиб олиш хисобланади. Бунга мисол қилиб чўктирувчи камералар, циклонлар, махсус қўл ушлагичларни кўрсатиш мумкин. Циклонлар хозирги замонда энг кў қўлланиладиган усуллардан биридир. Улар йирик заррачаларни 85-90% тозалайди.

Тузилишининг соддалиги ва ишининг самарадолиги жихатидан митти батареяли циклонлар анча қулай хисобланади. Уларни хавони хатто газлардан хам тозалаш мумкин.

Мазкур типдаги апаратларга айланувчи қисимли воситалар хам киради. Иш самарадорлиги юқори бўлган тутун ва кулларни , газларни ушлайдиган, айни вақтда хавони алмаштириббеадиган қурулмалар, иншоатлар яратиш шу куннинг долзарб мумаммоларидан биридир. Чангларни ушлаб қолиш учун турли матолардан , сопол керамика ва метал керамикалардан хам фойдаланилади.

Дисперс газларни бу каби филтирлардан ўтказиш натижасида газлар турли дисперсликдаги газлардан юқори даражада холи бўлади. Айниқса кейинги вақтларда синтетик ва шиша толали филтирлар кўпайиб қолди. Бундай апаратлар юқори хароратдаги газ ва буғлар учун жуда қулайдир. Газ таркибидаги ёпишқоқ, юқори хароратли чангларни тозалаш учун филтирловчи юзалардан хам фойдаланилади. Бунга қум ва майда тош гранулалари киради. Электростатик филтирлар кичик заррали чанглавни

юқори кучга эга бўлган электр токи ёрдамида зарядлаб, қарама қарши зарядла электродларга ёпиштиради.

Электр токини манбадан узуб кўйиш электроддаги чаррачаларнинг махсус камерага тукилишига сабабчи бўлади. Электроддаги чанглар табиатига кўра электр токини олиш қобилятига эга бўлган чанглар бўлади. Электрофилтрларнинг иш унуми жуда юқори бўлиб, у 1 соатда 1 неча миллион м³ атмосфера хавосини ўтказиш хусусиятига эга.

Электр филтрлар воситасида газлар таркибидаги қаттиқ ва суюқ заррачалар ушланиб қолиниши мумкин.

Электр филтрлар ўзлари ушлаб қоладиган чиқиндилар миқдорига қараб қуруқ ва намли турларга бўлинади. Хавонинг таркибидаги газ, чанг ва бошқа ёд аралашмаларни нам ушлагичлар ёрдамида, яъни скрубберлар воситасида ҳам тозалаш мумкин. Кенг тарқалган скруббер маркага интилувчи нам мослама бўлиб, у асосан хаводаги кул, газларни ушлаб қолади ва тозалайди.

Газ ва чангларни яхши ушлаб қолиши жихатдан Вентури скруббери алоҳида ажралиб туради., мазкур аппарат ёрдамида мазкур аппарат ёрдамида хаводаги қаттиқ ва аэрозоллар ушланиб қолинади.

Саноат чиқиндиларида хавони тозалаш учун дбсорбция ва адсорбция жараёнларини бажарувчи асбоблар қўлланилади. Булар скрубберлар, кўпик хосил қилувчи аппаратлар, барбатерлар ва бошқа мосламалардир. Бундай усул билан ажратиб олинган махсулотлар хом ашиё сифатида корхоналарга жўнатилиб қайта ишланилиши мумкин.

Давлат санитария назорати олиб борилаётган вақтда водапровод тармоқларидаги сувнинг сифат кўрсаткичларининг ҳаммаси давлат стандарти талабларига жавоб бериш керак.

1950-2000-йил Ўз. Рес. сининг давлат стандарти қўлланилди. Ушбу давлат стандартига асосан сувнинг микробиологик ва паразитологик кўрсаткичлари кўйидагича:

1. умумий микроблар сони 100 тадан кўп бўлмаслиги керак.
2. 1 литр сувдаги ичак таёқчаси сони (коли индекс)–3 тадан ошмаслиги керак.
3. Эшерихиялар ваколифаглар бўлмаслиги керак.
4. Паразитологик кўрсаткичлар :

Патоген ичак содда ҳайвонлари: лямблия, цисталари, дезинтерия амёбалари, балантидиялар ва гельментлар тухуми бўлмаслиги керак.

Янги давлат стандартида сувнинг кимёвий таркибига 20 та кўрсаткич киритилган, уларнинг кўпчилиги табиий сув таркибида мавжуд, баъзилари эса сувнинг сифати учун кўшилади. (Al (SO₄)₃, FeCl, полиакриламид, полифосфатлар, хлор, озон ва бошқалар.).

№	Кўрсаткичлар	РЭМ меъёри	РЭМ меёрлари
1	Қолдик Al	0,5	0,5
2	Бериллий Be	0,002	
3	Молибеден Mo	0,25	

4	Маргумуш As	0,05	
5	Нитратлар NO ₃	45,0	
6	Қолдиқ полиакрил-амид	2,0	
7	Кўрғошин Pb	0,03	
8	Селен Se	0,001	
9	Стронций Sr	7,0	
10	Фтор	I – II иқлим шароитида – 1,5 III - ----- - 1,2 IV - ----- - 0.7	

№	Сувнинг органолептик хоссаларига таъсир этувчи кўрсаткичлар.	Меъёри
1	Водород кўрсаткичи Ph	6,0-9,0
2	Темир Fe	0,3
3	Сувнинг умумий қаттиқлиги	7,0 мг экв
4	Марганец Mn	0,1
5	Мис Cu	1,0
6	Қолдиқ полифосфатлар (PO ₄)	3,5
7	Сулфатлар (SO ₄)	400-500
8	Хлоридлар (Cl)	250-350
9	Рух (Zn)	30
10	куруқ қолдиқ	1000

Биринчи жадвал сувларнинг токсикологик нуқтаи-назардан ҳавфсизлигини таъминлашга хизмат қилади, иккинчи жадвал эса сувнинг органолептик хусусиятлари бузилишини олдиниолади.

№	Органолептик кўрсаткичлар	Меъёри.
1	20 ⁰ ва 60 ⁰ қиздирилганда сувнинг ҳиди	2 балгача
2	20 ⁰ ҳароратда сувнинг мазаси	2 балгача
3	Сувнинг ранги	20 ⁰ гача (35 ⁰)
4	Сувнинг лойқалиги	1,5 мг,л (2 мг,л)

Сув таркибининг юқоридаги кўрсаткичларидан ташқари стандарт талабига кўра саноат-корхона, қишлоқ-хўжалик экинлари, хўжалик оқва чиқинди сувларининг таркибидаги кимёвий моддаларга ичимлик суви учун РЭМ ишлаб чиқилди ва чиқилмоқда.

Кичик аҳоли яшаш жойларини сув билан таъминлаш.

Кичик қишлоқлар, посёлкаларни ичимлик суви билан таъминлашда шахта кудуклари, парма-кувур кудуклари, кудуклар, булоқли каптажлар (яъни булоқни ўраб турадиган иншаотлари) ёрдамида бажарилади.

Одатда ер ости суви келиб турадиган шахта кудукларидан бир суткада 1 дан-10 м³ гача сув олиш мумкин. Ер ости сувлари сув ўтказмайдиган жинслар қатлами остидаги соҳага ўтиб кетиши мумкин. Бу участкада улар қатламлараро сувга айланиб, сув ўтказмайдиган ложа билан сув

Ўтказмайдиган тон ўртасига жойлашиб олади. Пармалашда сувга дуч келинадиган чуқурликдан қудуқда юқорига кўтариладиган қатламлараро сув босими билан чиқадиган сув ёки артезан суви деб аталади. Қатламлараро сувлар 15 метрдан бир неча юз метргача чуқурликда бўлади. Ер ости сувлари ер юзига ўз-ўзидан чиқиши мумкин. Булар булоқчалардир. Рельеф тушганда (масалан. Тоғнинг ён бағри, чуқур сойлар) ер ости суви сақланадиган тегишли қатлам ёрилиб кетса, ер юзига ер ости сувлари ҳам, қатламлараро сувлар ҳам чиқиб кетиши мумкин. Кўп ҳолларда булоқ сувларининг сифати яхши бўлмайди. Бу эса булоққа суви келиб турадиган қатламга ва каптажнинг (булоқни ўраб турадиган иншаот) қандай қурулганлигига боғлиқ.

Ер ости сувларидан фойдаланишда уларни ифлосланишдан сақлаш учун қуйидаги қоидаларга риоя қилиш зарур:

1. Қудуқ бор жой уша ернинг рельефидан юқори бўлиши ва тупроқни ифлослантирадиган объект ва манбалардан иложи борича олисроқда бўлиши керак. У ботқоқланиб қолмаслиги ёки тошиб кетмаслиги лозим. Қудуқдан фойдаланишда унинг атрофидаги территория тупроғини ифлосланишдан муҳофаза қилиш зарур.

2. Қудуқ ёки каптаж девори сув ўтказмаслиги керак. Ер юзасидаги сувлар сув сақланадиган қатламга ёки қудуққа иншаотлар девори яқинидан ва шу девор орқали сизиб ўтиб кетмаслиги учун қудуқлар деворларининг юқори қисми атрофига пахса девор қилинади.

3. Сув олинадиган қудуқ ёки каптаж оғзи берк туриши ва уларга ташқаридан ифлос нарсалар тушмаслиги керак. Кўп тажрибалар шуни кўрсатадики, ер ости сувлари тупроқ орқали фийлтангандагига қараганда қудуқ ёмон қурилганда, қопқоғи бўлмаганда ёки ҳар қим ўз челагида сув олганда, унга ифлосликлар тушганда микроблар билан кўп зарарланаркан. Қишлоқ жойларида шахта қудуқлари қурилади. Улар учун баланд ердан қудуқнинг ифлослантириши мумкин бўлган манба (хожатхона, ахлатхона ва бош.) лардан узоқда жойлаштириши лозим.

Қудуққа жавобгар шахс ДСЭНМга лаборатория намуналари олиб боради, зарарсизлантиришга қарайди, тозалигига ҳисобот беради

Назорат саволлари

1. Атмосфера хавосини муҳофаза қилишга қаратилган чора тадбирлар .
2. Технологик чора тадбирлар санитар-техник чора тадбирлар.
3. Санитар –техник чора тадбирлар.
4. Ичимлик сувини эпидемиологик томондан хавфсизлигини таъминловчи курсаткичлар ва меъёрлари.
5. Сув ва сув таъминоти гигиенасидан амалдаги меъёрий ҳужжатлар.
6. Ўзбекистон аҳолисини ичимлик суви билан таъминлаш муаммолари.
7. Маҳаллий сув таъминоти устидан утказиладиган ЖСН врач вазифалари
8. Марказлаштирилган сув таъминоти устидан утказиладиган ЖСН врач вазифалари.
9. Ичимлик сувидан синама олиш нуқталари синама олиш сони нималарга боғлиқ.
- 10.Марказлаштирилган сув таъминоти устидан утказиладиган санитария назорат турлари.
- 11.ДавСт 950 – 2000 бўйича ичимлик суви сифатини назорат қилиш қоидалари.
- 12.Маҳаллий сув таъминоти маънбалари ва уларга қуйиладиган гигиеник талаблар.
- 13.Ичимлик сувининг органолептик курсаткичлари ва меъёрлари.
- 14.Ичимлик суви таркибида кимёвий моддаларнинг пайдо бўлиш қоидалари.
- 15.ДавСт 950 – 2000 бўйича ичимлик сув сифатига қуйиладиган гигиеник талаблар.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. «Гигиена» проф. Демиденко Н.М. таҳрири остида Т. 2003 и
2. Акулов К.И. Буштуева К.А. «Коммунальная гигиена» Москва 1986 и.
3. Руководство к лабораторным занятиям по коммунальной гигиене Гончарук Е.И. Москва 1990 и
4. Ш.Т.Отабоев, Т.И.Искандаров «Коммунал гигиена» Тошкент 1994 и
5. Коммунал гигиенадан амалий машгулотлар . учун укув кулланма.Академик Искандаров Т.И. таҳрири остида. Т. 2006Й Куш и мча.
6. Искандарова Г.Т. «Рациональные сан. гиг. проблемы охраны водоемных источников» водоснабжение население в стационарных условиях РУз. Т. 2001г.
7. ДавСТ 950-2000 «Ичимлик суви»
8. «Маъруза матнлари»

3-амалий машғулот: Ишлаб чиқариш корхоналарида ишчилар саломатлик ҳолатини долзарб муаммолари.

Ишдан мақсад: Аҳоли саломатлигини муҳофазалаш ва уни яхшилаш умумдавлат аҳамиятга эга булган тадбирлар ишлаб чиқиш, уларни текшириш усуллари, ишловчилар касалланишини ўрганиш, бу кўрсаткичларни ҳисоблаш ва уларга баҳо бериш кўникмаларини шакллантириш.

Масаланинг қўйилиши: Тингловчилар гуруҳларда топшириқни ечишади (Ҳар бир мавзу бўйича топшириқлар V-бўлимда келтирилган).

Аҳоли саломатлигини муҳофазалаш ва уни яхшилаш умумдавлат аҳамиятга эга булган тадбирларидан биридир. Утказилган қапа ҳажмдаги илмий текшириш ишлари натижалари шундан далолат берадиларки, ишловчиларни касалланиши тахлили, ҳар бир конкрет муассасада мавжуд касалланишни ортишига олиб келувчи сабабаларни аниқлашга ёрдам беради.

Саломатликнинг ифодаси, курсаткичлари, соғлиққа таъсир этувчи омиллари.

Бутунжаҳон соғлиқни сақлаш ташкилотининг ифодасига кура, соғлиқ (саломатлик) фақат. касаллик еки жисмоний камчилликлар йуклиги булмай, тула жисмоний, рухий ва ижтимоий баркамолликдир. Дуне микесида соғлиқ куйидаги курсаткичлар восйтасида урганилади ва баҳоланади:

-демографик (купайиш, улим);

-жимоний ривожланиши;

-касалланиши;

-ногиронлик. Юкорида келтирилган барча курсаткичлар, узаро боғлиқдир, уз урнида ҳар бири узининг маълум информация бериши аҳамияти ҳам бордир. Демографик курсаткичлар восйтасида ишловчи аҳолини (вилоят, шаҳар, туман) саломатлигига баҳо бериш ижтимоий гигиенада кулланиладиган услублардан фарк килмайди. Бу йуналишдаги текширувларда аҳолини табиий ҳаракати -улим, тугилиш ва улик тугилиш масалалари алоҳида аҳамиятни ташкил этади.

Мехнат гигиенаси амалиётида тугилиш курсаткичлари алоҳида урганилмайди ва уни бошқа курсаткичлар жамиси урганилади. Бу йуналишда болаларни улик тугилиши алоҳида аҳамиятга эга, бунга турли анамолиялар билан ҳамда мажрук тугилиши ҳам куриш ҳам мумкин.

Бу курсаткичлар зарарли ва хавфли омилларнинаел колдирилиши фаолиятига (мутаген, эмбриотоксик гонадотоксик ва бошқа) таъсирини урганиш энг етакчилардан бири ҳисобланади. Бу йуналишдаги маълумотлар манбаи давлат статистика муассасаларининг ҳисоботлари ва перинатал улим хақида гувоҳнома «ҳисобланади», катор холларда ишловчилар саломатлигини

урганишда улим сабаблари ҳам урганилади. Бу маълумотларни ёш, жинсига касб билан боғлиқ ҳолда тахлили, иш жойига зарарли омилларни таъсирини урганишда қулланилади. Бу йуналишдаги маълумотларни манбаи бўлиб, улим ҳақида врачлар ' -далолатномаси ҳисобланади.

Жисмоний ривожланиш саломатликни энг объектив курсаткичларидан биридир. Жисмоний ривожланиш деганда организмни узиш ва шаклланишини тавсифловчи, морфологик ва функционал жамламаси тушунилади. Жисмоний.-. ривожланиши баҳолашда қуйидаги мансуб, 3 та гуруҳдаги белгилар урганилади:

1.антропометрик (буйи, тана вазни курак кафаси айланаси);

2.физиометрик (упканинг тириклик сизими, мушак қучи ва бошқалар);

3.самотоскопик (тана тузилиши, мушаклар ривожланиши, упка кафаси тузилиши ва бошқалар).

Ногиронликни урганиш ҳам маълум даражада ишловчилар саломатлигини урганишдан маълумот беради. Бу ҳақидаги маълумотларнинг манбаи бўлиб, жтимоий таъминот булимлари томонидан берилган ҳужжат «маълумотнома» ҳисобланади. Меҳнат гигиенаси врач, уз фаолиятида ишловчилар саломатлиш ҳолатини асосан касалланиш курсаткич орқали баҳо беради. Чунки ишловчилар саломатлигига асосан бажараётган иш, иш шароитлари ва ишни ташкил қилиш билан боғлиқ омилларни таъсири бу курсаткичда туларок акс этади ва улар орасидаги боғланишларни аниқланишини иложиси бор. Аммо юқорида келтирилган омиллар турқуми бошқа курсаткичларда намоен булмас экан деган ҳулосага қелиши ҳам мумкиндир. Чунки у ёки бу даражада демографик курсаткичларда ҳам қуриш мумкин, лекин қунайиш ва улим натижалари ҳақида ҳар бир қорхонадан олинадиган маълумотларни қамлиги туфайли етарли маълумот бермайди.

Физик ривожланиш курсаткичи қорхонада" усмирлар саломатлигини урганишда етқачилардан ҳисобланади. Аммо маълумотларга қура, қорхонада мавжуд усмирлар сони бир фойздан ошмас экан.

Ногиронлик ҳолатлари ҳам ишлаб қикариш туфайли вужудга қелиши мумкин, аммо бу ҳодисалар қам учрайди. Умуман соғлиққа таъсир этувчи омиллар икки гуруҳга булинади:

1.табий

2.ижтимоий

1 Табий гуруҳ деганда қуйидагилар қузда тутилади; -иклим ишлаб қикариш қорхонасини қайси иклим шароитида жойлап анлиги қузда тутилади. Масалан, Узбекистон иклими шароитида яшовчилар иситувчи микроклим таъсирига мосланганлиги сабабли иш жойларида бу омилни таъсири совук иклим шароитида яшовчиларга нисбатан су строк булди.

-географик жойланиш - бунга мисол бўлиб, тоғли ҳудудларда пастрок атмосфера босими шароитида, яшовчи аҳоли упка ҳаводаги қислородни пастрок

шароитига мослашганлиги сабабли улар иш шароитларида бундай ҳолатларга чидамли буладилар.

- аҳоли зичлиги - бевосита саломатликка таъсири биринчи навбатда ташки муҳит шароитлари ҳолати, озик-овқат маҳсулотлари билан таъминланиши ва бошқаларга боғлиқдир.

Юқорида кайт этилгандан ташқари бу гуруҳда ишловчиларни қайси этник гуруҳга мансублик омилига киради.

Чунки ҳар бир миллат ва элатларни турмуш тарзи урф одати овқатланиши қабилар киши саломатлигига бевосита таъсир курсатади. Ижтимоий гуруҳ - бу гуруҳга қирувчи омилларга уй жой шароитлари киради. Шароитлар муқамма) I булган уй жой шароитларида яшовчилар саломатлиги билан ноқулай шароитда яшовчилар саломатлиги уртасидаги фарқ жуда қуп турли йуналишлардаги илмий тадқиқотлари асосида исботланган.

Моддий таъминланганлик ҳам етакчи омиллар турқумига киради. Саломатлик бевосита қасб билан ҳам боғлиқдир.

Чунки инсон қасби бевосита бажарилаётган иш ва иш шароитлари ва ишни ташкил этилганлиги таъсири билан боғлиқ булади. Қасб билаи •боғлиқ бажариладиган ишни тури ижтимоий, ақлий ишнинг оғирлиги ва жиддийлиги даражаси, ишловчи организмда узига ҳос силжишларга олиб келади.

Иш шароитларини қайси сифатига мансублиги 1 - синф оптимал, 2- синф йул қуйилиб буладиган, 3- синф зарарли, 4-синф хавфли ҳам юқоридаги оқибатларга сабаб булади, Бунта қушимча равишда ишни ташкил этилганлигини курсатиш керак. Ишлаш ва дам олишни давомийлиги, ишнинг қандай бажарилиши қулда механизм воситаларида, автоматлашган тизимни бошқариш ва ҳоқазалар.

Ишловчилар қасалланишигатаъсир этувчи омиллар уларнинг узора боғлиқлигини урганиш учун маълумотлар.

Ишловчилар қасалланишини урганиш ишларини амалга ошириш дастурини тугри тузиш, олинадиган маълумотларни ишонарли ва объектив булишини белгилайди. Бу йуналишдаги ишларни амалга оширишда биринчи навбатда ишловчилар саломатлигига бевосита ва билвоситатаъсир этувчи омилларни аниқ белгилаш тадқиқотларини муҳим амаллари ҳисобланади.

Ишловчилар қасалланишига таъсир этувчи омиллар қуйидаги 4 та гуруҳга булинади:

- 1 - гуруҳ биологик;
- 2 - гуруҳ тиббий -ижтимоий;
- 3 - гуруҳ тиббий ердамчи муқожат этишига таъсир этувчи;
- 4 - гуруҳ ишлаб қикариш омиллари.

Биологик омиллар гуруҳи деганда ишловчилар ёши, жинси, антропометрик (буий, узунлиги, тана вазни), физиометрик (упқа, хаётгий сигими, мушак қучи ва қидамлиги), самртометрик (харакат таянчи ашқаратларини упқа қафас тузилиши, оек шакли, ег қатлами, ҳолати, тери тузилиши), юрак қон томир тизими, қон ва қон ишлаб қикариш органлари,

овкат хазм килиш органлари, моддалар алмашинуви ички секреция безлари, сезги органлари, юкори асаб фаолияти холатлари ва бошкалар.

Тиббий -ижтимоий гурухга ишловчиларни меҳнат фаолиятини бошлангунча саломатлиги оилавий ахволи, оилалик«холати, буйдок, фарзанди ва уларнинг сони ва яшаш шароити ва бошкалар киради.

Тиббий ёрдамчи - мурожат этишига таъсир этувчи омиллар гурухига биринчи уринда тиббий ёрдамни ҳаммабошшиги ва унинг сифатини курсатиш керак.

Ишлаб чиқариш корхонасида тиббий ёрдам хизматини мавжудлиги соғломлаштириш пункти, тиббий санитария қисми ижобий холагидир. Бундай муассасаларни бевосита ишлаб чиқаришда мавжудлиги ишловчиларга уз вақтида тиббий ёрдам курсатишни таъминлайди. Бу эса уз урнида касаллик туфайли иш қобилиятини йукотишни олдини олишга ёки ишсизлик уринларипи қамайишига олиб келади. Мавжуд тиббий ёрдамни сифати ҳам муҳим аҳамиятта эга. Фельдшерлик врачлик пункти бугунги кунда амалдаги қоидаларга қура саломатлик пунктлари қорхоналарда ишловчилари сонини 400 дан ортик булган холларда ташкил этилади. Худудий поликлиникалар ҳисобида ишловчилар сони, юкоридаги рақамдан кам булган холда ишловчиларга тиббий ёрдам курсатиш пунктларини бевосита қорхона ҳисобидан ташкил этипт-фельдшерлик холлари мавжуддир.

Бу масалада мавжуд тиббий ёрдамни сифати ҳам муҳим аҳамиятта эга. Саломатлик пунктлари ва тиббий санитария қисмларини қай даражада моддий таъминлаганлигини, малакали мутахассисларни мавжудлиги қузда, тутилади.

Инсон саломатлик холатига игу жумладан ишловчиларни ҳам сезиларли таъсир этувчи омиллардан бир шахсни уз саломатлигига булган муносабатини ҳам алоҳида курсатиш мақсадига мувофиқдир. Соғлиқдаги содир булган узғаришларга уз вақтида эътибор бериб шифокорга мурожат этиш касалликларни тезда даволаниш ҳамда асоратларини қолмаслигига замин ҳисобланади. Касаллик туфайли иш қобилиятини йукотиш холларини қескил қамайишига олиб келади.

Ишлаб чиқариш омиллари турқумида аввал таъсир этувчи омил турини курсатиш керак; физикавий, қимёвий, биологик, рухий -физиологик; чунки ҳар бир омилни турига қараб таъсир оқибатлари турлича булади. Омилыи таъсир этувчи микдори ва вақти ҳам қузда тутилади. Бу борада омилларни таъсир этш 11 шароитларини эътибордан четда қолдириш керак эмас. Чунки қун холларда омилларни организмга салбий гаъсирида бу омил етакчи урин туттади.

Омилларнинг биргалиқдаги таъсири бири-бириний' салбий таъсирини қучайтирғай холларда бу турқумга бевосита бақарилаётган ишни тавсифловчи омиллар иш тури оғирлиги қиддийлиги ҳам киради.

Ишни ташкил этилганлиги, иш қуни давомийлиги ишлаш ва дам олиш мақсадга мувофиқ қетма-қетлиги, ишни қайси усулда бақарилиши қулда, механизмлари воситаларида, автоматлишатирилган тизимларни бошқарилиши, қонвейрли усуллар ва бошкалар.

Ишловчиларнинг касби стажи хам мухимдир. Мехнат гигиенаси врачлари ишловчилар касалланишини урганиш учун керакли маълумотларни куйидаги учта манбадан олади.

1. тиббий ёрдамга муружат сабаблари.
2. тиббий куриклар натижалари
3. улим сабаблари.

Ишловчиларни тиббий ёрдамга мухтож этишига рлиб келувчи сабабаларни урганиш касалланиш ходисаларини олдини олиш ва камайтиришда мухим масаладир. Ишловчилар учун тиббий ёрдамга мухтож этишига олиб келувчи сабаблар турлича булиши мумкин. Шу сабабали мехнат гигиенаси врачлари уз тадқиқотларида иш қобилиятини йуқолган ва йуқолмаган ҳолларини алоҳида урганди.

Иш қобилиятини йуқотмаган ҳолда тиббий ёрдамга мухтож турли сабабларга қура булиши мумкин. Асосан қандайдир белгиларга шикоят тарзида бош оғриши, қунгил айниши, шилиниши ва ҳақозалар. Бундай ҳолларда муружат этувчиларга биринчи тиббий ёрдам берилади. Аммо касаллик ташхиси қуқ ҳолларда қуйилмайди. Бу ҳол эса бевосита аниқ бир қарорга қелишига турли имқон бермайди. Аммо тиббий ёрдамга юқорвада сабаблар буйиқа -муружатни ортиши маълум даражада узига ҳос ишловчилар саломатлигига таъсир этувчи салбий омилларни мавжудлигидан қалолат беради. Шунинг учун мухтожларни бу тури мехнат гигиенаси врачларининг этиборидан четда қолмаслиги қерак.

Ишловчилар саломатлигида соқир булган узқаришлар натиқасида вужудга қелувчи касалликлар иш қобилиятини вақтинча ёқи доимий йуқолишига сабаб булади. Бундай ҳолатлар соқир булганда ишловчи тиббий ёрдамга мухтож этади.-

Иш қобилиятини йуқолиши вақтинча ёқи доимий ҳолларда даволаш муассасаларида муружат этувчиға тиббий ёрдам қурсатилади. Қасаллиқтш соқир этувчи сабаблари аниқланиб, асосий ва йул йулақай аниқланган ташхислар қуйилади.

ТТТу билан бирға беморға қасаллик варақлари берилади. Бу варақада ташхислар ва иш қобилиятини йуқотилган қунлари қурсатилади. Ишловчи тузалиб, ишға қайтғач, қасаллик варақасини ишлайдиган қорхонаға тиббий ёрдам қурсатувчи муассасаға саломатлик пункти тиббий санитария қисми поликлиника тақдим этади. У ерда махсус жараенда ҳар қасаллик варақаси маълум формада ҳисобға олинади.

Мехнат гигиенаси врачлари - ишловчилар қасалланиш ҳақидаги маълумотларни олиш манбаларидан бири «вақтинча ишчи қобилиятсизлик сабаблари ҳақида» ҳисобот 16-ВН нусхада ҳисобланади.

Бу ҳужжатни қасаллик варақалари асосида ишлаб қикариш қорхонасига тиббий ёрдам қурсатиш муассасаси томонидан тузиладию Хар йил қораги, ярим йил, 9 ой ва йиллик муддатлар учун. Бу ҳисобот махсус «қурикнома» талабалриға асосан тузилади. Бу ҳужжатлар билан шу мавзуга бағишланган амалий машғулотларда муस्ताқил ишлар бақарилади.

16-ВН ну ехали хисобот тармоқлараро фойдаланадиган ҳужжатлар туркумига киради. Чунки бу ҳужжатдан статистика органлари, қасаба уюшмалари ҳамда тиббий муассасалар фойдаланади.

Мехнат гигиенаси врачлари «хисобот»идан қуйидаги маълумотларни олади. Хисобот қайси муддат учун, бу даврда қорхонада ишловчилар сони шу жумладан аёллар сони, қасаллик гуруҳлари бўйича содир бўлган ходислар ва ишеизлик қунлари сони абсолют қурсатқичида олинади.

Олинган маълумотларни-таҳлилига тайёрлаш ва таҳлилини утқазिश амалий машғулотларда ургатилади. Маълумки 16-ВН ҳужжатларида берилган маълумотлар умумқорхона микесига оиддир.

Ишловчилар қасаланишини урганишда қуп қолларда қасаланишини цех, учасика, қасаба, еш, жинс, қурсатқичлар бўйича маълумотлар ҳам қерак бўлади. Бундай қолларда мехнат гигиенаси врачлари бу маълумотларни тиббий ердам қурсатувчи муассасада қар бир ишловчини шахсий хисобга олиш қарақасида олади. Ишловчилар қасаланиши қолати қақида маълумотлар турли тиббий қуриқлар натиқалари бўйича ҳам олиш мүмкин.

Ишлаб қикариш қорқоналарида утқазиладиган тиббий қуриқларни 2 гуруҳга ажратиш мүмкин.

1. гуруҳ - умумий тиббий қуриқлар;
2. гуруҳ - Мақсус тиббий қуриқлар.

Умумий тиббий қуриқлар (диспансеризация қамоода ишловчи қамма қодимлар учун утқазилади). Мақсад қаммони умумий қасалликлар қилаи қасалланиш қарақасини урганиш ва уни қақшилашга қаратилган қораларини белгилашдан иборат. Мақсус тиббий қуриқлар маълум мақсадларни қузда тутган қолда утқазилади ва уларни турлари қупдир.

Ишлаб қикариш қорқоналарида утқазилади мақсус тиббий қуриқлар УЗРССВ 06.06-2000 йилдаги 300-сонли бўйруғига асосан утқазилади.

Бу мақсус тиббий қуриқлардан зарарли ва қавфли иш шароитларига ишга олинувчилар ва шу иш шароитларида ишловчилар утқазилади. Дақслабқи тиббий қуриқлардан мақсад, янги ишга қирувчи қасолатлиги бўйича зарарли ва қавфли омиллар таъсирида ишга олишини мүмкинлигини аниқлашдан иборат.

Шу сабақали қар бир зарарли ва қавфли иш шароитлари мақжуд ишга қирувчини қорқона қодимлар бўлим мақсус йулламанма қилан дақслабқи тиббий қуриқларга юбориш шарт.

Агар қусусий фаолият юритувчи бўлса, дақслабқи тиббий қуриқларга ДСЭНМ мехнат гигиенаси бўлими йулламанма беради.

Дақрий тиббий қуриқлардан мақсад, зарарли ва қавфли иш шаритларига ишловчилар қасолатлиги устидан динамик қузатув, қасб қасалликлари илк бор белгиларини уз'вақтида аниқлашдан иборат.

Мехнат гигиенаси врачлари назорати остидаги ишлаб қикариш объектларида бу тиббий қуриқларни тақкил этилишидан иштирок этади, қуриқлари утқазилишини назорат қилади. Бу масалага бақишланган алоқида амалий машғулотларда мехнат гигиенаси Врақининг мақсус тиббий қуриқлар бўйича иш мақзунни ургатилади.

Ишлаб чиқариш корхоналаридаги ишловчиларни касалланиши хақида етарли маълумотлар даврий тиббий куриклар натижалари буйича олиш мумкин (зарарли ва хавфли иш шароитларида ишловчилар буйича), чунки бу курикларии утказишда организмни фанукционал биокимёвий холатини тавсифловчи лаборатория тадқиқотлари утказилади, катор тор мутахассис врачлар куриги утказилади. Курик натижалари якунловчи кайдномада акс эттирилади.

Бу хужжатда корхона биринчи марратоба аникланган умумий касалликлар, аввал аникланган сурункали касалликлар, аникланган ишчилар саломатлиги, касб касаллиги белгилари аникланганликлари батафасил маълумотлар берилади. Мехнат гигиенаси врачлари бу ишловчилар саломатлиги холати хақида маълумотлар турли тиббий куриклар натижалари буйича ҳам олиш мумкин.

Ишлаб чиқариш корхоналарида утказиладиган тиббий курикларни 2 гуруҳга ажратиш мумкин.

1. - гуруҳ умумий тиббий куриклар;
2. - Махсус тиббий куриклар.

Умумий тиббий куриклар (диспансеризация жамоада ишловчи ҳамма ходимлар учун утказилади). Мақсад жамоани умумий касалликлар билан касалланиш даражасини урганиш ва уни яхшилашга қаратилаган чораларини белгилашдан иборат. Махсус тиббий куриклар маъдум мақсадларни кузда тутган холда утказилади ва уларни турлари қупдир:

Ишлаб чиқариш корхоналарида утказилади махсус тиббий куриклар УзРССВ 06.06-2000 йилдаги 300-сонли буйругига асосан утказилади. Бу махсус тиббий куриклардан зарарли ва хавфли иш шароитларига ишга олинувчилар ва шу иш шароитларида ишловчилар утказилади.

Дастлабки тиббий куриклардан мақсад, янги ишга қирувчи саломатлиги буйича зарарли ва хавфли омиллар таъсирида ишга олишини мумкинлигини аниқлашдан иборат.

Шу сабабли ҳар бир зарарли ва хавфли иш шароитлари мавжуд ишга қирувчини корхона ходимлар бўлим махсус йулланма билан дастлабки тиббий курикларга юбориш шарт.

Агар хусусий фаолияти юритувчи бўлса, дастлабки тиббий курикларга ДСЭНМ мехнат гигиенаси бўлим йулланма беради.

Даврий тиббий куриклардан мақсад, зарарли ва хавфли иш шароитларида ишловчилар саломатлиги устидан динамик кузатув, касб касалликлар илк бор белгиларни уз вақтида аниқлашдан иборат.

Мехнат гигиенаси врачлари назорати остидаги ишлаб чиқариш объектларида бу тиббий курикларни ташкил этилишида иштирок этади, курикларни утказилишини назорат қилади. Бу масалага бағишланган алоҳида амалий машғулотларда мехнат гигиенаси врачининг махсус тиббий куриклар буйича иш мазмуни ургатилади.

Ишлаб чиқариш корхоналаридаги ишловчиларни касалланиши хақида етарли маълумотлар даврий тиббий куриклар натижалари буйича олиш мумкин (зарарли ва хавфли иш шароитларида ишловчилар буйича), чунки бу

курикларни утказишда ораганизмни функционал биокимёвий холатини тавсифловчи лаборатория тадқиқотлари утказилади, катор тор мутахасис врачлар куриги утказилади. Курик натижалари якунлови кайдномада акс эттирилади. Бу хужжатда корхонада биринчи мартаба аникланган умумий касалликлар, аввал аникланган сурункали касалликлар, аникланган ишчилар саломатлиги, касб касаллиги белгилари аникланганликлари хакида батафеил маълумотлар берилади. Мехнат гигиенаси врачлари бу маълумотларни чуқур тахлил этиб, хар кайд этилган ходисани сабабини аниклаб, уни бартараф этиш чораларини куради. Касалликнинг содир этган сабаб бажараётган чораларини куради. Иш шароитлари ва ишни ташкиллаштирилганлиги билан боглик булса, ишловчиларнинг, касалланиши хакидаги маълумотни яна бир манбаи улим сабабларини ифодоловчи туман, фуқоралик холатини хисобга олиш булимлари томонидан бериладиган махсус статистик хужжатни курсатилган маълумотлардир: Бу хужжатда улим содир этилган ташхис курстилади. Информационинг бу манбаи хар бир корхонада улим сабаблари микдори оз булганлиги сабабли куп холларда етарли булмайдир. Аммо бу маълумотлар манбаи этибордан четда колиши керак эмас.

Ишловчиларнинг касалланиши курсаткичлар тизимида касб касалликлар алохида уринни эгаллайди. Касаб касалликлари бу ишлаб чикриш шаротида зарарли ва хавфли омиллар таъсирида вужудга келувчи касб касалликларига куйидагилар киради:

-касалик этиологиясида асосий сабаб касб билан боглик омиллар хисобланувчи селикозда кремний 2- оксиди ва бошкалар.

-айрим умумий касалликлар уларни вужудга келишини иш шароитлари билан узаро богликлигини аниклаганлар. Айрим кимёвий саноати - ишчиларида броинхиал астма, тиббиёт ходимларида тери касалликлари, бурсидлар кумир кони ишловчиларида ва бошкалар;

Касб касалликлари уткир ва сурункали курунишда булади, Уткир касб касалликлари бу хавфли омилларни иш шаротида бир мартаба таъсири окибатида вужудга келувчи касалликлардир.

Сурункали касалликлар зарарли омиллари билан боглик иш шаротида узок ва куп мартабадаги таъсири натижасида содир булувчи касалликлардир.

Хозирги кунда амалдаги УЗРССВнинг - 06.06,2000 йилдаги 300-соили буйругида курсатилишича касб касалликлари куйидаги 7 та гурухга ажратилади:

1. Токсикимевий омиллар таъсирида пай до булган касалликлар;
2. Саноат аэрозоллари ва чанглардан хосил буладиган касалликлар;
3. Физик омиллар таъсиридан келиб чиқадиган касалликлар;
4. Жисмоний зур'икишдан келиб чиқадиган касалликлар;
5. Биологик омиллар келтириб чиқарадиган хасталиклар;
6. аллергик касалликлар
7. Усма касалликлар.

Хозирги замонавий ишлаб чикариш корхоналаридаги узига хослик бу купчилик омилар интенсивлигини унча катта эмаслиги билан бир вақтнинг

узида биринчи омилларни биргаликда ёки кетма- кет таъсири мавжудлигидир. Бугунги кунда огир формадаги метал л ар симоб, кургошин марганец кимёвий модцлар анилин бензол ва бошкалар захарланишлари кайд этилмайди. Токсик упка шит и яккол камконлик агранулоцитоз, энцефалопатиялар, кургошин фалажи каби холатлар хам кайт этилмаяпти

Шу сабабли хозирги кунда купчилик касб касалликлари сует утувчи форм ал ар шаклида утади. Бу даврга келиб, касб касалликлари таркиби хам узига хос узгарди. 60-йилларда кимёвий этиологияга хос касб касалликлари 1 биринчи уринни эгаллаган булса, урта 35%, 90 йиллга келиб, 1-чи уринни физик омиллар таъсирида вужудга келувчи касалликлар эгаллади. Шовкин, тебраншп, электромагнит ва ионлаштирувчи нурланишлар. Кимёвий этиологияга эга касб касалликлари 2 - чи уринни чанг таъсирида вужудга келувчи касб касалликлари, 3-чи уринни эгалламокда. Ишлаб чикаришининг турли сохаларига ИТИ илмий техник таракиёт ютукларни . жорий этилиши янги техника технологии жараён кимёвий моддалар, энергиянинг янги турлари, иш жойларида мавжуд омилларни кучайишига шовкин тебраниш ва бошкалар ва янги зарарли хавфли омилларни пайдо булишига сабаб булмокда.

Касб касалликларини вужудга келишида мавжуд техника ва технологик жараенларнинг етарли даражада такомиллаштирилмаганлига, технологик регламенталардачетга чикиш холаталари ва ишловчиларининг санитария маданиятининг пастлиги хам сабаб булиши мумкин. Утказилиган умумдават микесидаги чора-тадбирлар бугунги кунда катор касб касаллаикларини камайишига олиб келмокда. Булар мисол таркисида куйидаги касалликларни куришимиз мумкин - бурситлар 40 мартага, пневмокониозлар -3-4 мартага камаймокда.

Турли йуналишдаги ишлаб чикариш корхоналарининг ишчиларининг касалланиш курсаткичлари.

Юкорида кайд этилган маълумотларда курсатилган ишловчиларнинг саломатлигига омилларнинг тури ва хили купдир. Улар ичида етакчилардан ижтимоий гурухга мансуб иш шароитлари, бажарилаётган иш ва ишни ташкил этиш хисобланади.

Бу омиллар турли йуналишдаги корхоналарда узига хос булиб, бошка омиллар билан биргаликда ишловчиларнинг касалланишини узига хос булишини таъминлайди. Шу сабабли ишловчиларнинг касалланишини урганиш ва гахлил килишда бу масала диккат эътибор марказида булиши керак. Хозирги кунда адабиётларда турли йуналишдаги ишлаб чикариш корхоналарида ишловчиларнинг касалланишининг узига хослигига багишланган маълумотлар етарли бунда асаб тизими, сезги органлари, ишлаб чикишда шикастланиш ва тери касаликлари эгаллайди.

Бу ишловчилар орасида касб касалликларидан пневмокониозларни учрашига олиб келади.

Микробиологик саноат корхоналари ишчиларида етакчи уринларни тери ва пафас йуллари касалликлари эгаллайди. Тери касалликларидан энг куп таркалгани эпи д ермитл ар дир.

Нафас йуллари касалликлари микробиологик саъюати ишчиларида мураккаб симптомакомплекслар шаклидаги бронхотин ва астеник куринишда бўлади. Ишчиларда куп учрайдиган бронхиал астама иш стажи 1 ой ва ундан ортик булган ишчиларда кайт этилган.

Текстил саноати ишчиларида етакчи уринларни нафас йуллари {асосан уткир респиратор) касалликлари ва грипп, кон айланиш касалликлари, асаб тизими ва периферия ганглиялар ва тери касалликлари эгаллайди. Тикувчилик корхоналарида етакчи уринларни уткир респиратор касалликлар, тог кон саноати ишчилари орасида эса зарарли ва хавфли омил чанг булганлиги сабабли умумий касалликлар асосан нафас йуллари касалликларидан иборат. Бу касалликларнинг вужудга келишида конларда ишлатиладиган техникадан чикувчи газлар хам етакчи омиллардан хисобланади.

Вактинчалик ишлаш кобилиятини йукотиш билан боглик касалликлар тахлили шуни курсатадики, иш давомида бир ингчи камида 1 -2 марта касал булар экан.

Касалликлар ичидауткир респиратор касалликлар етакчи уринларни эгаллайди. Асаб тизими касалликлари асосан бел-думгаза радикулит, ошкозон-ичак тизими яраси, сурункалй гастирит эгалайди. Гипертония касаллиги хар 100 ипшовчига 7.4 -10,0 ходиса ва 90-133 ишсизлик кунларини беради.

Металлургия саноати ишчиларида вактинча иш кобилиятини йукотишга боглик касаланишлар орасида юкори курсаткичлар нафас йуллари касалликлари грипп, кон томир касалликлари, юракни ревматяк ва норевматик касалликлари, гипертония Асаб тизими (радикулит.; неврит ва невралгиялар).

Аёлларда гинёкологик касалликлар хам бошка тормокларга кура юкори курсаткичда учрайди. Терини кайта ишлаш корхоналари ишчиларида етакчи уринларни вегитатив полиневритлар, ветитомиозитлар, дерматозлар эгаллайди.

Ишловчилар касалланишни оддини олиш ва камайтиришта каратйлган чора тадбирларни асосий йуналишлари.

Ишлаб чикариш корхоналарида касалланиши чукур урганиш ва уни камайтириш оддини олиш катта гигиеник ахамиятга эга булиб колмай, балки мухим иктисодий ахамиятга хам эгадир. Шу сабабли мехнат гигиенаси врачл нazorати остидаги ишловчилар касалланиши курсаткичларини тахлил натижаларига кура касаллик ходисаларини камайтиришга ва олдии олишга каратйлган етарли даражасида самара берадиган чора тадбирлар комплксини ишлаб чикиб олиш ва уларни тадбик этилишини назорат килишни билиш керак. Хозирги кунда ишлаб чикариш корхоналарида касалланишни камайгириптга ва оддини олишга каратйлган чора тадбирлар куйидаги йуналишларда амалга оширилади.

1 .Техник-технологик чора тадбирлар (ишларни механизациялаш, автоматлаштириш, масофадан бошкариш ишчиларни жорий этиш, технологик жараенни такомиллаштириш ва бошкариш). Бу йуналишгаги чора тадбирлар эш юкори самара беради. (Иктисодий жихатдан бошкараларга нисбатан

камтаррок булса хам) чунки улар воситасида зарарли омилни манбада йукотиш еки хосил булишини кескин камайтиришга эришиш мумкин.

2. Санитар-техник чора тадбирлар (герметиклаш, экранлаш, вентиляция). Бу йуналишдаги чора тадбирлар воситасида зарарли ва хавфли омилни манбада йукотмайди, балки ишловчига таъсир этувчи микдорни кескин камайишига айрим холларда йукотишга эришилади.

Ишни огирлиги ва жиддийлигини камайтириш.

Ишлаш ва дам олишни, тугри ташкил килиш.

Умумий ва махсус тиббий курикларни утказиш.

Ишловчилар техник хизмат курсатишни ташкил этиш ва уни такомиллаштириш.

Иш жойларида иш шароитини ташкил этувчи омиллар микдори ва даражалари устидан назорат.

Оптималь иш шароитини ташкил этиш.

Бевосита иш жойларидаги зарарли ва хавфли омилларни салбий таъсирини олдини олишга қаратилган махсус оврак билан таъминлаш.

Тиббий профилактик чора тадбирларни амалга ошириш (ШХВ, тиббий куриклар).

Ишловчилар ижтимоий ахволини яхшилаш.

Аёлларни меҳнат гигиенасини ўрганиш, аёлларга таъсир килувчи омилларни устидан санитария назоратини утказиш муҳим урин тутади. Бунга сабаб:

-илмий техника тараккиётини ривожланиш йулида аёллар меҳнатидан фойдаланишни кучайиши ва уларни тутган урни.

-аёллар организмга таъсир этувчи омилларни узига хос хусусиятлари ва уларни зарарли таъсирини олдини олиш профилактик чора тадбирлари.

-алларни-касбдан захарланиш ва касб касалликлари келиб чиқишини олдини олиш аҳамиятлари ва режалаштирувчи қонуний ҳужжатлардан фойдаланиш.

Ишлаб чиқаришни ҳар хил тармоқларида аёллар меҳнатидан фойдаланиш узига хос хусусиятлари.

Фан ва техника тараккиётининг ютуқларида фойдаланиш аёллар меҳнатида фойдаланишни имқониятини кучайтиради. Ишлаб чиқаришни техник даражасини ортиши билан аёл ва эркак ишчи қучини бандлилик фарқи камайиб бормокда. Ҷамоат ишлаб чиқаришда аёлларни фаол қушилиши қатта ижтимоий ва иқтисодий, биологик узига хос хусусиятларига эга.

Бутун дунёда умумжамоа ишлаб чиқариш меҳнати билан банд булган аёллар сони ортиб бормокда. Республикамизда Президент таъсис этган «Соғлом авлод учун» ордени, «Аёллар йили» ва «Соғлом авлод йили» деб эълон қилиниши аёллар меҳнатидан фойдаланиш, уларни саломатлигини сақлаш ва мустаҳкамлаш йулида қатта ишлар амалга

оширилмоқда.

Аёллар меҳнатидан фойдаланишни асосий курсаткичларидан бири бўлиб аёллар меҳнат ресурсларини жамоат ва шахсий секторлар орасида тақсимланиши ҳисобланади. СНГ мамлакатларида аёл меҳнатидан фойдаланиш узига хослиги, аёлларни умумжамоат секторларида юқори даражадаги бандлиги киради. СНГ да 85% аёллар халқ хужалиги тармоқларида ишлайдилар ва 75% аёллар эса турли хил уқиш ишлари билан бандлар.

Замонавий этапда аёллар ишчи кучидан фойдаланишни энг асосий хусусияти аёлни халқ хужалигини турли тармоқларида мутахассислар сифатида ишлаб чиқаришни ташкилотчи ва ишбилармон мутахассис ишчилар сифатида катнашиш ҳисобланади. Жамоат ишлаб чиқариш билан банд бўлганларни сони ичида аёллар ярмини ташкил қилади.

Олий ва уртача маълумотли мутахассислар ичида аёллар 60% ни ташкил қилади.

Аёллар уртасида: 58% - инженерлар

67%-врачлар ичида

87%-иктисодчилар

89%-бухгалтерлар

91,5%-кутубхоначилар ва библиографлар ичида ва бошқа соҳа мутахассислари мавжуд.

Халқ хужалиги турли тармоқларида амалий ишлаётган аёллар, ишлаб чиқариш муҳитини компонентлари (кимёвий моддалар, шовкин, вибрация юқори ёки паст ҳароратдаги ҳаво муҳити, электромагнит тулқинлар) таъсирида ва меҳнат жараёни омиллари (огир юқни кутариш, ноқулай ишчи ҳолати, қурув аъзосини зуриқиши, диққат, нерв-эммациоН, зуриқишлар ва бошқалар) таъсири остида буладилар. Бу омиллар маълум бир даражада ва таъсирини давомийлигида аёллар организмига таъсир қилиб, уларнинг махсус функцияларини бузилишига олиб қелишин мумкин.

Ишлаб чиқаришдаги зарарли омилларни аёл организмига таъсири саволларни ечаётиб организмни бир бутунли принципини эсдан чиқармаслик керак, яъни иккала жинси функцияна ҳолатиъ: ва касбий патологияси бир хил булади, лекин маълум бир зарарли омиллар аёлларни репродуктив функциясини ҳисобга олган ҳолда уларга қучлироқ таъсир қурсатади.

Касб билан боғлиқ зарарлар 3 гуруҳга бўлинади:

1. Аёл ва эркакларга бир хилда таъсир қилувчи ноқулай омиллар (шовкин қуришни зуриқиши, эшитишни ёмонлашуви)
2. Эркакларга нисбатан аёлларга қучлироқ таъсир қурсатувчи, лекин

репродуктив функцияга хаво тугдирмайдиган зарарли омиллар (мускул зурикиши, танани букилишлари, терини зарарланишлари ва бошкалар)

3. Генератив функцияга хавф тугдирувчи омиллар (вибрация, корин сохасига босим, огирликни кутариш, туриб ишлаш, ионлаштирувчи нурланиш, баъзи кимёвий моддалар).
Куринишлари: • хайз циклини бузилишлари, хомиладорликни кечиши узгариши, тугрукка, бепуштликка олиб келади.

Шовкин.

Бу турдаги саноат тармоқларида (текстиль, кимёвий тола ишлаб чиқариш, қурилиш материалларини ишлаб чиқариш) да шовкин каби зарарли омил ҳисобланган ишларни аниқлигини пасайтиради, информацияни қабул қилиш ва қайта ишлашни қийинлаштиради, меҳнат жараёнида бракларни ҳосил бўлиш даражасини оширади, ишлаб чиқаришдаги шикастланишларни ортишига олиб келади. Узок вақт таъсир этиши билан шовкин патологиясини клиник қуринишлари пайдо бўлади. Алоҳида текширишлар шуни курсатадики, шовкин билан вибрация аёл специфик функциясига салбий таъсир курсатади. Хомила акустик сигналларга реакция курсатади, у актив ҳаракатлар курсата бошлайди, юрак қисқаришлар частотаси ортади. Жисмоний зуриқиш.

Жисмоний зуриқишлар таъсирида ишлаб чиқариш ва турмушда огир юкни кутариш, мажбурий иш юзасидан узок вақт ишлаш каби ҳолатлар бўлиши мумкин. Асосан огир юкларни ташиш билан боғлиқ бўлган ишларда жисмоний зуриқишлар купрок бўлади.

Немис мутахассисларининг текширувида асосланиб, 15 кг гача бўлган юкни кутаришда бачадон текисланиб тугриланиши, бачадон буйнининг тушишисиз пайдо бўлади, лекин 15 кг дан ортик бўлган юкни кутаришда бачадон буйини тусиши кузатилиши мумкин. Анатомик гинекологик узгаришлар уртача 9,0 кг дан юкори бўлган юкни кутаришларда кузатилади. Сезиларли жисмоний зарқиқишлари сифатида хамшира ва санитарларни меҳнатини олишимиз мумкин. Турли предметлар ва беморларни куп холларда қолда трансифтировка қилиш холлари ўчрайди. Уларда овқат хазм қилиш системаси, қон айланиш органларида, таянч ҳаракат аппаратида ва умуртка поғоналарида функционал бузилишлар кузатилади. Медпермонални иш фаолияти юкори статик зуриқишга эга бўлган уртача огирликдаги зуриқи меҳнатига қиради.

Аёл организмни жисмоний зуриқишидан бузилишини профилактикаси асосида физиологик асосланган нормативларни булғилаш ҳисобланади. Халқаро меҳнат организацияси тафсиғига биноан эрқаклар учун максимал йул қуйиб буладиган юк 55 кг, аёллар учун эса-шуни 50% ни кутариш таклиф қилинган. Огирликларни топишда маълум бир ролни масофа хам уйнайди. Бу

нарса таклиф килинаптики юкни 2-10 метрга ташишда юкни огирлиги 15 кг дан ошмаслиги керак. 11-30 м -10 кг 30 метрдан ортик булса.

Ишчи холати. Ишчиларни таянч харакат аппаратини зурикишини энг куп учрайдиган сабабларидан бири кулай иш холати хисобланади. Танянч харакат аппаратини зурикиш даражаси кулай иш холатларидан четланиш билан тугри богланишда булади. Оптимал бурчаклардан олдйнга ёки ён томонларга букилиш умуртка погонасининг турли кисмларида сезиларли зурикишларни келтириб чикаради. Аёллар организмга утириб ва туриб бажариладиган иш фаолияти салбий таъсир курсатиши мумкин. Масалан: тукувчиларда узок вакт туриб иш юажариш кон айланишига сезиларли таъсир курсатади, турли кон томир реакциялари ва оёклар пеналарини варикоз кенгайиши холларини купайтиради. Кичик тозни кон билан туйинишини купайтиришга олиб келадиган энг нокулай холат утириб ва букилган холатда иша бажаришдир. Рационал иш холати наустозга куйиб утириб иш бажариш, энг оптимал иш холати алмашиб «утириб-туриб» бажариладиган холат хисобланади. Аёлларда оёкка ва умуртка погонасига тушадиган статик ва динамик нагрузкалар (10 йил ва ундан ортик стажга эга булганларда) 30,34 ёшга кириб чукур бел лордозига эга булган характерли стереотипли осанкани шаклланишига олиб келади.

Хомиладорликни кечиши урганиётиб шулар аникландики, аёллар танасининг статикаси хомиладорлик ва тугрук асоратлари билан корреляцияда булади, яъни хомиладорликнинг 1-ярмидаги токсикозлар, ихтиёрсиз оборотлар (бола танлаш), муддатидан олдинги тугрklar. Аёлларни нокулай иш холатларида уларнинг спецефик функциясининг бузилишини профилактика максадида иш холатларини тез-тез узгартириб туриш, ишлаб чикариш ва турмушда гимнастика билан шугулланиш жуда зарур.

Микроклим. Ишлаб чикариш мухитида кенг таркалган физик факторлардан бири бу кизиётган микроклим (хаво хароратини ортиши, иссиклик нурланиши) хисобланади. Купинча бу омил жисмоний зурикишлар билан кушилган холатда булади. Бу шароитлар кушимча равишда юрак кон томир системасига зурикиш чакиради ва функционал характердаги силжишлар келтириб чикаради ва функционал характердаги силжишлар келтириб чиваради МНС функциялари бузилади, диккат эътибор ёмонлашади, харакат кординатаси бузилади. Организмни ташки кузгатувчиларга нормал реакцияси пасаяди. Иситаётган микроклиматни семиз одамлар ва тер безлари тугма, шаклланмаган шахслар ёмон утказадилар. Метоболизм секин кетиши, яъни асрсий алмашинув 10% паст холатда ва кислородга булган эхтиёж хам 3 марта кам булиши билан эркакларни организмга нисбатан фарк килади. Аёллар тана массасини камлиги сабабли атроф мухит температурасини узгариши уларга кучлирок таъсир курсатади. Шу билан биргаликда аёлларда тери ости г клеткасини яхши ривожланганлиги сабабли теплоизоляция мустахамдир. Атроф мухит харорати ортганда тер ажратишни бошланиши секинлашган, тер безларини секторлар фаолиятида пасайган булиб, жинсий гармонларни таъсирида булади. Совутувчи

температура шерситларини таъсири организмни ишлаб чиқариш даражасига тери копламлари изоляцияловчи хусусиятга боғлиқ булади. Нокулай микроклимни бола тугиш функциясига нукулай таъсири туликлиги аниклангмаган, лекин аёлларда иш фаолияти узок иситилиш билан боғлиқ булганларда контрольга нисбатан хомилани асфикциясига олиб келувчи фарк 5 марта куп учрайди.

Профилактика.

Техник, технологик, санитар техник чора тадбирлар. Ишчи уринларини ташкил килишда корин сохаси ва тоз органлари сохасида жойлашган истилувчи юзалар билан ишлаш мумкин эмас.

Терига таъсир.

Тахминан 75% хамма касб касалликларини ичида аёлларда касб билан боғлиқ дермотозлар купрок учрайди. Аёллар эркакларга нисбатан касбиё тормозлар билан уртача 3 йил олдин касалланадилар.

Вибрация.

Аёл ва эркак организми ишлаб чиқаришни турли зарарли омилларига анатомо-физиологик фарқи буйича турлича реакцияда булишади, шу жумладан вибрацияга хам. Аёллар эркакларга нисбатан вибрация частотаси 4-6 ва 30-80 Гц га, шунингдек паст даражадаги вибрацияга юкори даражада сезувчан хисобланади. Тракторист аёлларда умумий вибрация таъсирида иш кунини охирига келиб, кичик чанок органларида веноэ тулаконлик холати пайдо булади.

Бетонни виброзиялатиш жараёнлари билан банд булган аёлларда менструация циклини бузилиши холлари купаймоқда.

Худди шундай тенденция трамвай ва троллейбус хайдовчи аёлларда хам кузатилади. Вибрация билан таълуқли ишда ишловчи 4,8% аёлларда контроль гуруҳдаги аёлларга нисбатан модда алмашинуви ва мускул терисини пасайиши, хомилани бачаднодаги жойлашиш анамолиялари 3 маротаба купрок учрамоқда. 20% га етувчи спонтан обортлари юкори частотаси, шунингдек 43,5% сахар транспортида ишловчи аёлларда чакалокларни кичик огирлик билан тугилиши холлари купаймоқда.

Профилактикаси.

Технологик чора тадбирларни куллаш. Аёлларни менструал цикллари хисобга олган холда алоҳида меҳнат режимларини яратиб бериш. Вибрация ва юкори зуриқиш боғлиқ булган маълум бир аёлларни ишлаши мумкин булмаган огир ва зарарли меҳнат шароитлари руйхатига киради, кул

пневмаинструмент билан боғлиқ иш шароитлари, автобус хайдовчиси, юк кутариш қобилияти 2,5 тоннадан ортиқ бўлган автомобиль хайдовчиларида бўлади.

Электромагнит нурланиш(ЭММ)

Йилдан йилга узини меҳнат фаолияти билан ЭМН билан мулоқатда бўладиган одамлар континенти ортиб бормоқда. Электромагнит тулкинларини биологик таъсирини характери тебранишлар частотаси билан, тулкин узунлиги билан боғлиқ бўлиб, шу орқали ЭМР нинг туқимилар томонидан ютилиши ва унинг қанчалик чуқур кириши белгиланади. ЭМН нинг иссиқлик ва ноиссиқлик таъсири мавжуд. УЮЧ ни организмга таъсирдан энг қўш қисми генератив системага таъсири ҳисобланади. Бу омил сабабли туҳумдонларда ва шу билан бирга уругдошларда сезиларли узғаришлар бўлади. 400 м Вт/см² УВЧ эксперимент эмбрионларга теротоген таъсири аниқланган. 10 м² Вт/см² интенсивликдаги нурланиш генератив функцияда узғариш чақиради: хайз циклини бузилиши, сичқонларда насл қолдириш нуксонларини ривожланишига олиб келиши урганилган. Шунинг учун ҳомиладор аёлларга ва усмирларга УЮЧ манба^ари билан ишлашни чегаралаш керак.

Кимёвий омил.

Организмга химявий моддаларни тушиши, тиақсимланиши, метеоболизи ва чиқарилиш қонуниятларида узига ҳослик бўлиб, аёл организмда бу жараёнлар биров бошқача утади.

Булар аёл организмни физиологик циклига ва гармонал статусига боғлиқ бўлади.

Тери орқали кимёвий моддани қўпроқ қариши аёл тери қопламларини узига ҳос анатомо-физиологик хусусиятларига боғлиқ, менструцияда, ҳомиладорликда, климакста ташқи таъсуротларга бўлган чидамлик узғаришлари аниқланган.

Оғир металл гуруҳига қирувчи қурғошин ишловчиларга сезиларли таъсир курсатади-муддатидан олдин туғруқлар, гипогалакция ароцентлари ортиб бормоқда. Гинекологик касалликлар қўпайиб бормоқда.

Бензин.

Резина-техника воситалари ишлаб чиқарилиш билан машғул бўлган ишчи аёлларда менструал циклини аменорея ва гипоменструал синдром типиде бузилишлари қўзатиқланган. Усма олди ҳолатлари (бачадон буйни эрозияси, лейкоплакин, вульво неқрози ва бошқалар) меҳнат стажига боғлиқликни аниқлиги қўзатиқмоқда.

Органик эритувчилар.

Аёлларни ҳомиладорлик вақтида ацетон буглари билан контактда бўлиши чақалокларни ривожланишини бузилишларига олиб келиши мумкин. Бунда болалар ортиқча оғирлик ва тана узунлиги билан туғилишмоқда, бу эса уларни физиологик етук бўлмаслиги сабабли бачадондан ташқари хаёт шароитларига адаптациаланиш қобилиятини пасайтиради. Шу нарса аниқланганки, аёлларда органик моддалар эритувчилар билан мулоқотда бўлиш ҳисобига улардан (эмбриотоксик таъсир) болалар туғилмоқда.

Касб билан боғлиқ бўлган зарарли ва хавфли омилларни 3 та гуруҳини аёллар организмига таъсирини шовкин, жисмоний зуриқиш, мажбурий иш ҳолатлари, микроклим, вибрация (тебраниш, электромагнит нурланишлар. Кимёвий омил ва бошқалар) мисолида куриб чиқилган бўлиб, профилактик чора тадбирлар ҳар бир омилни узини олдини олишда, касб билан захарланиш ва касб касалликларини олдини олишда муҳим аҳамият касб этади. Аёллар меҳнати ривожлантирувчи асос бўлувчи ҳужжатлардан Ўзбекистон Республикасининг конституцияси (8.12.1992Й) «Фуқароларнинг саломатлигини муҳофазалаш тугрисидаги» қонун (1996й) «Ўзбекистон Республикасининг меҳнат кодекси (1996 й)» «Давлат СанПин № 0051-96» «Аёлларни кулда юк кутариши ва ташиши ишларида юкнинг'огирлигининг руҳсат этилган миқдори» берилган. Ўзбекистон Соғлиқни Саклаш Вазирлигининг 660 буйругига биноан дастлабки ишлаб чиқариш тармоқларига ишга тушишдан аввал ва даврий тиббий куриклардан аёлларни утказиш, уларга аёллар шахсий гигиенаси хоналарини яратиш ва огир иш қилмаслик тавсия этилади.

Назорат саволлари:

1. Саломатлик ва соғлиқ деганда қандай ҳолат кўзда тутилади.
2. Инсон саломатлигига таъсир этувчи омиллар неча гуруҳга бўлинади.
3. Ишловчилар саломатлиги қайси кўрсаткичлар ёрдамида ўрганилади ва нима учун.
4. Ишловчилар касаланиши ҳақида информация манбалари нима ҳисобланади.
5. Аёлларни меҳнатини халқ хужалигида тутган урни.
6. Аёллар организмига ишлаб чиқаришда зарарли омиллар таъсири.
7. Аёллар меҳнатини муҳофазаловчи қонуний ҳужжатлар.
8. Аёлларни организмига таъсир этувчи омиллардан сакланишда профилактик чора тадбирлар.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Алексеев В.В. Усенко В.Р.- «Меҳнат гигиенаси» 1988
2. Лазерев Н.В. Гадаскина И.В. «Ишлаб чиқаришдаги зарарли омиллар» 1977 т-3.
3. Ўзб. Респ. Конституцияси (8.12.92й)
4. Ўзб. Респ. Меҳнат кодекси (1996)
5. Ўзб. Респ. «Давлат санитария назорати» қонуни (1992Й)
6. Сан.Пин. № 0,051-96 «Аёлларни кул билан юк ташиш юклама меъёрлари»
7. Ўзб. Респ.-ССВ нинг-660 буйруги. (2000)

4-амалий машғулот: Аҳолини турли қатламлари саломатлигини муҳофаза қилиш муаммолари.

Ишдан мақсад: Жамият саломатлиги ва соғлиқни сақлашни ташкиллаштириш ва бошқариш. Саломатлик ҳолатининг ЖССТ бўйича таснифи. Аҳолининг касалланишининг демографик кўрсаткичлари. Касалликларнинг ХКТ-10 бўйича тарқалиши ва олдини олишнинг статистик усуллари. Бирламчи ва иккиламчи касалликларнинг профилактикаси. Соғлом турмуш тарзининг томойиллари.

Соғлиқни сақлашнинг иқтисодиёти бевосита халқ хўжалигини ва соғлиқни сақлашни режалаштиришга, ҳамда халқ хўжалигини ривожланишига бевосита алоқадордир.

Соғлиқни сақлаш иқтисодиёти соҳасидаги замонавий илмий-амалий фаолиятнинг таҳлили 8 та асосий йўналишни белгилаб берди:

I. Соғлиқни сақлашнинг тармоқдан ташқари иқтисодий самарасини асослаш (тиббий хизматни кўрсатишга кетган харажатларнинг халқ хўжалигидаги самараси).

II. Тармоқнинг самарадорлигини ва соғлиқни сақлашнинг мавжуд ресурсларининг таҳлили.

III. Соғлиқни сақлашда меҳнатни меёрлашнинг назарий ва амалий масалалари.

IV. Аҳолини даволаш-профилактика хизматида бўлган эҳтиёжини қондириш имкониятларини иқтисодий асослаш.

V. Соғлиқни сақлашни бошқаришнинг хўжалик механизмини такомиллаштириш.

VI. Соғлиқни сақлаш муассалари раҳбарларининг ҳуқуқларини кенгайтирилиши туфайли соғлиқни сақлашни маблағ билан таъминлаш масалаларини мувофиқлаштириш.

VII. Иқтисодий мезонларни ишлаб чиқиш ва соғлиқни сақлашдаги қиймати кўрсаткичларидан фойдаланиш.

VIII. Экспериментал йўналиш, соғлиқни сақлашда иқтисодий тадқиқотлар ўтказиш.

Соғлиқни сақлаш иқтисодиёти, унинг илмий ва амалий фаолиятини ҳисобга олган ҳолда қуйидаги муаммолар билан шуғулланади:

- аҳолининг саломатлик кўрсаткичлари (касалланиш ва бошқалар) динамикасини аниқ саноат ишлаб чиқариш ҳажмига таъсири, хусусан алоҳида касалликларни олдини олишнинг иқтисодий самараси;
- профилактик тадбирларнинг иқтисодий самараси аҳолининг тиббий хизматга бўлган эҳтиёжи ва уни иқтисодий ва ижтимоий аҳамиятини ҳисобга олган ҳолда қондириш даражаси;
- меҳнат харажатларини (ходимлар бўйича истеъмол меъёрлари) ҳисобга олган ҳолда соғлиқни сақлаш учун зарур бўлган меҳнат ресурслари ҳолатини аниқлаш;

- соғлиқни сақлаш тизимидаги асосий жамғармаларни ортишини таъминловчи капитал сармояларнинг самарадорлиги, соғлиқни сақлашга капитал сармоялар динамикасини белгиловчи омилларни таҳлили, асосий жамғармаларнинг зарурий шаклини оптималланишини, ускуналарни жисмоний ва маънавий эскиришини ҳисобга олган ҳолда капитал таъмирлаш ва ишлатиш меъёрларини баҳолаш;

- соғлиқни сақлашнинг нормал фаолият кўрсатиши учун зарур бўлган максимал харажатлар ҳажмини аниқлаш;
- аҳолига тиббий хизматни таклиф этиш ва тиббиёт муассасалар тармоғини жойлаштириш, тизимининг жойлашув характери ва ижтимоий демографик омилларни ҳисобга олиб илмий асослаган ҳолда тиббий хизматнинг энг самарадор шакиллари танлаш (стационар, амбулатор-поликлиник ёрдам ёки уй шароитидаги ёрдамни мувофиқлаштириш), тиббиёт муассасалари тармоғини концентрациясига, ихтисослашувига ва тиббий ходимлар меҳнатининг бўлинишига бўлган тенденцияни ҳисобга олган ҳолда рационал тузиш, тиббий хизмат кўрсатишнинг энг иқтисодий «технологияси»ни ишлаб чиқиш;
- даволаш-профилактика муассасаларини аҳолига кўрсатилаётган диагностик ва даволаш чораларининг қийматини баҳолаш;
- соғлиқни сақлашнинг ички резервлари ва уларнинг ишлатилиши ва ҳ.з.

Соғлиқни сақлашдаги иқтисодий муаммоларни ҳал этишда олинган ёки эҳтимолий самара ижтимоий, тиббий ёки соф иқтисодий ҳолатлар орқали баҳоланишини назарда тутиш керак.

Соғлиқни сақлашнинг ижтимоий самараси умрнинг давомийлиги, демографик, ўлим, аҳолининг табиий ўсиши ва ҳ.к.) каби кўрсаткичлар билан белгиланиши мумкин. Соғлиқни сақлашнинг ижтимоий самараси аҳолининг саломатлигига бўлган эҳтиёжини қондириш билан боғлиқ бўлиб бир вақтнинг ўзида мамлакатдаги кўпгина ижтимоий-иқтисодий омилларнинг ўзгаришига боғлиқ бўлади. Ижтимоий самара потенциал равишда иқтисодий самара билан боғлиқдир чунки унинг натижаларидан бири ишчи тизимни келтириб чиқариш ҳисобланади.

Ижтимоий самара сақлаб қолинган умрлар мезони билан ҳам ўлчаниши мумкин. Ушбу мезон тенг равишда ҳам ижтимоий, ҳам иқтисодий самарани ўлчашда қўлланилади. (тўғрироғи, охиргисини пул бирликларида ўлчаш мақсадга мувофиқдир).

Ижтимоий самарани ўрганишда уларни меҳнат қила олиш имкониятидан қатъий назар барча сақлаб қолинган умрларни ҳисобга олиш зарур.

Соғлиқни сақлашнинг тиббий самараси касалланиш даражаси ва характерини белгиловчи кўрсаткичлар ва унинг тенденциялари, касал бўлган ва соғлом шахслар сони, тиббий хизматнинг сифатини таърифловчи кўрсаткичлар орқали намоён бўлиши мумкин. Соғлиқни

сақлашнинг самарадорлигини таҳлил этишда тиббий самара кўпроқ ўрганилган (ишлаб чиқилган) соҳа ҳисобланади.

Соғлиқни сақлашда иқтисодий самарани ўрганиш бирдан-бир мақсад эмасдир, лекин у барибир ўта муҳимдир, чунки мавжуд ресусларнинг мақсадга мувофиқ равишда ишлатилишига имкон беради. Иқтисодий самарани ўрганишда табиийки, меҳнат қобилиятига кўпроқ эътибор қаратилади.

Соғлиқни сақлашда иқтисодий самарани таҳлил этишда куйидагиларни аниқлаб олиш муҳимдир: нима баҳоланади (бутун соғлиқни сақлаш тизими, соғлиқни сақлаш дастури ёки муассаса фаолияти) ушбу баҳолаш қайси ҳолатлар орқали олиб борилади (ижтимоий тиббий ёки иқтисодий самара тушунчаси ҳолатларидан) қайси мезонлар бўйича ўтказилади.

Куйидаги жадвалда соғлиқни сақлашдаги дастурлар ва чора-тадбирлар самарадорлигини баҳолаш имкониятлари намоён этилган (жадвал 1).

Соғлиқни сақлашдаги самардорликни ҳар томонлама (ижтимоий, тиббий, иқтисодий) баҳолашда ушбу самарадорликни таърифловчи тегишли мезонлар ёки мезонлар гуруҳини танлаш муҳим ҳисобланади.

Кўрсаткичларни танлашда уларга мос келадиган қатор талабларни ҳисобга олиш зарурдир. Уларга куйидагилар киради:

1. Кўрсаткич миқдорий ўлчовга эга ҳолда намоён бўлиши керак.
2. У фаолиятни баҳолашни ўтказилишига тўғридан-тўғри муносабатда бўлиши ва ўлчаниши кутилаётган барча ўзгаришларни аниқлашга етарли даражада сезгир бўлиши керак.
3. Кўрсаткични ҳисоблаш учун маълумотлар етарли ва ҳаммабоп бўлиши керак, ҳисоблаш усули мураккаб бўлмаслиги керак (қанча соддароқ бўлса, шунча яхши).
4. Кўрсаткич умумий тан олинган бўлиб турли фикрлар пайдо бўлиши керак эмас.
5. Битта фаолият турли вақтларда турли тадқиқотлар томонидан ўрганилганда ўхшаш бўлган натижалар ҳосил бўлиши керак.
6. Оптимал вариантни танлаб олиш мақсадида кўрсаткич турли шароитларда турли муассасалар томонидан ўтказиладиган ўхшаш дастурлар натижалари ва турли дастурлар натижалари билан солиштириш имконини таъминлаши керак.
7. Танланган кўрсаткич дастур ёки фаолиятни комплекс баҳолашни таъминлаши керак.

Жадвал 1.

Соғлиқни сақлашдаги дастурлар ва чора-тадбирларнинг самарадорлигини баҳолашнинг таҳлилий чизмаси.

Нима баҳоланади	Қайси ҳолатлар орқали самарадорлик баҳоланади		
	Ижтимоий самара	Тиббий самара	Иқтисодий самара

	Самарадорлик мезонлари тизими		
	А	Б	В
	Самарадорликни ўрганиш учун кўрсаткичлар тизими		
I. Соғлиқни сақлаш тизим сифатида	а) б) в) г) д)	а) б) в) г) д)	а) б) в) г) д)
	Самарадорлик мезонлари тизими		
II. Тиббий ижтимоий дастур (масалан миокард инфаркти бўлиб ўтган беморларнинг реабилитацияси)	А. Инфаркт туфайли жамиятнинг ижтимоий ва меҳнат йўқотишларининг даражаси	Б. Инфаркт бўлиб ўтган шахсларнинг саломатлик ҳолати	В. Реабилитация дастурига бўлган ҳаражатларнинг ижобий сальдоси
	Самарадорликни ўрганиш учун кўрсаткичлар тизими		
	а) миокард инфарктида н аҳолининг ўлим даражаси б) миокард инфаркти оқибатида ногиронлик частотаси в) меҳнат йўқотишларнинг давомийлиги одам кунларда г) меҳнат қобилиятининг тўлиқ тикланиши частотаси д) тўлиқ рухий реабилитаци	а) инфарктадаги леталлик частотаси б) авж олишлар частотаси в) такрорий инфарктлар частотаси г) такрорий инфарктларнинг оғирлиги д) сурункали коронар етишмовчилик даражаси е) гемодинамика кўрсаткичлари	Тиббий хизматларнинг қиймати: а) беморга госпитализациягача б) касалхона в) санатория босқичларида хизмат кўрсатиш г) ижтимоий сугурта бўйича тўловларнинг қиймати д) меҳнат қобилиятини йўқолиши оқибатида ишлаб чиқарилмайдиган миллий даромаднинг қиймати е) инфаркт бўлиб ўтган шахсларнинг меҳнати билан ҳосил бўладиган миллий даромаднинг қиймати

	Я ва аввалги ишга қайтиш частотаси	Ва ҳ.к.	
--	------------------------------------	---------	--

Соғлиқни сақлашдаги иқтисодий самарадорликни тасдиқловчи мисолга, алоҳида касалликлар бўйича касалланиш ва ўлимни камайтиришга қаратилган даволаш-профилактика чора-тадбирларини ўтказишга сарфланган маблағлар ва олинган самаранинг нисбатини келтириш мумкин. Қатор тадқиқотлар натижасида шу нарса кўрсатилдики сарфланган маблағлар ва олинган иқтисодий самаранинг нисбати юрак қон томир касалликлари гуруҳида тегишли ташкилий даволаш-профилактика чора-тадбирларини ташкил этганда 1:12, ёмон сифатли ўсма касалликлари гуруҳида эса 1: 19 ни ташкил этса, полиомиелитни йўқ қилишнинг иқтисодий самарадорлиги эса 1: 63 ни ташкил этди.

Соғлиқни сақлашда тиббий ижтимоий дастурлар самарадорлигини баҳолашнинг баъзи бир услублари

Ҳозирги даврда соғлиқни сақлашнинг иқтисодий муаммоларига бўлган қизиқиш нафақат соғлиқни сақлаш ташкилотчиларини балки барча клиник йўналишлар ва илмий - текшириш муассасаларининг вакиллариини ўзига жалб этмокда.

Сўнги йилларда муаллифлик жамоалари ва алоҳида тадқиқотчилар томонидан ишлаб чиқилган услублар бўйича ўтказилган ва аниқ иқтисодий муаммоларга бағишланган тадқиқотлар натижалари катта ҳажмда чоп этилди.

Ўтказилган тадқиқотларнинг умумий томони даволаш-профилактика муассасалари фаолияти турли қирраларининг қийматли кўрсаткичларини аниқлаш шунингдек аниқ нозологик шакллардаги касалликлар туфайли аҳолининг касалланиши ва ўлимини камайтиришдаги иқтисодий самарадорликни ҳисоблаш бўлди.

Бунда иқтисодий самарадорликнинг энг умумий формуласи қуйидаги кўринишга эга:

$$\text{Иқтисодий самарадорлик} = \frac{\text{Иқтисодий самара катталиги}}{\text{харажатлар}}$$

Мавжуд ўрин фондидан фойдаланиш харажатлар самарадорлигини таҳлил этиш услуби.

Касалхоналарда ўринларни туриб қолиши нафақат аҳолига кўрсатилаётган стационар ёрдамнинг ҳажмини қисқартиради, балки умуман тиббий хизмат кўрсатишни ёмонлаштиради, сезиларли йўқотишларга ҳам олиб келади. Бу ҳолат шу билан боғлиқки касалхона ўринларини таъминлашга бўлган харажатлар (беморларни овқатланиши ва дори-дармонларни харид қилишга кетган харажатлардан ташқари) беморларсиз ўринлар фаолият кўрсатилаётган вақтларда ҳам олиб борилади.

Иқтисодий йўқотишлар катталигини пуллик кўринишда ҳисоблаш услуби битта ўрин-куннинг амалдаги (ҳисоботдаги) қийматини ҳисоблаш учун стационарни таъминлашга кетган ҳаражатларни тегишли ўрин кунлар сонига бўлиш орқали аниқлашни кўзда тутди. Бунда ўринларни туриб қолишдан келиб чиқадиган йўқотишлар катталигига таъсир этмайдиган ва овқатланиш ҳамда дори-дармонларни сотиб олишга кетадиган ҳаражатлар ҳисобга олинмайди

Битта ўрин куннинг ҳисобдаги ва амалдаги қийматлари орасидаги фарқ ўринларни туриб қолиши натижасида келиб чиқадиган иқтисодий йўқотишларнинг катталиги ҳақида фикр юритиш имконини беради. Бунда ўрин-кунлар сони, йил давомида ўринларнинг оптимал бандлигини инобатга олган ҳолда ҳисобланади.

Масалан: Н-тумани марказий туман касалхонасида (300 ўринли) ўриннинг оптимал ўртача бандлик вақти ҳисобланганда 325 кунни ташкил этган, амалда эса ўрин ўртача 320 кун банд бўлган, шундай қилиб, йил давомида ҳар бир ўрин 5 кун туриб қолган. Битта ўриннинг туриб қолиш кунлари сонини, ўринларнинг йиллик ўртача сонига кўпайтириб бутун касалхона бўйича умумий бўш ўрин-кунлар сонини аниқлаймиз $5 \text{ кун} \times 300 \text{ ўрин} = 1500 \text{ ўрин-кун}$

Фараз қилайлик, ушбу касалхона стационарини таъминлаш н. (Ушбу ва қуйидаги мисолда келтирилган сонлар шартли олинган) учун бир йилда амалдаги ҳаражатлар (овқатланиш дори-дармонларга ҳаражатларни ҳисобга олмаганда) 96000 бажарилган ўрин-кунлар учун 67.200.000 сўмни ташкил этди. Ҳисобланганда ушбу касалхона 97500 ўрин-кун бажариши керак эди (300 та йиллик ўртача ўринларнинг иш куни 325 кун).

Ушбу маълумотлар бўйича Н тумани касалхонасидаги ўринларни туриб қолиши натижасида келиб чиқадиган иқтисодий йўқотишлар қуйидагича ҳисобланади.

Битта ўрин-кунга кетган амалдаги ҳаражатлар = 67.200.000 сўм 96 000 ўрин-кун = 700 сўмни ташкил этди.

Ҳисоблаш маълумотлари бўйича битта ўрин-кунга кетган ҳаражатлар = $67.200.000 : 97500 \text{ ўрин-кун} = 689 \text{ сўм}$ 23 тийинни ташкил этди.

Битта ўрин-куннинг ҳисобдаги ва амалдаги қийматлари орасидаги фарқ қуйидагини ташкил этди.

$700 \text{ сўм} - 689 \text{ сўм} 23 \text{ тийин} = 10 \text{ сўм} 77 \text{ тийин}$. Бошқача айтганда, амалдаги ҳар бир бажарилган ўрин-кун, ҳисоботда қайд этилганга қараганда 10 сўм 77 тийин га қимматга тушган. Бутун касалхона бўйича йил давомида ўринларнинг туриб қолиши натижасидаги иқтисодий йўқотишлар қуйидагича аниқланади: $10 \text{ сўм} 77 \text{ тийин} \times 96000 \text{ ўрин-кун} = 1.033.920 \text{ сўм}$.

Шундай қилиб, Н - туманидаги касалхонада ўринларининг туриб қолиши натижасида йил давомидаги йўқотишлар 1.033.920 сўмни ташкил этди.

Ҳозирги даврда вақтинча меҳнатга лаёқатсизлик ёки ногиронликни камайтириш ёки олдини олишга қаратилган даволаш-профилактика чора-

тадбирларининг самарадорлигини ўрганишга қаратилган ишлар алоҳида аҳамият касб этмокда.

Вақтинча меҳнатга лаёқатсизликнинг иқтисодий қирраларига бўлган катта қизиқиш ўз-ўзидан тушунарлидир ва икки хил шароитлар орқали белгиланади: биринчидан мамлакатда вақтинча меҳнатга лаёқотсизлик бўйича йўқотишлар жиддий иқтисодий зарарга олиб келиши мумкин бўлса, иккинчидан вақтинча меҳнатга лаёқатсизлик билан боғлиқ касалланиш аниқ статистик ҳисобга олиниши туфайли. Ундан келиб чиқадиган иқтисодий йўқотишлар осонлик билан аниқланади.

Вақтинча меҳнатга лаёқатсизликни иқтисодий самараси тежалган меҳнат орқали ўрганилади:

$$R = Q \times \Pi$$

ҳажми

Бу ерда:

R - изланаётган иқтисодий натижа;

Q - йил давомида тежалган меҳнат ҳажми;

Π - битта ишчи ҳисобига нисбатан олинган йиллик миллий даромад.

Масалан: Ўзбекистоннинг 10 та саноат корхонасида 2008 йилда 600 минг ишчи куни тежалган бўлсин. Битта ишчининг йиллик ўртача иш куни 250 кунга тенг. Унда:

Q - тежалган меҳнат ҳажми = $600.000 / 250 = 2400$ одам/ йилга тенг бўлди

Шу йили битта ишчи учун ўртача йиллик миллий даромад шартли 95000 сўмга тенг бўлди. Бунда 10 та саноат корхонасида тежалган ишчи кунлари ҳисобига олинган иқтисодий самара куйидагича ҳисобланади.

$$R = Q \times \Pi = 2400 \times 95000 = 228.000.000 \text{ сўм}$$

Шундай қилиб, 10 та саноат корхонаси ҳисобига тежалган 600.000 ишчи кунида 2008 йилда 228.000.000 сўмлик миллий даромад олинган.

Яна шунга ўхшаш бошқа бир услуб бўйича вақтинча меҳнатга лаёқатсизликни камайтириш туфайли эришилган самарадорликни ўрганиш учун «тежалган вақт», «корхонанинг қўшимча маҳсулоти» ҳисобга олишни тавсия этилади.

Бунда ҳисоблашларни куйидаги схемасига риоя этилади: С - жорий йилда (ЖЙ) ва ўтган йилда (ЎЙ) 100 ишчига ҳисобланган касалланишларнинг интенсив кўрсаткичлар фарқга боғлиқ ҳолда тежалган вақт;

К- корхонадаги ишчиларнинг ўртача йиллик сони;

р- ишчилар томонидан йил давомида амалда ишлаб берилган одам-кунлар сони.

Шундай қилиб, «тежалган вақт» ни куйидаги формула орқали ҳисоблаш мумкин.

$$C = (ЖЙ - ЎЙ) \times R / Q$$

Корхона томонидан олинган кўшимча маҳсулотнинг катталиги (ҚМК) йил давомида ўртача битта ишчи томонидан ишлаб чиқилган маҳсулотга (В), тежалган вақтга (С) тўғри пропорционал ва йил давомида ўртача битта ишчига тўғри келадиган амалдаги ишчи кунлар сонига (Г) тесқари пропорционалдир. Шундай қилиб:

$$ҚМК = В \times С / Г$$

Ушбу услубни қўллаган ҳолда маълум бир саноат корхонасида вақтинча меҳнатга лаёқатсизликнинг ўзгаришидан олинган иқтисодий самарадорликни аниқ ҳисоблаш мумкин.

Кўп ҳолларда жамоани саломатлигига таъсир этувчи етакчи тиббий ва ижтимоий-иқтисодий омилларни аниқлаш анча қийин бўлади.

Лекин қатор ҳолларда у ёки бу корхоналарнинг фаолиятининг иқтисодий кўрсаткичларини яхшилашда тиббий чора-тадбирларнинг аҳамиятини аниқлаш мумкин бўлади

Бу масалага икки хил ёндошиш мумкин аввало экспериментал (тажриба) шароитларда ва бир хил ижтимоий-гигиеник шароитларга эга бўлган асосий ва назорат ишчилар гуруҳлари учун йўқотишларни ҳисоблаш усулини қўллаш мумкин.

Асосий ва назорат гуруҳларида (у ёки бу даволаш профилактика тадбирлари ўтказилмаган) йўқотишларни аниқлаш умумий соғлиқни сақлашни эмас, балки даволаш-профилактика чора-тадбирларининг иқтисодий самарадорлиги ҳақида фикр юритиш имконини беради.

«Нazorat гуруҳи» услуби кўпгина даволаш профилактика чора-тадбирларининг иқтисодий самарадорлигини аниқлаш учун ижтимоий-иқтисодий шароитлари ўхшаш булиб даволаш ва огохлантирувчи чора-тадбирлари турли хил бўлган саноат корхоналари ёки ўхшаш бўлган саноат корхоналарда қўллаш мумкин.

«Нazorat гуруҳи»ни ажратиш имкони бўлмаганда ҳам даволаш-профилактика чора-тадбирларининг самарадорлигини аниқлаш мумкин, агар уларни ўтказишга ва ўтказгандан кейинги «кутилаётган» ва «амалдаги» йўқотишлар ҳисоблаб топилган бўлса.

Ушбу ҳолатда соғлиқни сақлаш чора-тадбирларининг самарадорлигини қуйидагича ҳисобланиши мумкин.

$$P_i = L \times (A - S + R) / d \times n$$

Бу ерда:

P_i - самарадорликни ҳисоблаш

L - касаллик ва жароҳатланиш туфайли йўқотилган иш кунлари сони;

A - ишлаб чиқаришга бўлган ҳаражатлар миқдори

S - ўтган йилги меҳнат маҳсулотларининг қиймати;

K - даромад миқдори;

D - ишчиларнинг йиллик ўртача сони;

p- йилдаги иш кунлари сони

Энди куйидагилар аниқланади:

а) амалда мавжуд бўлган касалланиш даражасидан кутилаётган йўқотишлар P_i ;

б) соғломлаштириш чора-тадбирларни ўтказгандан ва касалланишни камайишидан кейинги ҳақиқий йўқотишлар - P_g :

в) бунда кутилаётган ва ҳақиқий йўқотишлар орасидаги фарқ у ёки бу даволашпрофилактика чора-тадбирларининг иқтисодий самарасини ташкил этади:

$$И.С. = P_i - P_g$$

Ушбу ҳолатда сўз кенг маънодаги иқтисодий самара ҳақида эмас балки фақат у ёки бу тиббий чора-тадбирларни ўтказиш билан боғлиқ бўлган бевосита иқтисодий натижа ҳақида бормоқда. Ушбу усулда етакчи ўринни ижтимоий-иқтисодий омиллар эмас балки йўналтирилган даволаш-профилактика чора-тадбирлари эгаллайди, чунки ижтимоий - иқтисодий омиллар касалланишлар даражасида кескин тебранишларга олиб келмайди.

Даволаш чора-тадбирларининг иқтисодий самарасини касалликларнинг алоҳида нозологик шакилларининг катталигини ўзгариши билан ҳам боғлаб ўрганиш мумкин.

Бундай ёндашув энг обектив ҳисобланади, чунки айнан касалликларнинг сони у ёки бу соғломлаштириш чора-тадбирларнинг охирги натижасидир. Бундан ташқари, аниқ ҳисобга олинмаган касалликлар сони миллий маҳсулот ишлаб чиқаришдаги йўқотишлар билан ҳам осон равишда солиштирилиши мумкин.

Мавзу: Атмосфера ҳавоси ифлосланишининг оқибатлари ва унинг олдини олиш масалалари.

Атмосфера ҳавосининг ифлосланиши атроф муҳитга, жумладан иқлимга, сувга, тупроққа, ўсимликлар дунёсига, ҳайвонлар ва одамлар соғлигига салбий таъсир кўрсатади. Атмосферанинг ифлосланиши натижасида йирик шаҳарлар ва саноат марказлари микроиқлимида яққол ўзгариш сезилади. Бу ҳудудларда ҳаводаги аэрозоллар қуёш нурунининг кўп қисмини ютиб олиб, уни ерга кам ўтказиши. Ифлословчи моддалар концентрациясининг ошиши натижасида бундай жойларда булутли ва туманли кунлар кўпайиб, қуёшли очик кунлар сони камайиб бормоқда. Масалан, Парижда кейинги 50 йил давомида булутли кунлар сони қарийб 60 кунга кўпайди. Атмосферанинг тиниқлик коэффициенти бу ерда атрофдаги бошқа шаҳарлардан кўра 3,5% камдир. Самарқанд шаҳрида унинг атрофига нисбатан баъзи йилларда 6

мартгача кўп туман тушиши ва 11 мм. гача кўп ёғин ёғиши аниқланган. Инсон фаолияти салбий таъсирининг яна бир маҳсули — ишлаб чиқарилаётган иссиқлик энергиясининг кўпайишидир. Бунинг оқибатида саноат марказларида ва йирик шаҳарларда иқлим ҳарорати нисбатан юқори бўлади. Масалан, Москванинг маркази билан унинг атроф районларидаги ҳавонинг ҳарорати ўртасидаги фарқ 4,9 °С гача бўлиши кузатилган. Атмосфера ифлосланишнинг сувга ҳам таъсири бор. Атмосферага чиқарилган чанг ва газсимон ташланмаларнинг кўпчилиги ёғин-сочин билан ерга қайтиб тушиб, ер уста ҳамда ер ости сувларига қўшилади ва бу сувлар билан оқиб бориб, денгиз ва океанларга тушади. Бундан ташқари, улар денгиз ва океанларга ёғин-сочин билан ҳам бевосита тушадилар. Ҳар ҳолатда ҳам зарарли моддаларнинг сувга тушиши сувда яшовчи барча ўсимликлар ва ҳайвонлар ҳаётини хавф остига қолдиради. Атмосферадаги зарарли аралашмалар тупроққа ҳам салбий таъсир кўрсатади. Айниқса ҳаво таркибидаги сульфат ангидрид ва газларнинг сув буғи билан бирикиб, сульфат кислота ҳосил қилган пайтларида ёққан ёмғирдан кейин тупроқда нордон муҳит пайдо бўлади ва ундаги ҳаёт жараёнлари издан чиқади.

Атмосферанинг ифлосланиши ўсимликларга ёмон салбий таъсир кўрсатади. Заҳарли моддалар, ҳавода тарқалган кул зарралари, кўмир ва кокс чанглари тупроқнинг физик хусусиятларини ёмонлаштиради, ўсимликнинг вегетатив қисмлари сиртига тўғридан-тўғри тушади ёки унга тупроқдан илдиз орқали сўрилади. Улар ўсимликнинг япроғи устини қоплаб, ўсимликдаги озикланиш (фотосинтез) ва ассимиляция жараёнини сусайтиради, ҳаводаги металл чанглари, суперфосфат ва сульфат кислота бирикмалари илдиз системасини заҳарлаб, ўсимликнинг ўсишини тўхтади ва уни ҳалок қилади. Ўсимликлар учун айниқса олтингургурт ва газлар, водород фториди, хлор ва бошқа моддалар зарарлидирлар. Канаданинг Трейл шаҳрида 1929-1937 йилларида рух ва қўрғошин эритиладиган йирик корхоналардан чиққан олтингургурт ва газлар 25 км гача масофадаги экинларни нобуд қилган. Фтор ва унинг бирикмалари ҳам ўсимликлар учун ўта зарарли ҳисобланади. Швейцариянинг Аарау водийсида жойлашган алюминий заводи атрофида кўплаб дарахтлар нобуд бўлган. Сурхондарё вилояти чегарасининг яқинида жойлашган Тожикистон алюминий заводининг зарарли таъсири ҳам бир неча ўнлаб чакирим жойларга етиб бормоқда — Денов, Узун, Сариосиё ва Олтинсой туманлари ҳудудида гуркираган боғлар ўрнида «индустриал сахро»лар пайдо бўлган.

Атмосферанинг ифлосланиши ҳайвонларнинг нафас олиш йўллари шикастлайди. Атмосферадаги зарарли моддалар сув ва ўсимликлар билан ҳайвон организмга ўтиб, у ерда тўпланади ва организмда турли касалликларни келтириб чиқариб, ҳайвонни ҳалок бўлишгача олиб боради. Германиядаги мис эритиш заводи ҳамда Швейцариядаги алюминий заводи атрофидаги яйловларда боқилган қорамоллардан кўпчилиги заҳарланиб нобуд бўлган ҳоллари маълум. Атмосферанинг деҳқончиликда қўлланилган кимёвий заҳарлар билан ифлосланиши оқибатида кўпгина қушларда

бепуштлиқ аломатлари пайдо бўлиб, уларнинг тухумидан палапонлар чиқиши камайиб кетди. Бу эса табиатда баъзи турларнинг, айниқса тухум сони кам бўлган йиртқич қушларнинг камайиб кетишига олиб келди. Атмосферанинг ифлосланиши айниқса инсон учун ўта зарарлидир. Шаҳарларда қуёш нурининг камлиги, ультрабинафша нурларнинг етишмаслиги патоген бактерияларнинг ривожланишига шароит яратади, одам организмида иммунитетни пасайтиради ва организм турли касалликларга тез чалинади. Ҳавонинг ифлосланиши йўтал, бош айланиши, ўпка ва кўз касалликларига, организмнинг умумий захарланишига ва иш қобилиятининг пасайишига сабаб бўлади. Ҳаво оқими суст бўлган жойнинг атмосферасида тўпланган захарли моддалар ҳаво намлиги билан бирикиб, *смог (захарли туман)* ни ҳосил қилиши мумкин. Бундай смоглар аҳоли орасида оммавий касалликлар ва кўплаб ҳалок бўлиш ҳодисаларини келтириб чиқаради. 1952 й. 5-9 декабрда Лондон устида пайдо бўлган смог таркибида сульфат ангидрид, азот оксидлари, алдегидлар, хлорли углеводородлар ва шунга ўхшаш бошқа захарлар тўпланган. Бу смогнинг таъсиридан 4 минг киши ҳалок бўлган ва 10 минг киши оғир хасталанган. Ҳозирги вақтда айниқса фотохимёвий смогларнинг хавфи кўпайди. Бундай смогларни пайдо қилувчи манба автомобиллардан чиққан газлардир. Фотохимёвий смог биринчи марта 1943 йилда Лос-Анжелес шаҳрида содир бўлиб, у кейин бу ерда тез-тез бўлиб турадиган бўлди ва аҳолини оғир аҳволга солиб қўйди. Ҳозир бундай фотохимёвий туманлар АҚШ нинг кўпгина шаҳарларида, Токио, Сидней, Мехико ва Буэнос-Айресда ҳам содир бўлмоқда.

Атроф муҳитнинг радиоактив моддалар билан ифлосланиши инсон учун айниқса даҳшатли воқеадир. Радиоактив моддалар организмга оғиз, бурун ва тери орқали ўтади. Улар инсоннинг суяк тўқималарида тўпланиб, органларни нурлантириш манбаи бўлиб хизмат қилади. Организмнинг нурланиш касалига чалиниши оқсон касаллигини келтириб чиқаради ва кўп ҳолларда унинг ҳалокати билан тугайди. Юқорида айтилганлардан кўриниб турибдики, атмосферанинг ифлосланиши биосферага, унда яшовчи барча тирик организмлар, жумладан инсон саломатлигига, жиддий зарар етказмоқда. Шунинг учун ҳам ҳавонинг тозаллигини сақлаш ҳозирги куннинг долзарб масаласига айланди.

Атмосфера ифлосланишининг олдини олиш чоралари.

Атмосфера ифлосланишининг олдини олиш кўпқиррали мураккаб вазифа бўлиб, у турли тадбирларни бажариш орқали амалга оширилади. *1. Ҳавога зарарли моддалар ташланишининг рухсат этилган чегараси (ПДВ - ТРЭЧ) ни белгилаш.* Атмосфера ифлосланишининг олдини олишда унга турли манбалардан чиқариладиган ифлословчи моддалар миқдорини назорат қилиш муҳим аҳамиятга эга. Шу мақсадда ҳавога зарарли моддалар ташланишининг рухсат этилган чегараси (ПДВ - ТРЭЧ) ҳамда ҳаводаги

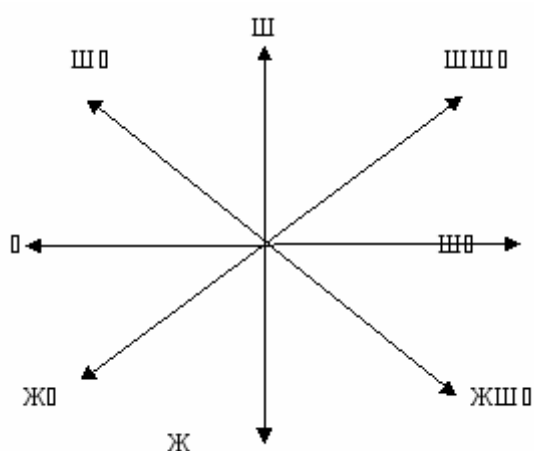
зарарли моддаларнинг рухсат этилган концентрацияси (ПДК - РЭК) кўрсаткичлари ишлаб чиқилган ва давлат стандартига киритилган. РЭК нинг кўрсаткичлари у ёки бу зарарли модданинг маълум муддат ичида тирик организмларга зиён етказмайдиган миқдорини аниқлашга асосан ишлаб чиқилган бўлиб, у бир марталик максимал концентрация – РЭК_{бм} (20 мин.) ва суткалик ўртача концентрация – РЭК_{сў} (сутка давомида) каби кўрсаткичлар билан белгиланади. Ҳаводаги зарарли моддаларнинг концентрацияси уларнинг ҳавога ташланадиган миқдorigа боғлиқ.

2. Ифлословчи моддаларнинг атмосферада тарқалиш қонуниятларини ўрганиш. Ер юзида ҳаво оқимининг йўналиши ва тезлиги кўпгина омилларга, шу жумладан, Ернинг айланиши, ер юзасининг Қуёш нуридан исиш даражаси, унинг рельефи, у ёки бу ҳудуднинг жойлашган географик ўрни, ҳаво қатламининг баландлиги, иқлим шароитлари каби ҳолатларга боғлиқ. Шунга мос равишда атмосферага ташланадиган зарарли моддалар турли йўналишларда турлича тезликда ҳаракатланадилар. Ер юзидан баландлашган сари ҳаво оқимлари кучаяди ва уларга тушган зарарли моддалар тез аралашиб, узоқ масофаларга тарқалади. Масалан, 1883 й. Индонезияда ҳаракатга келган Кракатау вулканининг кули Европа мамлакатлари устида ўзига хос булутлар ҳосил қилган. Аммо, табиий ва техноген тусдаги зарарли моддалар, одатда, атмосферанинг пастки, яъни ер устки қатламига чиқарилади. Уларнинг ҳавога тарқалиш тезлиги ва йўналиши маълум қонуниятларга буйсунади. Бундай қонуниятларга қуйидагиларни киритиш мумкин:

1. саноат ва энергетика зарарли моддаларининг имкон қадар баландроққа ташланиши уларнинг ҳавога аралашишини тезлаштиради ва узоқ масофаларга тарқалишига имкон яратади;
 2. ҳавонинг намлиги юқори бўлганда унинг босими ошиб, ҳаракатланиши сусаяди. Бундай шароитда зарарли моддаларнинг ҳавога аралашиши секинлашади ва ер сиртига чўкиши тезлашади;
- 3) ўрта кенгликларда, шу жумладан Ўзбекистонда ҳам, ҳаво массаси кўпинча ғарбдан шарққа томон ҳаракатланади ва шунга мос равишда зарарли моддалар ҳам кўпинча ғарбдан шарқий ҳудудларга кўчади;
- 4) атрофи тоғлар билан ўралган ҳудудларда жойлашган аҳоли пунктларида ҳаво оқими суст бўлиб, улардаги саноат ва энергетика корхоналаридан ҳавога чиқарадиган зарарли моддаларнинг ер сиртига чўкиш даражаси юқори бўлади;
- 5) рельефи нотекис бўлган ҳудудларда ҳаво оқими одатда юқоридан пастга ҳаракатланади. Шунга кўра тепаликда қурилган саноат корхонасининг зарарли чиқиндилари пастда жойлашган аҳоли пунктларини ифлослайди;

6. кўп қаватли уй-жой ва бошқа иншоотлар барпо қилинган йирик шаҳарларда ҳаво оқими нисбатан суст бўлиб, зарарли моддаларнинг ҳавога тарқалиб кетиш имконияти чекланган бўлади;
7. транспорт ташлама чиқиндиларнинг ҳавога тарқалиши локал ҳарактерга эга бўлиб, улар ер сирти ҳавосига ташлангани учун узоқ масофаларга кўчмайди.

Шуни эътироф этиш лозимки, ҳаво массаси оқимининг тезлиги ва йўналиши йилнинг турли мавсумларида ўзгариб туриш хусусиятига эга. Шунинг учун ҳам ҳавога зарарли моддаларнинг аралашиб кетиши ва кўчиш йўналишини аниқлаш кўп йиллик ўртача маълумотларга асосланиб, шамол йўналиши («роза ветров») га кўра қуйидаги кўпбурчакли (одатда 8 бурчакли) чизма холида тасвирланади.

Саноат корхоналарини жойлаштиришда ҳудуднинг рельефини, ундаги шамол йўналишини ҳисобга олиш, саноат корхоналарининг тутун чиқарувчи мўриларини баландга кўтариш аҳоли пункти ҳавосининг тозалигини таъминлашга ёрдам беради.

Атмосфера ифлосланишини камайтириш йўлларида бири

тошкўмир ва нефть билан ишлайдиган саноат корхоналарини табиий газ ёқилғисига ўтказишдир. Шунингдек автомобиль транспортини газ ёқилғисига ўтказиш, унинг ёндириш тизимида ёниш эффеқтини ошириш ҳамда ёқилғини кам сарфлаш томонга такомиллаштириш асосида ташлама газларни камайтириш, электромобиллар тармоғини ривожлантириш кабилар ҳам бу ишга ижобий ёрдам беради. Атмосферани соф сақлашда яшил ўсимликларнинг аҳамияти кўпқирралидир. Яшил ўсимликлар ҳаводаги чанг ва газларни ўзида тутиб қолади, карбонат ангидридидини ютиб, кислород ажратади. Қуёшли кунда сатҳи 1 гектарга тенг бўлган ўсимликлар суткасида 280 кг гача карбонат ангидридидини ютиб, 220 кг гача кислород ажратади. Шаҳарлардаги дарахтзор боғлар ҳавосидаги чанг кўкаламзорлаштирилмаган жойга қараганда ёзда 42%, қишда эса 37% кам бўлади. Ўсимликлар ҳаводаги олтингургурт газини 60% гача ушлаб қолиб, ўз тўқималарида уни сульфатлар кўринишда тўплайди.

Ўсимликларнинг яна бир фойдали хусусияти, уларнинг ўзидан фитонцитлар ажратиб чиқариб, ҳавони патоген замбуруғлар ва бактериялардан тозалашдир. Бир гектар арчазор бир кунда 30 кг, баъзи игнабаргли дарахтлар, масалан, кедр қарағайи, бундан ҳам кўпроқ фитонцит ажратиб чиқаради.

Дарахтлардан ажралган фитонцитлар ҳаводаги бактерияларни ўлдиргани учун ҳам ўрмонлар ҳавосида бактериялар сони шахар ҳавосидагидан 200-250 марта кам бўлади.

Яшил ўсимликлар шахарларнинг микроклимини мўътадиллаштиришда муҳим роль ўйнайди. Дарахтлар иссиқ пайтларда атмосферага кўп сув буғлари чиқариб, ҳаво намлигини 20-30% га оширади. Бу эса шахар ҳавосини асфальт, бетон ва ғиштлар ҳароратидан қизиб кетишдан сақлайди. Шахарлардаги дарахтлар, шунингдек, товуш тўлқинларини ютиб, шовқинни пасайтиради. Бу эса, ўз навбатида, инсонлар асабини тинчлантириш ҳамда уларнинг меҳнат қобилиятини оширишда муҳим ўрин тутади. Атмосферани турли зарарли моддалардан муҳофаза қилишда ҳавога ташланадиган технологик чиқиндиларни махсус қурилмаларда тозалаш алоҳида аҳамиятга эга.

Ҳавони саноат ташламаларидан тозалаш усуллари ва қурилмалари. Зарарли ташламаларнинг чўкувчанлик даражаси ва бошқа хусусиятларига кўра уларни тозалаш усуллари ҳамда унда қўлланиладиган техник воситалар турли хил бўлади.

1. Аэрозол ташламаларни тозалаш. Аэрозол ташламалар механик йўл билан чангтутгичлар ёрдамида қуруқ усул, қуруқ - ҳўл усул ва ҳўл усулларда тозаланади.

Қуруқ усул гравитацион чўктириш ва филтрлашга асосланган. *Гравитацион чўктириш* газни тиндириб ўтказувчи қурилмада ҳамда чангни чўктирувчи камерада амалга оширилади. Бунда ифлосланган ҳаво қурилма ичида бир хил йўналишда секин ҳаракатланади ва ундаги ифлословчи аэрозоллар ўз оғирлиги билан чўқади. Бу усул чангли ҳавони 50 - 100 мкм диаметри чанг зарраларидан дағал тозалашда қўлланилади. Тозалаш даражаси 50% дан ошмайди. *Филтрлаш* усули цемент ишлаб чиқариш ва металлургия корхоналарида электр филтрлари ва энгли филтрларни қўллаш билан амалга оширилади. *Электр филтрлари* катталиги 2 мкм бўлган чанг зарраларини тутишга мўлжалланган бўлиб, у тик металл камерадан иборат. Бу камера ичига тожлантирувчи ва чўктирувчи электродлар ўрнатилган бўлиб, уларнинг биринчисига манфий, иккинчисига мусбат электр кучланиши берилади. Электр майдонига тушган чанг зарралари чўктирувчи электрод атрофида тўпланади. Тозалаш самарадорлиги 98% гача. *Энгли филтрлар* кўпинча рангли металлургиядан чиқадиган чангли ҳавони тозалашда қўлланилади. Уларнинг металл корпуси ичида диаметри 220 мм ва узунлиги 4 м бўлган матодан тайёрланган энглар осиб қуйилган. Чангли ҳаво энглар орқали ўтиб, чанг зарралари энг ичида тутилиб қолади. Тозалаш самарадорлиги 99,9 % гача.

Қуруқ-ҳўл усул ҳавони поғонали тозалашга асосланган бўлиб, бунда ҳаводаги

чанг зарралари дастлаб инерцион ва марказдан қочма чўктириш йўли билан тутиб қолинади. Инерцион чўктириш чангли ҳавони кўп жалюзли ва токчали чанг тутгичлардан тезлиги 1-3 м/с тезликда ўтказиш билан бажарилади. Бунда ҳаво катталиги 20 μм гача бўлган чанг зарраларидан тозаланади. Марказдан қочма чўктириш чангли ҳавонинг циклон ичидаги айланма ҳаракатидан пайдо бўладиган марказдан қочма кучлар таъсиридаги чўктириш бўлиб, бунда батареяли циклонлар ва айланувчан циклонлар (ротоциклонлар) қўлланилади. Бунда ҳаво катталиги 30 μм гача бўлган чанг зарраларидан тозаланади. Тозалаш самарадорлиги 90% гача. Инерцион ва марказдан қочма чўктиришларда тўлиқ тозаланмаган ҳаво оқими скрубберга юборилади ва бу ерда ундаги ифлословчи зарралар суюқлик пуркаш йўли билан тўлиқ чўктирилади.

Ҳўл усул кимё саноатидан чиқадиган газ ва буғсимон ташламаларни тозалашда қўлланилади.

2. *Газ ва буғ ҳолатидаги токсик ташламаларни тозалаш.* Газ ва буғ ҳолатидаги токсик ташламалар абсорбция, адсорбция, катализлаш, шунингдек термик усуллар билан тозалашга асосланган.

Абсорбция усули газ ҳолатидаги зарарли аралашмаларни абсорберларда турли таркибдаги суюқ абсорбентларда (ютувчи суюқликларда) юттирилишига асосланган. Бунда тозаланувчи газлар аралашмаси пастдан юқорига, абсорбент эса унга қарши юқоридан пастга ҳаракатланади. Бундай ҳаракат натижасида тозаланувчи газлар аралашмаси суюқлик орқали тозаланиб ўтади. Аралашмани аммиак, водород хлориди ва водород фторидидан тозалашда абсорбент сифатида сув ва ишқорли эритмалардан, цианли бирикмалардан тозалашда темир купороси эритмасидан, нитроз газларидан тозалашда аммоний сульфати эритмасидан, ароматик углеводородлардан тозалашда эса қуюшқоқ мойдан фойдаланилади.

Адсорбция усули газсимон ва суюқ саноат ташламалари таркибидаги зарарли компонентларни ультрамикроскопик тузилишга эга бўлган қаттиқ жисмларда (адсорбентларда) юттиришга асосланган. Бу жараён махсус қурилма – адсорберда амалга оширилади. Адсорбент сифатида кўпинча активлашган глинозем, активлашган кўмир, силикагел ва сланец кулидан фойдаланилади.

Каталитик тозалаш усули таркибида чанг ва катализаторни заҳарловчи моддаларни сақламайдиган саноат ташламаларидаги токсик компонентларни катализаторлар ёрдамида кимёвий парчалаб, зарарсизлантиришга асосланган. Бу жараён махсус камераларда бажарилади. Бунда катализатор сифатида платина, палладий, мис оксиди, марганец оксиди кабилардан фойдаланилади.

Термик тозалаш усули енгил оксидланувчи (ёнувчи) токсик газлар ҳамда қўлланса ҳидли аралашмаларни ёндириб зарарсизлантиришга асосланган.

Мавзу: Ўзбекистон республикасида соғлиқни сақлаш тизимини такомиллаштириш масалалари.

Ўзбекистон Республикаси соғлиқни сақлаш тизимини тубдан такомиллаштириш бўйича комплекс чора-тадбирлар тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони

Ўзбекистон Республикаси соғлиқни сақлаш тизимини тубдан такомиллаштириш бўйича комплекс чора-тадбирлар тўғрисида

Республикада соғлиқни сақлаш тизимини ислоҳ қилиш чора-тадбирларини амалга ошириш доирасида аҳолига тиббий ёрдам кўрсатишнинг замонавий тизимини шакллантириш борасида муайян натижаларга эришилди.

Ўтган даврда қишлоқ врачлик пунктлари, шаҳар ва қишлоқ оилавий поликлиникаларини ташкил этиш орқали бирламчи тиббий-санитария ёрдамини кўрсатиш тизими такомиллаштирилди ҳамда аҳолининг ушбу хизматлардан фойдаланиш имкониятлари кенгайтирилди. Шошилишч тиббий ёрдам кўрсатишнинг ягона марказлашган тизими яратилди, фуқароларга, жумладан, жойларда юқори технологияларга асосланган тиббий ёрдам кўрсатувчи республика ихтисослаштирилган илмий-амалий тиббиёт марказлари тармоғи такомиллаштирилмоқда.

Аҳолининг репродуктив саломатлигини мустаҳкамлаш, оналик ва болалиқни муҳофаза қилиш бўйича қатор мақсадли миллий дастурлар амалга оширилди. Болаларнинг ирсий ва туғма касалликлар билан туғилишининг олдини олиш мақсадида республика ва худудий скрининг марказлари ташкил этилди.

Натижада 1991 — 2017 йилларда умумий ўлим кўрсаткичи 20 фоизга, оналар ва чақалоқлар ўлими 3,1 баробар камайди. Ўртача умр кўриш давомийлиги 1995 йилга нисбатан 4,6 йилга ошди ва бугунги кунда 73,7 йилни ташкил этмоқда.

Шу билан бирга, соғлиқни сақлаш соҳаси фаолиятини ташкил этишда сўнгги йилларда тўпланиб қолган тизимли камчилик ва муаммолар фуқароларнинг соғлиғини муҳофаза қилиш тизимини янада такомиллаштиришга қаратилган вазифаларни самарали ҳал этишга тўсқинлик қилмоқда. Хусусан:

биринчидан, соғлиқни сақлаш тизимини бошқариш ва режалаштириш бўйича концепция ҳамда стратегик мақсадларнинг мавжуд эмаслиги оқибатида ушбу соҳадаги ислохотлар тўлиқ бўлмаган шаклда амалга оширилмоқда, бу эса аҳолининг тиббий ёрдам сифатига доир истак ва талабларига жавоб бермаяпти;

иккинчидан, соғлиқни сақлаш соҳасидаги сметали молиялаштириш тизими эскирган, замонавий халқаро амалиётга мос келмайдиган механизмларга

асосланган бўлиб, молия ресурсларининг самарасиз ишлатилишига ва соҳанинг сурункали тарзда молиялаштирилмай қолишига олиб келмоқда;

учинчидан, касалликларни профилактика қилиш ва барвақт аниқлаш, патронаж ва соғлом турмуш тарзини шакллантириш бўйича ишлар самарадорлигининг пастлиги фуқароларнинг ихтисослашган тиббий ёрдам сўраб мурожаат қилишининг кўпайишига сабаб бўлмоқда;

тўртинчидан, аҳолига тиббий ёрдам кўрсатишнинг турли даражалари ва босқичлари, шу жумладан, даволаш ва саломатликни тиклаш жараёнида узвийлик суст ривожланган;

бешинчидан, амалдаги кадрлар сиёсати тиббий ёрдам кўрсатишнинг барча даражаларида, айниқса, бирламчи бўғинда мутахассислар билан таъминлашнинг, шунингдек, соғлиқни сақлаш тизими ташкилотчилари ва бошқарув ходимларини тайёрлашнинг истиқболларини прогнозлаштириш имконини бермаяпти;

олтинчидан, тиббий амалиётнинг таълим ва илм-фан билан интеграцияси суствлиги ихтисослаштирилган марказларнинг инновацион салоҳияти пастлиги билан биргаликда замонавий тиббиёт ютуқларини даволаш-ташхис жараёнига жорий этишга салбий таъсир кўрсатмоқда;

еттинчидан, электрон соғлиқни сақлаш соҳасида ягона стандартлар мавжуд эмас, тиббий хизматнинг интеграциясини ва самарали бошқарилишини таъминлайдиган замонавий дастурий маҳсулотлар жорий этилмаган, мавжуд ахборот тизимлари ва технологиялари тарқоқ тусга эга ва тор йўналишларга мўлжалланган.

Аҳолига тиббий ёрдам кўрсатишнинг сифати, самарадорлиги ва оммабоплигини тубдан оширишни таъминлайдиган соғлиқни сақлаш тизимини ташкил этиш ва молиялаштиришнинг концептуал жиҳатдан янги моделларини шакллантириш, тиббиёт фани ва технологияларининг замонавий ютуқларини жорий этиш мақсадида, шунингдек, 2017 — 2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси вазифаларига мувофиқ:

1. Қуйидагилар Ўзбекистон Республикаси соғлиқни сақлаш тизимини ислох қилишнинг энг муҳим йўналишлари деб ҳисоблансин:

соғлиқни сақлаш соҳасидаги миллий қонунчиликни уни унификациялаш ҳамда тиббий хизмат сифатини ошириш ва беморлар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, шунингдек, тиббиёт ходимларининг масъулияти ва ҳимояланганлигини кучайтиришга қаратилган тўғридан-тўғри таъсир қилувчи қонунларни қабул қилиш орқали такомиллаштириш;

жаҳон стандартлари асосида менежмент ва тиббий хизматлар сифатини бошқаришнинг энг намунали амалиётларини жорий этишни таъминлайдиган

замонавий бошқарув тизимини ва ҳудудларда соғлиқни сақлашни ташкил этишнинг «кластер» моделини шакллантириш, тиббиёт ва фармацевтика муассасаларини аккредитация қилиш, шифокорлик ва фармацевтик фаолиятни лицензиялаш тизимини жорий этиш;

тиббиёт соҳасини молиялаштириш тизимини такомиллаштириш, давлат томонидан кафолатланган бепул тиббий ёрдам ҳажмини белгилаш, тиббий хизматлар учун клиник-харажат гуруҳлари бўйича «ҳар бир даволанган ҳолат» учун тўлаш тизимини ҳамда киши бошига молиялаштиришнинг янги механизмларини жорий этиш, шунингдек, мажбурий тиббий суғуртани босқичма-босқич жорий этиш;

тиббий ёрдамнинг самарадорлиги, сифати ва оммабоплигини ошириш, шунингдек, тиббий стандартлаштириш тизимини шакллантириш, ташхис қўйиш ва даволашнинг юқори технологик усулларини жорий этиш, патронаж хизмати ва диспансеризациянинг самарали моделларини яратиш орқали соғлом турмуш тарзини қўллаб-қувватлаш ва касалликларни профилактика қилиш;

тиббий генетикани, аёллар ва болаларга шошилиш ва ихтисослашган тиббий ёрдамни ривожлантириш асосида, замонавий скрининг дастурларини жорий этиш, «Она ва бола» ҳудудий кўп тармоқли тиббиёт мажмуалари ва маълумотлар тизимларини шакллантириш асосида оналик ва болаликни муҳофаза қилиш тизимини такомиллаштириш;

хусусий соғлиқни сақлаш тизими, давлат-хусусий шериклигини ва тиббий туризмни ривожлантириш, соғлиқни сақлаш соҳасига инвестицияларни кенг жалб этиш учун қулай шарт-шароитлар яратиш ва рақобат муҳитини яхшилаш;

фармацевтика тармоғини янада ривожлантириш, нарх шаклланиши механизмларини такомиллаштириш, дори воситалари, тиббий техника ва буюмлар ишлаб чиқариш ҳажми ва турларини кенгайтириш;

тиббий кадрларни тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва малакасини оширишнинг самарали тизимини шакллантириш, тиббиёт фанини ривожлантириш, шу жумладан, тиббиёт илмий ва таълим муассасаларини халқаро стандартлар бўйича сертификатлаштириш (аккредитациядан ўтказиш) замонавий таълим дастурлари, усул ва технологияларини жорий этиш асосида;

«электрон соғлиқни сақлаш» тизимини кенг жорий этиш, ягона миллий стандартлар асосида интеграциялашган ахборот тизимлари ва маълумотлар базаси мажмуасини яратиш.

2. Қуйидагилар:

2019 — 2025 йилларда Ўзбекистон Республикаси соғлиқни сақлаш тизимини ривожлантириш концепцияси (кейинги ўринларда — Концепция) 1-иловага мувофиқ;

2019 — 2021 йилларда Ўзбекистон Республикаси соғлиқни сақлаш тизимини ривожлантириш концепциясини амалга ошириш чора-тадбирлари дастури (кейинги ўринларда — Дастур) 2-иловага мувофиқ тасдиқлансин.

Белгилаб қўйилсинки, вазирлик ва идоралар раҳбарлари Дастурда назарда тутилган тадбирларнинг ўз вақтида, тўлиқ ва сифатли амалга оширилиши учун шахсан жавобгар бўладилар.

3. Ўзбекистон Республикаси Соғлиқни сақлаш вазирлиги, Молия вазирлиги, Иқтисодиёт вазирлиги ва Инновацион соғлиқни сақлаш миллий палатасининг қуйидагилар тўғрисидаги таклифлари қабул қилинсин:

2019 йил 1 апрелдан бошлаб республиканинг 3-иловага мувофиқ айрим туманларида тиббиёт муассасаларини «ҳар бир даволанган ҳолат» учун клиник-харажат гуруҳлари бўйича ва киши бошига молиялаштириш тизимини (кейинги ўринларда — молиялаштиришнинг янги механизмлари) эксперимент тартибда жорий этиш;

эксперимент натижаларини танқидий таҳлил қилиш асосида молиялаштиришнинг янги механизмларини 2020 йил 1 апрелдан бошлаб республиканинг барча ҳудудларида босқичма-босқич татбиқ этиш;

2019 йил 1 июлдан бошлаб вилоят ва туман (шаҳар) даражасидаги стационар соғлиқни сақлаш муассасаларида аралаш молиялаштириш тизимини жорий этиш, бунда кафолатланган бепул тиббий хизмат ҳажмига кирмайдиган даволаш турлари пулли асосда амалга оширилади;

2019 йил 1 июлдан бошлаб айрим даволаш-профилактика муассасаларини ишлаб чиқилган инвестиция лойиҳалари (кейинги ўринларда — инвестиция лойиҳалари) асосида белгиланган тартибда инвесторларга ишончли бошқарувга бериш;

2021 йил 1 январдан бошлаб Ўзбекистон Республикасида мажбурий тиббий суғурталашни босқичма-босқич жорий этиш.

4. Ўзбекистон Республикаси Соғлиқни сақлаш вазирлиги (кейинги ўринларда — Вазирлик):

а) Молия вазирлиги, Инновацион соғлиқни сақлаш миллий палатаси, манфаатдор вазирлик ва идоралар билан биргаликда 2019 йил 1 июлга қадар қуйидагиларни назарда тутадиган «Мажбурий тиббий суғурталаш тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни лойиҳаси ишлаб чиқилиши ва Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасига киритилишини таъминласин:

мажбурий тиббий суғурталашнинг ҳуқуқий асослари, механизмлари ва жорий этиш босқичлари;

мажбурий тиббий суғурталаш субъектларини, ушбу соҳадаги ҳуқуқий муносабатларни тартибга солиш бўйича ваколатли органни, уларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятларини белгилаш;

мажбурий тиббий суғурталаш дастурларини молиялаштириш маблағларини шакллантириш манбалари;

б) Ўзбекистон Республикаси Ташқи ишлар вазирлиги билан биргаликда ушбу Фармонни амалга оширишда техник кўмакни таъминлаш, шу жумладан, мажбурий тиббий суғурталашни жорий этиш бўйича тадбирларни техник-иқтисодий асослашни амалга ошириш учун Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти ва халқаро молия институтлари билан ҳамкорликни ташкил этиш чораларини кўрсин.

5. Соғлиқни сақлаш тизимини тубдан такомиллаштиришга қаратилган чора-тадбирларни амалга ошириш бўйича ишчи комиссия (кейинги ўринларда — Ишчи комиссия) ташкил этилсин ва унинг таркиби 4-иловага мувофиқ тасдиқлансин.

Ишчи комиссиянинг асосий вазифалари этиб Концепцияни амалга оширишга қаратилган норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар лойиҳаларини белгиланган тартибда сифатли ишлаб чиқиш ва киритиш ҳамда амалий чоралар кўрилишини ташкил қилиш белгилансин.

Ишчи комиссия (А.А. Абдуҳакимов):

бир ҳафта муддатда вазирлик ва идоралар, илмий-тадқиқот ва таълим муассасаларининг мутахассисларини, фуқаролик жамияти институтлари, етакчи хорижий консалтинг компаниялари ва халқаро ташкилотларнинг вакилларини жалб этган ҳолда норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг лойиҳаларини тайёрлаш бўйича эксперт гуруҳларини тузсин, уларнинг самарали фаолиятини ташкил этсин;

Дастурда назарда тутилган норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар лойиҳаларининг қонунчиликни, ҳуқуқни қўллаш амалиёти ва илғор хорижий тажрибани танқидий таҳлил қилиш асосида тайёрланишини таъминласин;

норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг лойиҳалари изчил ва сифатли тайёрланиши, ўз вақтида белгиланган тартибда кўриб чиқилиши ва киритилиши, шунингдек, Дастурда назарда тутилган бошқа тадбирларнинг амалга оширилиши устидан доимий назоратни амалга оширсин;

2019 йил 1 апрелга қадар муддатда айрим даволаш-профилактика муассасаларини белгиланган тартибда инвесторларга ишончли бошқарувга бериш бўйича инвестиция лойиҳаларини тайёрласин ҳамда уларнинг

Ўзбекистон Республикаси Инвестициялар бўйича давлат қўмитасининг Инвестиция порталида жойлаштирилишини таъминласин;

соғлиқни сақлаш соҳасидаги энг намунали давлат-хусусий шериклик амалиётларининг мониторингини ва кенг татбиқ этилишини таъминласин.

6. Ўзбекистон Республикаси Соғлиқни сақлаш вазирлиги ҳузурида Тиббий-ижтимоий хизматлар агентлиги (кейинги ўринларда — Агентлик) ташкил этилсин, қуйидагилар унинг асосий вазифалари ва фаолият йўналишлари этиб белгилансин:

кексалар, ногиронлиги бўлган шахслар ва аҳолининг ижтимоий ҳимояга муҳтож бошқа тоифаларига кўрсатилаётган тиббий-ижтимоий хизматларни янада такомиллаштириш ва мувофиқлаштиришга қаратилган тиббий-ижтимоий ёрдамнинг ягона сиёсатини шакллантириш ва амалга ошириш;

ногиронликни белгилашнинг кенг камровли ягона тизимини яратиш мақсадида норматив-ҳуқуқий базани янада такомиллаштиришга қаратилган таклифларни ишлаб чиқиш;

тиббий-ижтимоий муассасаларнинг кексалар, ногиронлиги бўлган шахслар ва аҳолининг ижтимоий ҳимояга муҳтож бошқа тоифаларига тиббий хизмат кўрсатиш бўйича фаолиятини ташкил этиш ва мувофиқлаштириш;

муҳтож шахсларни протез-ортопедик буюмлар ва реабилитация техник воситалари билан таъминлаш фаолиятини ташкил этиш ва мувофиқлаштириш;

тиббий-ижтимоий экспертиза хизмати, ногиронлиги бўлган шахсларни реабилитация қилиш фаолиятига ташкилий-услубий раҳбарлик қилиш ва уларни мувофиқлаштириш.

7. Белгилаб қўйилсинки:

Агентлик мустақил юридик шахс бўлиб, ўз баланси, банк муассасаларида ҳисобварақлари, Ўзбекистон Республикасининг Давлат герби тасвирланган муҳрига эга бўлади;

Агентликка Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан лавозимга тайинланадиган ва лавозимидан озод қилинадиган директор раҳбарлик қилади;

Агентлик директори Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси билан келишилган ҳолда Ўзбекистон Республикаси соғлиқни сақлаш вазири томонидан лавозимга тайинланадиган ва лавозимидан озод қилинадиган бир нафар ўринбосарга эга бўлади;

Агентлик директори ўз мақоми, маиший, тиббий ва транспорт хизмати шарт-шароитларига кўра Ўзбекистон Республикаси соғлиқни сақлаш вазири ўринбосарига тенглаштирилади;

Агентлик фаолияти Ўзбекистон Республикасининг Давлат бюджети ҳамда қонунчилик билан тақиқланмаган бошқа манбалар ҳисобидан молиялаштирилади.

8. «Мурувват» ва «Саховат» интернат уйлари, Ногиронлиги бўлган шахсларни реабилитация қилиш ва протезлаш миллий маркази, ногиронлиги бўлган шахслар учун ҳудудий реабилитация марказлари, уруш ва меҳнат фахрийлари учун санаторий ва пансионатлар, имконияти чекланган шахслар учун республика ихтисослаштирилган касб-ҳунар коллежлари, Республика тиббий-ижтимоий экспертиза инспекцияси ва унинг ҳудудий бўлинмалари, Одам савдоси қурбонларига ёрдам кўрсатиш бўйича республика реабилитация маркази белгиланган тартибда Вазирлик таркибидан Агентлик тасарруфига ўтказилсин.

9. Вазирлик икки ой муддатда Агентлик тузилмаси ва унинг низомини Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасига тасдиқлаш учун киритсин.

Белгилансинки, Агентлик фаолиятини ташкил этиш давлат соғлиқни сақлаш тизими органлари ва ташкилотларининг штат сонини оптималлаштириш ҳисобидан «Соғлиқни сақлаш» тармоғи учун ажратиладиган бюджет маблағлари доирасида амалга оширилади.

10. Вазирлик манфаатдор вазирлик ва идоралар билан биргаликда:

а) бир ҳафта муддатда Ўзбекистон Республикаси Президентининг Вазирлик фаолиятини янада такомиллаштириш бўйича ташкилий чора-тадбирлар тўғрисидаги қарори лойиҳасини;

б) икки ой муддатда Ўзбекистон Республикаси Президентининг қўйидагиларни назарда тутадиган тиббий таълим ва тиббиёт фани тизимини янада ривожлантириш бўйича қарори лойиҳасини:

ўрта ва олий тиббий таълим тизимини ислоҳ қилиш, ўқув режалари, дастурлари, ўқув-услубий материаллари ва назарий машғулотларни янада оптималлаштириш ва амалий машғулотларни кўпайтириш нуқтаи назаридан қайта кўриб чиқиш, шунингдек, уларни тиббиёт фани ва амалиётининг умумжаҳон ютуқларига мувофиқлаштириш;

илғор илмий ишланмалар ва технологияларни амалий соғлиқни сақлашга интеграция қилишда тиббий олий таълим муассасалари клиникаларининг ролини кучайтириш;

тор мутахассисликлар бўйича тиббий кадрларни тайёрлашни такомиллаштириш, магистратура ва клиник ординатурада ўқитиш

муддатларини клиник кўникмаларни эгаллаш мураккаблигидан келиб чиққан ҳолда мақбуллаштириш;

олий ўқув юртидан кейинги таълим тизимини, соғлиқни сақлаш мутахассисларининг малакасини ошириш ва уларни қайта тайёрлаш тизимини қайта кўриб чиқиш, муаммоларга йўналтирилган модулли ўқув дастурларини жорий этиш, масофадан ўқитиш механизмларини кенг қўллаш;

бошқарув ва ўқув жараёнига юқори малакали ва малакали хорижий мутахассислар, олимлар ва ўқитувчиларни кенг жалб этиш;

в) икки ой муддатда қонун ҳужжатларига ушбу Фармондан келиб чиқадиган ўзгартириш ва кўшимчалар тўғрисида таклифларни Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасига киритсин.

11. Мазкур Фармоннинг ижросини назорат қилиш Ўзбекистон Республикасининг Бош вазири А.Н. Арипов, Ўзбекистон Республикаси Президенти Администрацияси раҳбари З.Ш. Низомиддинов, Ўзбекистон Республикаси Президенти маслаҳатчиси А.А. Абдувахитов, Ўзбекистон Республикаси Президенти маслаҳатчисининг биринчи ўринбосари Б.М. Мавлонов зиммасига юклансин.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш. МИРЗИЁЕВ

Тошкент ш.,

2018 йил 7 декабрь,

ПФ-5590-сон

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 7 декабрдаги ПФ-5590-сон Фармонига
1-ИЛОВА

2019 — 2025 йилларда Ўзбекистон Республикасининг соғлиқни сақлаш тизимини ривожлантириш

концепцияси

I. Ўзбекистон Республикасида соғлиқни сақлашнинг бугунги ҳолати

Юртимизда аҳоли саломатлигини сақлаш ва яхшилаш имконини берадиган сифатли соғлиқни сақлаш тизимини ташкил этиш, соғлом авлод тарбияси учун шарт-шароит яратиш давлат сиёсатининг устувор йўналиши ҳисобланади.

Мамлакатимизда кўрилаётган чора-тадбирлар натижасида аҳолига тиббий хизмат кўрсатишнинг самарадорлиги, сифати ва қулайлигини ошириш

таъминланди, БМТ Мингйиллик ривожланиш мақсадларининг асосий параметрларига эришилди.

Мустақиллик йилларида соғлиқни сақлаш соҳасида мамлакатимиз эришган ютуқларга халқаро ҳамжамият томонидан ижобий баҳо берилди. Масалан, аҳолининг умр кўриши 4,6 ёшга — 1995 йилдаги 69,1 ёшдан 2017 йилда 73,7 ёшга ошди.

Оналар ўлими кўрсаткичи 3,1 бараварга камайиб, 100 минг нафар тирик туғилган чақалоққа нисбатан 21 та ҳолатни ташкил этди, чақалоқлар ўлими эса 3,1 бараварга камайиб, 1000 нафар тирик туғилган чақалоққа нисбатан 11,5 та ҳолатни ташкил этди. Болаларда энг кўп учрайдиган касалликларга қарши эмлаш ва профилактика тадбирлари билан қамраб олиш даражаси 96 — 98 фоизда қатъий сақланиб турибди.

Юқумли касалликларга қарши курашиш бўйича комплекс профилактика, эпидемияга қарши ва санитария-гигиена тадбирларининг жорий этилиши ўта хавфли юқумли касалликлар (ўлат, вабо), полиомиелит, дифтерия, чақалоқлар қоқшоли, маҳаллий келиб чиққан безгак, қизамиқ ва қизилча юзага келишидан тўлиқ ҳимоя қилиш имконини берди. Полиомиелитнинг ёввойи штамми (2002 йил), қизамиқ ва қизилча (2017 йил), безгак (2018 йил) йўқ қилинганлиги тўғрисида Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилотининг сертификатлари олинди.

Шу билан бирга, соғлиқни сақлашни ташкил этишда фуқаролар соғлиғини сақлаш тизимини янада такомиллаштиришга оид вазифаларни самарали ҳал қилишга тўсқинлик қилаётган айрим муаммоли масалалар ва салбий ҳолатлар сақланиб қолмоқда.

Хусусан, тармоқни комплекс ҳуқуқий тартибга солишнинг мавжуд эмаслиги, ўлим ва ногиронликни келтириб чиқариш эҳтимоли катта бўлган касалликларнинг олдини олиш ва улардан аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш соҳасидаги қонуности ва идоравий ҳужжатларнинг ҳаддан ортиқ кўплиги соғлиқни сақлаш тизими барқарорлигини таъминлаш имконини бермаяпти. Трансплантология, кўмакчи репродуктив технологиялар, телетиббиёт каби талаб юқори бўлган йўналишларнинг тартибга солинмаганлиги миллий соғлиқни сақлаш тизими тиббиёт илм-фани ва амалиётининг замонавий ютуқларидан ортда қолиб кетишига сабаб бўлмоқда.

Бугунги кунга қадар мажбурий тиббий суғурта тизимини жорий этиш учун шарт-шароитлар яратилмаган. Натижада ҳанузгача соғлиқни сақлаш соҳасини молиялаштириш асосан бюджет маблағлари ҳисобига амалга оширилмоқда. Республикада тиббиёт хизматларининг клиник тавсиялари (баённомалари) ва стандартлари билан узвий боғлиқ клиник-харажат гуруҳлари (DRG тизими) ишлаб чиқилмаган.

Соғлиқни сақлаш бирламчи бўғинининг профилактика, патронаж ва ўз вақтида даволаш-ташхис қўйиш ишлари, шу жумладан амбулаторияда даволашни охиригача етказиш самарадорлиги қониқарсизлигича қолмоқда. Бунинг натижасида аҳоли соғлиғини сақлаш тизимида қиммат турадиган стационар ёрдам асосий ўринни эгалламоқда.

Аҳолига, айниқса болалар ва фертиль ёшидаги аёлларга патронаж хизмати даражаси паст эканлиги (72 — 77%) қайд этилмоқда, умумий амалиёт шифокорларининг билим ва кўникмалари даражаси оналар ва болаларга тиббий ёрдамни тўлиқ ҳажмда таъминлаш имконини бермаяпти.

Соғлиқни сақлашнинг жадал ривожланаётган хусусий секторини давлат тиббиёт ташкилотлари билан ҳамкорликка фаол жалб қилишга ғов бўлаётган тўсиқлар қўшимча молия ресурсларидан соғлиқни сақлаш учун самарали фойдаланиш имконини бермаяпти.

Тиббиёт олий таълим муассасалари клиникалари экстенсив тарзда ривожланмоқда, у ерда тиббиёт фанлари докторларининг 70 фоизи ишласада, уларнинг салоҳиятидан етарлича фойдаланилмаяпти. ихтисослашган марказларнинг инновацион салоҳияти пастлиги шароитида тиббиёт амалиётининг таълим бериш жараёни ва илм-фан билан сушт интеграциялашганлиги тиббиётнинг илғор ютуқларини даволаш-ташхис жараёнига жорий этиш қониқарсиз даражада эканидан дарак бермоқда.

Шу билан бирга, тиббиёт кадрларини тайёрлаш ва қайта тайёрлашнинг замонавий тизимларини татбиқ этишдаги сусткашлик ва бунинг оқибатида шифокорлар ҳамда ўрта тиббиёт ходимлари касбий билимлари даражасининг етарли эмаслиги кўрсатилаётган тиббий хизматлар сифатига салбий таъсир кўрсатмоқда.

Тиббиёт ходимларини ижтимоий-моддий ҳимоя қилиш даражаси пастлиги, улар ижтимоий-ҳуқуқий ҳолатининг ўз зиммасига юкланаётган жавобгарлик даражасига мос келмаслиги малакали кадрларнинг тизимдан чиқиб кетиши ва коррупция ҳолатлари юзага келиши учун шароит яратмоқда.

Соғлиқни сақлаш тизимига ахборот-коммуникация технологияларининг етарлича жорий этилмаганлиги, тиббиёт ҳужжатларининг жуда катта ҳажми қоғоз шаклида юритилиши қабул қилинаётган қарорлар ижросини тезкор кузатиб бориш ва самарали ижросини таъминлаш имконини бермаяпти, шунингдек, ортиқча бюрократизм ва катта харажатларга сабаб бўлмоқда.

Юқорида санаб ўтилган камчиликлар соғлиқни сақлашнинг сифатига бўлган аҳолининг тобора ортиб бораётган талабларини қондириш, жойларда тўпланиб қолган муаммоларга тезкорлик билан муносабат билдириш ва тиббий хизмат кўрсатиш соҳасида ижобий ўзгаришларга эришиш имконини бермаяпти.

Шу муносабат билан қуйидаги мақсадлар, вазифалар ва асосий йўналишларни назарда тутувчи 2019 — 2025 йилларда Ўзбекистон Республикасида соғлиқни сақлаш тизимини ривожлантириш концепциясини муваффақиятли амалга ошириш орқали соғлиқни сақлашнинг концептуал янги моделини шакллантириш зарурати пайдо бўлди.

II. Ўзбекистон Республикасининг соғлиқни сақлаш тизимини янада ривожлантириш мақсадлари ва вазифалари

2019 — 2025 йилларда Ўзбекистон Республикасида соғлиқни сақлаш тизимини ривожлантириш концепцияси (кейинги ўринларда Концепция деб юритилади) соғлиқни сақлаш соҳасидаги фаолиятни тартибга соладиган Ўзбекистон Республикасининг норматив-ҳуқуқий ҳужжатларига, шунингдек, Саломатлик-2020 ва Барқарор тараққиёт мақсадлари-2030 минтақавий сиёсати доирасида аҳоли соғлиғини сақлаш соҳасидаги халқаро шартномаларга мувофиқ ишлаб чиқилди.

Концепция Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилотининг тавсияларига, шунингдек, соғлиқни сақлаш тизимини ислоҳ қилишда катта муваффақиятларга эришган илғор мамлакатлар тажрибасига асосланган ёндашувларни ўз ичига олган.

Концепция мақсадлари:

1. Касалликларнинг ва кўпчилик ҳолларда бевақт ўлим ва ногиронликка олиб келадиган ҳолатларнинг олдини олиш ва уларни даволаш натижаларини яхшилаш орқали кутилаётган умр кўриш даврини ошириш.
2. Тиббий ёрдамдан тенг фойдаланишни, аҳолини молиявий жиҳатдан ҳимоя қилишни ва ресурсларни адолатли тақсимлашни таъминлаш учун соғлиқни сақлашни молиялаштириш ва ташкил этиш тизимини ислоҳ қилиш.
3. Концепция вазифаларини бажариш ва республика аҳолисига кўрсатиладиган тиббий ёрдам сифатини яхшилаш учун соғлиқни сақлашнинг бошқарув органлари салоҳиятини кучайтириш, уларнинг раҳбарлари роли ва жавобгарлигини ошириш.

Концепция вазифалари:

1. Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилотининг халқаро стандартлари ва тавсияларини имплементация қилган ҳолда тармоқни комплекс ҳуқуқий тартибга солишни таъминлаш.
2. Фуқаролар соғлиғини сақлаш соҳасида идоралараро самарали ҳамкорлик ва алоқалар механизмларини ривожлантириш, шу жумладан саломатликнинг ижтимоий ва иқтисодий детерминантларига салбий таъсир кўрсатаётган муаммоларни ҳал қилиш, соғлом ва хавфсиз атроф-муҳитни ривожлантириш, сув таъминоти ва санитарияни, соғлом овқатланиш, шу жумладан чақалоқлар

ва болаларнинг соғлом овқатланишини яхшилаш, шунингдек, соғлом турмуш тарзини шакллантириш.

3. Жамият соғлиқни сақлаш тизимини мустаҳкамлаш, шу жумладан санитария-эпидемиология хизматини ривожлантириш, юқумли ва юқумли бўлмаган сурункали касалликларни назорат қилиш тизимини такомиллаштириш, Халқаро тиббий-санитария қоидаларини жорий этиш ва бажариш.

4. Соғлиқни сақлашнинг бирламчи ва иккиламчи даражадаги, тез тиббий ёрдам тиббиёт муассасаларининг самарали интеграциясини таъминлаш учун соғлиқни сақлашнинг туман бўғинини ислоҳ қилиш, она ва бола соғлиғини сақлашни мустаҳкамлаш, ихтисослашган ва паллиатив тиббий ёрдамни такомиллаштириш ҳамда ривожлантириш.

5. Соғлиқни сақлашни молиялаштириш ва ташкил этиш тизимини такомиллаштириш, бепул тиббий ёрдамнинг давлат томонидан кафолатланган ҳажмини қонунчилик йўли билан мустаҳкамлаб қўйиш ҳамда мажбурий тиббий суғуртани босқичма-босқич жорий этиш.

6. Хусусий соғлиқни сақлаш тизими, давлат-хусусий шериклик ва тиббиёт туризмининг ривожлантириш, соғлиқни сақлаш соҳасига инвестицияларни кенг жалб қилиш учун қулай шарт-шароит яратиш ва рақобат муҳитини яхшилаш.

7. Соғлиқни сақлаш тизими, Ўзбекистон Республикаси Соғлиқни сақлаш вазирлиги марказий аппарати ва унинг ҳудудий бошқарув органлари ташкилий тузилмасини функционал вазифалар ва жавобгарлик соҳаларини аниқ белгилаган ҳолда такомиллаштириш.

8. Тиббиёт ва фармацевтика ташкилотларини аккредитация қилиш, шунингдек, шифокорлик ва фармацевтика фаолиятини лицензиялаш тизимини босқичма-босқич жорий этиш.

9. Фармацевтика тармоғини янада ривожлантириш, янги дори воситалари ва тиббиёт буюмлари ҳамда тиббий техникани рўйхатга олиш тартиб-таомилларини халқаро стандартлар билан уйғунлаштириш, нарх белгилаш механизмларини такомиллаштириш, дори воситалари, тиббиёт буюмлари ва тиббий техникани ишлаб чиқариш ҳажмлари ҳамда турларини кенгайтириш, уларни маркировкалаш ва трекинг тизимларини жорий этиш.

10. Тиббиёт кадрларини тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва улар малакасини оширишнинг, тиббиёт илм-фанини ривожлантиришнинг самарали тизимини, шу жумладан илмий ва тиббиёт таълим муассасаларини халқаро стандартлар бўйича сертификатлаштириш (аккредитация қилиш), замонавий таълим дастурлари, усуллари ва технологияларини жорий этиш асосида шакллантириш.

11. «Электрон соғлиқни сақлаш» тизимларини кенг жорий этиш, ягона миллий стандартлар асосида интеграциялашган ахборот тизимлари ва маълумотлар базалари мажмуини яратиш.

III. Ўзбекистон Республикаси соғлиқни сақлаш тизимини янада ривожлантиришнинг асосий йўналишлари

1. Соғлиқни сақлаш соҳасидаги қонун ҳужжатларини такомиллаштириш

1. Соғлиқни сақлаш соҳасидаги миллий қонун ҳужжатларини бирхиллаштириш ва тўғридан-тўғри таъсир кўрсатадиган қонунлар қабул қилиш орқали норматив-ҳуқуқий базани такомиллаштириш.

2. Соғлиқни сақлаш соҳасидаги амалдаги қонун ҳужжатларини бир-бирига мувофиқлигига эришиш ва қўллаш учун қулайликлар яратиш мақсадида ягона ҳужжатда кодификациялаш, Ўзбекистон Республикасининг Соғлиқни сақлаш кодексини қабул қилиш.

3. Бепул тиббий ёрдамнинг давлат томонидан кафолатланган ҳажмини ҳуқуқий мустаҳкамлаб қўйиш.

4. Мажбурий тиббий суғурта соҳасидаги норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни ишлаб чиқиш ва қабул қилиш.

5. Оналик ва болалиқни муҳофаза қилиш соҳасидаги, шу жумладан оналар ва болаларни эмлаш, диспансеризация қилиш ва уларга кафолатланган бепул тиббий хизмат кўрсатиш тартибини белгиловчи қонун ҳужжатларини такомиллаштириш, Кўкрак сути ўрнини босувчи озуқа маркетинги тўғрисидаги халқаро кодекс нормаларини имплементация қилиш ҳамда Чақалоқларни ва кичик ёшдаги болаларни овқатлантириш тўғрисидаги миллий дастурни қабул қилиш.

6. Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти ва бошқа халқаро ташкилотлар тавсияларига мувофиқ озиқ-овқат маҳсулотлари ва алкогольсиз ичимликлар маркетингини тартибга солишнинг, шунингдек, аҳолининг кенг қатламларини жисмоний тарбия билан шуғулланишга ва спорт тадбирларига жалб қилишга рағбатлантиришнинг ҳуқуқий механизмларини такомиллаштириш.

7. Тиббиёт ходимлари ўз касбий мажбуриятларига риоя этишини таъминлаш, манфаатлар тўқнашуви ва коррупция ҳолатлари юзага келишининг олдини олиш механизмларини такомиллаштириш, шу жумладан Тиббиёт ходимларининг ахлоқ кодексини қабул қилиш ва уларнинг касбий жавобгарлигини суғурта қилиш.

8. Аҳолини, айниқса эҳтиёжманд тоифаларни ижтимоий ҳимоя қилиш соҳасидаги қонун ҳужжатларини янада такомиллаштириш ва ижтимоий ёрдамнинг манзиллилигини ошириш.

2. Соғлиқни сақлашни ташкил этиш ва бошқариш тизимини такомиллаштириш

1. Инновацион ғоялар, ишланмалар ва технологиялардан кенг фойдаланишга асосланган давлат бошқарувининг замонавий шакллари жорий этиш орқали Ўзбекистон Республикаси Соғлиқни сақлаш вазирлиги марказий аппарати ва ҳудудий органлар тузилмасини такомиллаштириш.
2. Тиббий ёрдамнинг зарур босқичма-босқичлиги ва изчиллигини таъминлаш учун бир-бирини тўлдирувчи ва кучайтирувчи ҳар хил даражадаги ва тор ихтисосликдаги тиббиёт ташкилотларини бошқарувнинг ягона тизимига интеграция қилишни назарда тутувчи «кластер» ёндашуви асосида ҳудудларда соғлиқни сақлашни ташкил этиш тизимини такомиллаштириш.
3. Тиббий ёрдам кўрсатиш даражалари, ҳажми ва турлари бўйича тиббиёт ташкилотлари тоифалари классификаторини, шунингдек, уларни қуриш, моддий-техник ва аҳоли жон бошига ҳисоблаб чиққан ҳолда, аҳоли зичлигини ва транспорт инфратузилмаси ривожланганлигини ҳисобга олиб, кадрлар билан таъминлаш нормативларини ишлаб чиқиш.
4. Тиббиёт ва фармацевтика ташкилотлари ҳамда фаолияти гиёҳванд воситалар, психотроп моддалар ва прекурсорлар айланмаси билан боғлиқ ташкилотларни аккредитация қилишнинг, шунингдек, шифокорлик ва фармацевтика фаолиятини лицензиялашнинг механизмларини илғор хорижий тажрибани ҳисобга олган ҳолда ишлаб чиқиш ва босқичма-босқич жорий этиш.
5. Халқаро стандартлар асосида менежмент ва тиббиёт хизматлари сифатини бошқаришнинг замонавий тизимларини, шунингдек, аҳолининг соғлиқни сақлаш сифатидан қониққанлигини баҳолаш механизмларини жорий этиш.
6. Тиббиёт ходимлари меҳнатига ҳақ тўлаш ва уларни ижтимоий ҳимоя қилишнинг улар малакасига, кўрсатиладиган тиббий хизмат ҳажми, мураккаблик даражаси ва сифатига қараб тоифаланган замонавий механизмларини жорий этиш, шу жумладан қўлланилаётган тармоқ тариф сеткаси ўрнига тиббиёт ходими фаолияти натижаларига қараб клиник-харажат гуруҳлари ва жон бошига молиялаштиришнинг тегишли мезонларига кўра тўланадиган меҳнатга ҳақ тўлаш бўйича базавий лавозим маошлари ва ўзгарувчан (мукофотлаш) ставкасини жорий этиш.
7. Бирламчи тиббиёт-санитария ёрдами муассасалари, айниқса қишлоқ жойлардаги муассасаларнинг тиббиёт ходимларини моддий рағбатлантириш ва ижтимоий қўллаб-қувватлаш дастурларини ишлаб чиқиш.
8. Давлат санитария-эпидемиология назорати тизимини такомиллаштириш, уларнинг санитария қоидалари, нормалари ва гигиена нормативларига риоя этилишини, фуқаролар соғлиғи хавфсизлиги таъминланишини назорат

қилишдаги роли ва жавобгарлигини ошириш, касаллик қўзғатувчи омилларга лабораторияда ва экспресс ташхис қўйишнинг янги технологияларини жорий этиш.

9. Тиббиёт ташкилотларининг асбоб-ускуналар, сарфлаш материаллари ва эҳтиёт қисмларга бўлган эҳтиёжини аниқлашнинг ягона механизмлари ва стандартларини жорий этиш, уларни ҳисобга олишнинг ахборот тизимини яратиш.

10. Давлат-хусусий шериклик шартлари асосида тиббиёт ускуналарига техник хизмат кўрсатадиган ва уларни метрологик текширадиган ҳудудий хизматларни ташкил этиш.

3. Соғлиқни сақлашни молиялаштириш тизимини такомиллаштириш

1. Қуйидагиларни назарда тутадиган клиник-харажат гуруҳлари бўйича «ҳар бир даволанган ҳолат» учун тиббий хизматларга ҳақ тўлаш тизимини ва жон бошига молиялаштиришнинг янги механизмларини босқичма-босқич жорий этиш:

ҳудудларнинг хусусиятлари, муассасалар тури, аҳоли зичлиги ва бошқа омилларни ҳисобга олувчи тоифаланган тузатиш коэффициентларига эга молиялаштиришнинг ягона жон бошига тўғри келадиган нормативини жорий этиш ҳисобига бирламчи тиббий-санитария ёрдамнинг ҳудудий бюджет таъминланганлигини тенглаштириш бўйича тадбирларни амалга ошириш;

республика, вилоят ва туман (шаҳар) даволаш-профилактика муассасаларида ихтисослаштирилган тиббий ёрдам хизматларига клиник-харажат гуруҳлари бўйича «ҳар бир даволанган ҳолат» учун ҳақ тўлашнинг замонавий усулларига ўтиш;

давлат томонидан кафолатланган бепул тиббий ёрдам дастурлари бўйича тиббий хизматлар кўрсатиш учун тиббий хизматларнинг давлат ва хусусий етказиб берувчилари билан контрактлар тузиш тизимига ўтиш.

2. Асосланган стратегик қарорлар қабул қилиш, шунингдек, мажбурий тиббий суғурта дастурлари жорий этилишини қўллаб-қувватлаш учун соғлиқни сақлашга сарфланадиган харажатларни ҳисобга олиш ва далилий базани ташкил этиш мақсадида соғлиқни сақлаш ҳисобварақлари миллий тизимини яратиш.

3. Мажбурий тиббий суғурта дастурлари бўйича молиявий маблағларни жамловчи ва тақсимловчи Мажбурий тиббий суғурта жамғармасини ташкил этиш.

4. Республиканинг барча ҳудудларида тиббий хизматларнинг кафолатланган ҳажмларини ҳисоблаб чиқиш ва клиник-харажат гуруҳларини шакллантириш асосида беморларнинг мақсадли контингентлари ва тиббий ёрдамнинг

мақсадли турлари учун мажбурий тиббий суғуртага оид махсус дастурларни жорий этиш.

5. Фуқароларни тиббий ресурслардан оқилона фойдаланиш ҳамда ўз соғлиғини сақлаш ва мустаҳкамлашдан манфаатдор бўлишга ундайдиган дастурларни жорий этиш.

6. Республика фуқароларини мажбурий тиббий суғурта билан тўлиқ қамраб олишни босқичма-босқич таъминлаш.

4. Тиббий ёрдам сифати ва қулайлигини ошириш, соғлом турмуш тарзини қўллаб-қувватлаш, юқумли ва юқумли бўлмаган касалликларнинг олдини олиш ҳамда уларга қарши курашиш

1. Йирик кўп тармоқли даволаш муассасаларини, шу жумладан тор ихтисосликдаги махсус тиббиёт ташкилотларини (уларнинг филиалларини) бирлаштириш ҳисобига ташкил этиш орқали жойларда юқори сифатли тиббиёт хизматларидан фойдаланиш имкониятини ошириш.

2. Асосий ва энг кўп учрайдиган касалликлар ва ҳолатлар бўйича исботловчи тиббиётга асосланган ҳамда халқаро стандартларга уйғунлаштирилган миллий клиник стандартларни ишлаб чиқиш ва жорий этиш.

3. Хизматлар кўрсатиш технологияси, зарур кадр ресурслари, дори воситалари ва сарфлаш материаллари тавсифлашни назарда тутадиган соғлиқни сақлаш соҳасидаги тиббий хизматларнинг ягона реестрини яратиш.

4. Тиббий ёрдам кўрсатиш босқичларининг мақбул кетма-кетлиги ва изчиллигини таъминлайдиган беморларга йўналиш берувчи схемаларни ишлаб чиқиш ҳамда жорий этиш.

5. Олий тиббий таълим муассасаларининг клиникаларини янада ривожлантириш, уларнинг моддий-техника базасини, кадрлар салоҳиятини мустаҳкамлаш, ташхис қўйиш ва даволашнинг юқори технологик усулларини жорий этиш, шу жумладан «таълим — амалиёт — фан» алоқаси ягоналиги принципи асосида уларни 4-даражагача модернизация қилиш.

6. Соғлиқни сақлаш амалиётига халқаро стандартларга мувофиқ кичик инвазив юқори технологик жарроҳлик аралашувларини (радиожарроҳлик, микрожарроҳлик, роботлаштирилган жарроҳлик, шунтлаш ва бошқалар) жорий этиш, қисқа муддатли бир кунлик амбулатория жарроҳлик ёрдами («бир кунлик жарроҳлик»)ни ривожлантириш.

7. Тиббиёт ташкилотларида индивидуал электрон қурилмалар ёрдамида қайд этилган хавф остидаги гуруҳга кирувчи амбулатория беморларининг соғлиғи кўрсаткичлари ўзгаришига шошилиш чоралар кўриш тизимини яратиш.

8. Шошилиш ва тез тиббий ёрдам хизматини янада ривожлантириш, унинг моддий-техника базасини мустаҳкамлаш (қийин йўлларда юра оладиган автомобиллар, реанимобиллар ва авиация техникаси билан жиҳозлаш), шошилиш ва фавқулодда ҳолатда ҳаракатланувчи бошқа хизматлар билан яқин ҳамкорлик ўрнатиш.

9. Регенератив, шу жумладан биотиббий ҳужайра, аддитив ва бошқа янги технологияларга асосланган тиббиётни ривожлантириш.

10. Предиктив тиббиётни ривожлантириш (наслий мойилликнинг олдини олиш), соғлиқ ҳолатига молекуляр-генетик ташхис қўйиш, скрининг ва мониторинг қилишнинг замонавий усуллари жорий этиш.

11. Юқумли бўлмаган касалликлар ривожланиш омилларини, шу жумладан бирламчи тиббий-санитария ёрдами муассасаларида хавф остидаги гуруҳга кирадиган беморлар орасида диспансеризация ва скрининг-тадқиқотларни, патронаж ва диспансеризациянинг самарали моделларини жорий этиш, реабилитация тиббиётини ривожлантириш, «уйда стационар» хизматини кенгайтириш орқали эрта аниқлаш.

12. Катта ва кекса ёшдаги фуқароларга узоқ муддатли тиббий ёрдам кўрсатишнинг замонавий моделини яратиш, уйда ижтимоий ва тиббий хизмат кўрсатиш ва бошқа қатор чора-тадбирларни назарда тутувчи геронтологик ёрдам сифати ва қулайлигини ошириш.

13. Жамият соғлиқни сақлаш тизимини янада ривожлантириш, соғлом турмуш тарзи ва тўғри овқатланишни кенг тарғиб қилиш, фуқароларда ўз саломатлиги ва атрофдагилар соғлиғи учун жавобгарлик ҳиссини шакллантириш, шунингдек уларнинг маданияти ва тиббий саводхонлигини ошириш.

14. Микробга қарши чидамлик тарқалишининг олдини олиш, шу жумладан микробга қарши терапиянинг оқилона схема ва регламентларига қатъий риоя қилиш, антибактериал терапия тайинлашда микробиология диагностикаси усуллари ривожлантириш ва кенгайтириш, антибактериал препаратларнинг янги турларини ишлаб чиқиш.

5. Оналар ва болаларга тиббий ёрдам кўрсатиш тизимини такомиллаштириш

1. Репродуктив ёшдаги аёлларга ва болаларга кўрсатиладиган тиббий ёрдам сифатини, шу жумладан қуйидагиларни ташкил этиш орқали кенгайтириш ва ошириш:

марказий туман (шаҳар) кўп тармоқли поликлиникаларида репродуктив саломатлик ва хавфсиз оналик, пренатал диагностика кабинетлари (оналар скрининги), шунингдек, болалар бўлимлари;

болалар стационар муассасаларида тез тиббий ёрдам педиатрия бригадалари ва шошилинч постларни кенгайтириш ҳисобига болаларга кечаю кундуз шошилинч тиббий ёрдам кўрсатиш;

туман (шаҳар) тиббиёт бирлашмаларида болалар қабул бўлимлари, болалар реанимацияси ва интенсив терапия бўлимлари қабулхоналари.

2. Ирсий, генетик, бирламчи иммунитет танқислиги (орфан), туғма ва орттирилган касалликларга чалинган болаларга ташхис қўйиш, уларни даволаш ва реабилитация қилиш тизимини, шу жумладан туғма, сурункали касалликларга чалинган ва ногиронлиги бўлган болаларни реабилитация қилиш марказларини ташкил этиш орқали такомиллаштириш.

3. Ирсий касалликларга мойил бўлган, хавф остидаги гуруҳга кирадиган болаларга эрта ёрдам бериш дастурларини амалга ошириш.

4. Болалар ўлими ва ногиронлигини камайтиришга қаратилган миллий лойиҳаларни, шу жумладан ўсмирларнинг жисмоний ва руҳий-ижтимоий осойишталигига кўмаклашувчи «Болалиқда учрайдиган касалликларни интеграциялашган ҳолда юритиш», «Болаларнинг жароҳат олиши ва болалар билан шафқатсиз муносабатда бўлиш», «Чақалоқлар саломатлиги», «Ўсмирлар саломатлиги», «Жисмоний тарбия ва спорт», «Соғлом мактаб муҳитини шакллантириш» дастурларини амалга ошириш.

5. Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти томонидан қўлланиладиган мактаб ёшидаги болаларни ўрганишнинг замонавий усуллари ва дастурларидан кенг фойдаланиш, «Мактаб ёшидаги болалар соғлиғига нисбатан хулқини текшириш» (NBSC) Европа ҳамкорлик тармоғига ҳамда Болалар семиришини эпидемиологик назорат қилиш Европа тармоғига (COSI) Ўзбекистоннинг қўшилиши.

6. Оналар ва болаларга ихтисослаштирилган юқори технологик, шу жумладан микрожарроҳлик ва кичик инвазив тиббий ёрдам кўрсатишни янада такомиллаштириш.

7. «Она ва бола» йирик кўп тармоқли тиббиёт марказларини давлат-хусусий шериклик шартлари асосида босқичма-босқич, шу жумладан самараси паст ва тор ихтисосдаги давлат тиббиёт ташкилотларини бирлаштириш орқали ташкил этиш.

6. Хусусий соғлиқни сақлаш тизими, давлат-хусусий шериклик ва тиббиёт туризмини ривожлантириш

1. Қуйидагиларни назарда тутувчи хусусий соғлиқни сақлаш тизимини ривожлантириш стратегиясини ишлаб чиқиш:

худудлар эҳтиёжини ҳисобга олган ҳолда нодавлат тиббиёт ташкилотлари учун амбулатория ва стационар тиббий хизматларни ривожлантиришнинг истиқболли йўналишларини белгилаш;

аҳолининг эҳтиёжи катта бўлган тиббиётнинг айрим йўналишлари ривожига инвестициялар, шу жумладан хорижий инвестицияларни жалб қилиш;

соғлиқни сақлаш соҳасида давлат-хусусий шериклик механизмларини кенг татбиқ этиш;

нодавлат нотижорат ташкилотлари ва жамоат бирлашмаларининг соғлиқни сақлаш соҳасидаги ролини кучайтириш, шунингдек, уларнинг негизида хусусий соғлиқни сақлаш тизимини ривожлантиришнинг асосий йўналишлари юзасидан ахборот билан таъминлаш учун ягона диспетчер хизмати (Call-маркази) ташкил этиш.

2. Соғлиқни сақлаш соҳасига қуйидаги шаклларда давлат-хусусий шерикликни жорий этиш:

хусусий тиббиёт ташкилотлари биноларини қуриш учун доимий фойдаланиш мақсадида бепул асосда ер участкалари тақдим этиш;

мавжуд давлат тиббиёт ташкилотларини реконструкция қилиш ва жиҳозлаш шарти билан хусусий тиббиёт ташкилотлари объектлари қуриш учун бепул асосда ер участкалари тақдим этиш;

кам фойдаланиладиган ёки реконструкция қилиш ёхуд капитал таъмирлашни (қайта жиҳозлашни) талаб қиладиган мавжуд давлат тиббиёт ташкилотларини ижарага бериш;

бино қуриш ёки реконструкция қилиш, концессия асосида жиҳозлаш учун ер участкаси ажратиш;

бўш турган давлат мулки объектларини, шу жумладан ишламаётган давлат тиббиёт ташкилотлари биноларини «ноль» харид қиймати бўйича қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда реализация қилиш;

давлат тиббиёт ташкилотларининг айрим функциялари ёки хизматларини тадбиркорлик субъектларига аутсорсинг асосида ўтказиш;

Ўзбекистон Республикаси Ҳукумати томонидан белгилаб бериладиган бошқа шаклларда.

3. Мамлакатимиз тиббиёт ташкилотларининг туристик салоҳиятини тубдан оширишга қаратилган Ўзбекистон Республикасида кириш тиббиёт туризмини ривожлантириш стратегиясини ва уни амалга ошириш бўйича «йўл харитаси»ни ишлаб чиқиш.

4. Йирик давлат тиббиёт ташкилотларида тиббий хизматларни ҳам мамлакат ичида, ҳам хорижда илгари суриш учун масъул бўлган маркетинг ва тиббиёт туризмини ривожлантириш, чет эл фуқароларини, шунингдек, уларга ҳамроҳ бўлган шахсларни қабул қилиш ва хизмат кўрсатишни ташкил этиш бўйича махсус таркибий тузилмалар яратиш.

5. Кириш тиббиёт туризмини ривожлантириш бўйича ҳудудий дастурлар ишлаб чиқиш, маданий-маърифий тадбирлар билан комплекс боғлиқ ҳолда чет эл фуқароларига тиббий хизмат кўрсатишни ташкил этиш, чет эл инвестициялари, шунингдек, тиббиёт ташкилотларининг туристик инфратузилмасини ривожлантиришга халқаро молия институтлари ва бошқа ташкилотлар кредитлари ва грантларини жалб қилиш.

6. Етакчи илмий-амалий тиббиёт марказларининг салоҳиятини ва улар кўрсатадиган хизматларни, шу жумладан эстетика жарроҳлиги, кардиожарроҳлик, нейрожарроҳлик, урология имкониятларини оммавий ахборот воситаларида PR-компаниялар, конференциялар, семинарлар ва давра суҳбатлари ташкил этиш орқали кенг тарғиб қилиш.

7. Фармацевтика тармоғини янада ривожлантириш

1. Қуйидагиларни имконини берувчи Дори воситалари ва тиббиёт буюмларини маркировкалаш ҳамда улар ҳаракатланишининг мониторингини олиб бориш ахборот тизимини жорий этиш:

дори воситалари ва тиббиёт буюмлари ҳар бир қадоғининг ишлаб чиқарилган ёки импорт қилинган вақтдан бошлаб истеъмолчига етиб борган вақтгача ҳаракатланишини кузатиш;

сифатсиз ва контрафакт дори воситалари ҳамда тиббиёт буюмларининг бутун республика бўйлаб профилактикаси ва муомаладан дарҳол олиб қўйилиши;

ижтимоий аҳамиятга эга дори воситалари ва тиббиёт буюмлари нархини белгилаш устидан мониторинг олиб бориш;

барча даражаларда дори воситалари ва тиббиёт буюмлари захиралари ва резервларини тезкор режалаштириш ва бошқариш;

истеъмолчилар томонидан мобиль илова ёрдамида харид қилинадиган (олинадиган) дори воситалари ва тиббиёт буюмлари қонунийлигини текшириш.

2. Қиммат турадиган дори терапиясини талаб қиладиган беморлар регистрларини шакллантириш.

3. Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти томонидан қайта малакаланган иммунобиологик препаратларни жадал рўйхатдан ўтказиш тартиб-таомилини жорий этиш.

4. Дори воситаларини, тиббиёт буюмларини ва тиббий техникани рўйхатдан ўтказиш соҳасидаги қонун ҳужжатларини такомиллаштириш, уларни халқаро талабларга уйғунлаштириш.

5. Ривожланган давлатларнинг ижобий тажрибаси асосида дори воситалари, тиббиёт буюмлари ва тиббий техника учун референт нарх белгилашни босқичма-босқич жорий этиш.

6. Фармацевтика ташкилотларини сифат менежменти тизимларини ва тегишли ишлаб чиқариш амалиётини (GMP ва бошқалар) жорий этишга рағбатлантириш.

7. Амбулатория ва стационар даволашда фуқароларни таъминлаш учун бюджет маблағлари ҳисобидан қопланадиган дори воситалари рўйхатини шакллантириш услубиётини ишлаб чиқиш ва такомиллаштириш.

8. Республика ҳудудида ўсадиган доривор ўсимликлар плантацияларини ташкил этган ҳолда уларни етиштириш технологияларини ишлаб чиқиш, шунингдек, ўсимлик хом ашёси асосида дори воситалари ишлаб чиқарувчи мамлакатимиз корхоналарини кенг қўллаб-қувватлаш.

9. Ихтисослашган фармацевтика эркин иқтисодий зоналари ҳудудида тайёр дори воситалари ва субстанциялар ишлаб чиқарувчи янги фармацевтика корхоналари ташкил этишга доир йирик инвестиция лойиҳаларини амалга ошириш.

8. Тиббиёт кадрларини тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш, шунингдек, тиббиёт илм-фанини ривожлантиришнинг самарали тизимини шакллантириш

1. Ўқитишнинг кредит-модул тизимини босқичма-босқич жорий этиш ва уларнинг амалий жиҳатларини ошириш орқали олий таълим ва олий ўқув юртидан кейинги таълимнинг таълим стандартлари ва ўқув дастурларини такомиллаштириш.

2. Клиник ихтисосликни эгаллаш мураккаблигидан келиб чиқиб, магистратура ва клиник ординатурада (резидентурада) юқори малакали кадрлар тайёрлаш муддатларини халқаро стандартларга мувофиқ 1 йилдан 5 йилгача этиб оптималлаштириш.

3. Хорижий тиббиёт таълим муассасалари билан кенг ҳамкорлик қилиш, шу жумладан уларнинг филиаллари ва факультетларини очиш, шунингдек, иккита диплом бериш тизимини жорий этиш.

4. Таълим дастурларини амалга оширишда тармоқ ҳамкорлиги ва очик курслардан фойдаланиш орқали хорижий университетлар ресурсларидан фойдаланиш ҳисобига таълим имкониятларини кенгайтириш, шунингдек

тиббий таълимнинг электрон миллий платформаларини ишлаб чиқиш ва электрон таълим муҳитини шакллантириш.

5. Илғор илмий ишланмалар ва технологияларни соғлиқни сақлаш амалиётига интеграция қилишда тиббиёт олий таълим муассасалари клиникалари ва ўқув базаларининг ролини кучайтириш.

6. Юқори малакали кадрлар тайёрлашда, уларни даволаш-ташхис қўйиш жараёнида иштирок этганлиги учун моддий рағбатлантириш йўли билан янги илмий ишланмалар ва технологияларни жорий этишда тиббиёт олий таълим муассасалари ва илмий муассасалар профессор-ўқитувчилари ролини ошириш.

7. Қуйидагиларни жорий этиш орқали таълим узлуксизлигини таъминловчи тиббиёт ходимларини қайта тайёрлаш ва улар малакасини ошириш тизимини такомиллаштириш:

ўқитишнинг балл (жамғариб бориш) тизими;

муаммога йўналтирилган модул ўқув дастурлари;

масофавий ўқитиш дастурлари;

узлуксиз тиббий таълимни ташкил этишда кўмаклашиш учун интерактив портал.

8. Тиббиёт илмий ва таълим муассасаларини халқаро стандартлар, шу жумладан GCP (Good clinical practice) стандарти бўйича сертификатлаштириш (аккредитация қилиш) асосида тиббиёт кадрларини тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва улар малакасини ошириш, тиббиёт илм-фанини ривожлантириш тизими самарадорлигини ошириш.

9. Тиббиёт таълим муассасаларида ўқитиш тўлдирилган ва виртуал реаллик шароитида, тиббий тренажёр ва манекенларда олиб бориладиган симуляцион марказларни ташкил этиш.

10. Тиббиёт илмий ва таълим муассасаларининг базавий ҳамда дастурий-мақсадли молиялаштирилишини, инновацион ишланмалар ва технологиялар трансферини амалга ошириш учун тиббиёт ва илмий жамоаларни давлат томонидан манзилли қўллаб-қувватлашни таъминлаш, уларни соғлиқни сақлаш амалиётига жорий этиш.

11. Олий тиббиёт ўқув муассасалари тиббий-профилактик йўналиши кафедраларининг таълим дастурлари тан олинган халқаро ташкилотлар, шу жумладан Европа минтақасида жамоат соғлиғини сақлаш мактаби уюшмаси (ASPHER — The Association of Schools of Public Health in the European Region) томонидан аккредитация қилинишини таъминлаш.

9. Ахборот-коммуникация технологиялари ва «электрон соғлиқни сақлаш»ни кенг жорий этиш

1. Қуйидаги имкониятларни назарда тутувчи «Электрон соғлиқни сақлаш» тизимини жорий этиш, ягона миллий стандартлар асосида интеграциялашган ахборот тизимлари ва маълумотлар базалари мажмуини ташкил этиш:

а) аҳоли учун:

тиббиёт ташкилотлари ва кўрсатиладиган тиббий хизматлар тўғрисида ахборот олиш;

шифокорлар малакаси, иш стажи, қабул вақти ҳақида ахборот олиш, шунингдек, «электрон навбат», шу жумладан масофадан навбатни банд қилиб қўйиш имкониятини ташкил этиш;

кўрсатиладиган хизматлар сифатини, шу жумладан тиббиёт ходимлари фаолиятини баҳолаш;

мобиль иловалар орқали тизимдан фойдаланиш;

б) тиббиёт ташкилотлари ва соғлиқни сақлашни бошқариш органлари:

муассасани ривожланишнинг инновацион ижтимоий йўналтирилган типига айлантириш;

соғлиқни сақлаш соҳасида стандартлаштириш тизимини амалга ошириш;

электрон ҳужжат билан ишлашни жорий этиш орқали иш жараёнини оптималлаштириш (тиббиёт карталари ва касалликлар тарихларини тўлдириш, «электрон рецептлар» бериш);

тиббиёт ходимлари, дори воситалари, тиббиёт буюмлари ва тиббий техника, сарфлаш материаллари ҳисобини ва мониторингини юритиш;

давлат томонидан кафолатланган бепул тиббий ёрдам дастурлари бўйича молиявий операциялар амалга ошириш ва мониторингини юритиш, тиббиёт ташкилотларининг бўлажак харажатларини баҳолаш, шунингдек эҳтимоли бўлган хатарларни таҳлил қилиш;

тиббий статистика, ҳисоб ва ҳисобот юритиш, шунингдек, соғлиқни сақлаш миллий ҳисобварақлари тизимини қўллаб-қувватлаш;

бошқа тиббиёт ташкилотлари ахборот тизимлари билан интеграциялаш ва ахборот алмашиш;

2. Тиббиёт ташкилотлари иш кўрсаткичлари ва тармоқнинг ривожланиш ҳолатини мониторинг қилишнинг асосий механизми сифатида ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланиш.

3. Тиббиёт ташкилотлари ўртасида ахборот алмашиш ҳамда масофавий тиббий ва таълим хизматларини (маслаҳатлашувлар, консилиумлар, операциялар, мастер-класслар ва ҳоказолар) ўтказиш учун телетиббиётни ривожлантириш.

IV. Концепцияни амалга оширишдан кутилаётган натижалар

Концепцияни амалга ошириш натижасида қуйидагилар кутилмоқда:

барқарор тараққиёт соҳасида миллий мақсадлар ва вазифаларга эришиш;

Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти, бошқа нуфузли халқаро ташкилотлар стандартлари ва тавсияларини миллий қонун ҳужжатларига имплементация қилиш, Халқаро тиббий-санитария қоидаларини амалга ошириш;

соғлиқни сақлаш хизматлари билан тўлиқ қамраб олишни таъминлаш, малакали, ихтисослаштирилган ва юқори технологик тиббий ёрдамдан фойдаланиш имкониятини ошириш, оналик ва болаликни муҳофаза қилиш тизимини ривожлантириш;

давлат томонидан қафолатланган бепул тиббий ёрдам ҳажмларини қонунчилик йўли билан белгилаб қўйиш;

республика фуқароларини мажбурий тиббий суғурта дастурлари билан босқичма-босқич қамраб олиш;

соғлиқни сақлашни молиялаштиришни ошириш, тиббий хизматлар кўрсатишда бюджетдан ажратиладиган маблағлардан самарали фойдаланиш, тиббиёт ва фармацевтика ходимлари меҳнатига муносиб ҳақ тўланишини таъминлаш;

республика ҳудудларини тиббиёт ва фармацевтика кадрлари билан тўлиқ ҳамда тенг ҳажмда таъминлашга эришиш;

жамият соғлиқни сақлаш тизими ва фуқаролар соғлиғини сақлаш масалалари бўйича идоралараро ҳамкорликни ривожлантириш;

аҳолига реабилитация ва тиббий-ижтимоий ёрдам кўрсатиш тизимини ривожлантириш;

умр кўришни 75 ёшгача ошириш;

оналар ўлими кўрсаткичини 15 фоизга камайтириш;

чақалоқлар ва беш ёшгача бўлган болалар ўлимини 30 фоизга камайтириш;

аҳоли орасида юрак-томир, онкология касалликлари, қандли диабет ва сурункали нафас йўллари касалликларидан бевақт ўлишни 15 фоизга камайтириш;

аҳолининг сил, ОИВ, гепатит ва бошқа юқумли касалликларга чалиниш даражасини камайтириш

V.КЕЙСЛАР БАНКИ

1-амалий машғулот: Инсон организмга атроф муҳит омилларининг таъсири. Хоналарнинг микроқлим кўрсаткичларини текшириш усуллари.

1.Кичик гуруҳлар билан усули гуруҳдаги тингловчиларни 4 кичик гуруҳга бўлишни кўзда тутди (3 тадан тингловчи), ҳар бир кичик гуруҳ мавзуни муҳокама ва ўқитувчи томонидан асбоблар билан таништириш ва ишлаш тартиби бўйича тушунтириши тугагандан сўнг шахсий топшириқларни оладилар:

-1 кичик гуруҳ – хонадаги инсоляцион тартибни аниқлаш, текшириш баённомасини расмийлаштириш

-2 кичик гуруҳ – ўқув аудиториясидаги ЁК ўлчаш ва унга баҳо бериш, текшириш баённомасини расмийлаштириш

-3 кичик гуруҳ – ўқув аудиторияси мисолида ТЁК ўлчаш ва баҳолаш, текшириш баённомасини расмийлаштириш

-4 кичик гуруҳ – ўқув аудиториясидаги иккита ишчи нуқтасида ёруғликнинг тушиш бурчагини аниқлашни бажариш (1-чи ва 2-чи қатордаги иш жойлари)

Кичик гуруҳларда амалий ишлар якунлангандан сўнг, ҳарбир гуруҳча ўзларининг текшириш натижаларини тақдим этадилар – текшириш натижалари ва ҳисоблаш натижаларининг баённомасини ўқийдилар. Сўнгра гуруҳдаги ҳамма тингловчилар барча текшириш натижаларини ўз дафтарларига ёзиб оладилар ва кейин ўқитувчининг маслаҳати билан олинган натижаларга баҳо берадилар (ўқув аудиторияси учун табиий ёритилганлик кўрсаткичларининг гигиеник меъёрлари)

Сунъий ёритилганлик бир қанча омилларга боғлиқ бўлади: хонанинг катталиги (ўлчамлари), фойдаланиладиган чироқларнинг табиати, қуввати ва сонига, уларнинг созлиги, осилиш баландлиги, тозаллиги, арматураларнинг тури, хонадаги юзаларнинг нурни қайтариш хусусиятига боғлиқ бўлади. Хоналарнинг сунъий ёритилиш ҳолатини баҳолашда биринчи навбатда юқоридаги ҳамма омилларни тавсифлаш керак бўлади.

Ёритилиш даражасини ва унинг хона бўлаб бир текис тарқалишини баҳолаш учун ўлчашлар хонада кам деганда 3-5 нуқтада амалга оширилиши керак (хонанинг катталигига боғлиқ ҳолда). Ўртача қиймат ёритилишнинг ўртача даражасини, турли нуқталардаги ёртилиш фарқларининг қиймати эса, ёртилишнинг бир текис тарқалишини таърифлайди. Ёритилганликни ўлчаш учун люксметр асбобидан фойдаланилади.

Бундан ташқари хоналардаги сунъий ёритилганлик қиймати ҳисоблаш усули билан ҳам аниқланиши мумкин. Аввал хонага қўйилган ва ишлаш

ҳолатидаги чироқларнинг йиғинди қуввати ҳисобланади (А.Вт) ва йиғинди қувватни хона майдонига бўлиш орқали, солиштирма қувват ҳисоблаб топилади (Б, Вт/кв.м). Кейин жадвал бўйича (Амал. машғулотларга кўлланма, Г.И.Румянцев, 88 бет, 13 жадвал) 10 Вт/кв.м (100 люкс) энергия сарфлайдиган турли турдаги ёритгичлар яратадиган ёритилиш қиймати топилади. Ёритилганликнинг яқинлаштирилган қиймати (Х) кўйидаги формула ёрдамида ҳисобланади:

$$X = (B \times C) : 10 \text{ люкс}$$

Ҳисоблаш учун мисол: 36 м² майдонга эга бўлган хонада 3 та лампа иш ҳолатида бўлиб, улар 100 Вт ли чўғланувчи лампалардир. Лампаларнинг йиғинди қуввати $3 \times 100 = 300$ Вт ни, солиштирма қувват эса $300 : 36 = 8,3$ Вт / кв.м ташкил қилади. 13 -чи жадвал бўйича тўғри тушувчи ёруғлик учун (чўғланувчи лампалар) 10 Вт/кв.м 42 люкс га жадалликка эга бўлган ёруғлик оқимини яратишини топамиз. Демак, хонадаги тахминий ёритилиш даражаси кўйидагини ташкил қилади:

$$X = (8,3 \times 42) : 10 = 35 \text{ люкс}$$

Турар-жой бинолари, жамоат жойлари, болалар ва даволаш муассасаларини лойиҳалашда, ҳамда касалхонадаги функционал хоналардаги ёритилиш даражаси етарлича бўлмаган ҳолатларда, ёритилганликнинг гигиеник меёрларини таъминлаш мақсадида хона учун талаб этиладиган лампалар сонини ҳисоблаш зарурияти юзага келади. Бундай ҳисоблашни бажариш учун биринчи навбатда жадвал бўйича (Пивоваров Ю.П., 110 бет, 36 жадвал) лампанинг тури, осилиш баландлиги, хонанинг катталиги ва талаб этиладиган ёритилиш даражасини ҳисобга олган ҳолда кера бўладиган солиштирма қувват аниқланади. Топилган солиштирма қувватни хона майдонига кўпайтириш орқали талаб этилган йиғинди қувват топилади. Топилган қийматни битта лампанинг қувватига бўлиш орқали талаб этиган чироқлар сони топилади.

Ҳисоблаш учун мисол: Боғлов хонасининг баландлиги 3 м ва майдони 30 кв.м, ишчи юзадаги ёритилиш даражаси 100 люксни ташкил этиш учун хонани чўғланма лампалар билан ёритиш лозим (100 Вт ли лампалар). Жадвал бўйича берилган шароит учун солиштирма қувват 31 Вт/кв.м эканлигини топамиз. Зарур бўлган солиштирма қувват $= 31 \times 30 = 930$ Вт. Чўғланма лампаларнинг талаб этилагн сони: $930 : 100 = 9$ лампа бўлади.

Кичик гуруҳлар билан ишлаш гуруҳдаги тингловчиларни 3 гуруҳчага (ҳар гуруҳчада 4 та тингловчи) бўлишни кўзда тутати ва машғулот мавзусини тўлиқ муҳокамаси, асбоблар ва жиҳозлар билан танишиш ва ўқитувчининг кўрсатмаларидан сўнг ҳарбир гуруҳча алоҳида топшириқ олади.

-1 гуруҳча – хоналарни сунъий ёритиш учун фойдаланиладиган ёритиш асбобларининг турини тавсифлаб бериш (ўқув аудиторияси мисолида)

-2 гуруҳча – ўқув аудиториясининг 3 тадан кам бўлмаган нуқтасида сунъий ёритилганлик даражасини ўлчашни ўтказиш, текшириш баённомасини расмийлаштириш

Фаолият кетма-кетлиги:

-фильтрли фотоэлементни тайёрлаш x10

-иш жойларида кам деганда уч нуқтада ёритилиш даражасини кетма-кет ўлчаш (сунъий ёритилишнинг ёқилган қв ўчирилган вақтада)

-ҳарбир нуқтада иккита ўлчаш ўртасидаги фарқни аниқлаш

-хисоблаш ва ёритилганликнинг ўртача даражасини баҳолаш

-ёритилишнинг бир текис тарқалганлигини баҳолаш

-3 гуруҳча – ўқув аудиторияси учун керак бўладиган ёритгичлар сонини хисоблашни бажариш

Фаолият кетма-кетлиги:

-жадвал бўйича чўғлатма чироқлар учун гигиеник меърни (100лк), ҳонанинг ҳажми ва унинг баландлигини хисобга олиб керак бўлган солиштирма қувватни жадвал бўйича аниқлаш

-керак бўладиган умумий қувватни хисоблаш

-100 вт бўйича керак бўладиган чироқлар сонини хисоблаш

Кичик гуруҳларда иш тугатилгандан сўнг, ҳарбир кичик гуруҳ ўзининг иш натижаларини баённомаси ва бажарилган хисоблаш бўйича доклад қилади. Кейин ҳамма тадабалар бошқа гуруҳчалар бажарган иш натижаларини ҳам умумлаштириб умумий баённома ёзадилар (ўқув аудиториясининг сунъий ёритилиш кўрсаткичларининг гигиеник меъёрлари) олинган натижалар баҳоланади.

2-амалий машғулот: Аҳолининг тўғри овқатланиш масалалари

Машғулотнинг амалий қисми 2-га кичик гуруҳлар билан ишлаш орқали ўтказилади ва уларнинг ҳарбири алоҳида топшириқ оладилар:

1КГ – тавсия этилган сут намунасининг органолептик ва айрим физико-кимёвий текширишларини ўтказиш (ранги, ҳиди, консистенцияси, зичлиги, нордонлиги, аралашмаларнинг бор-йўқлиги – сода, крахмал)

2КГ – тавсия этилган гўшт намунасини қуйидаги кўрсаткичлар бўйича текширишдан ўтказиш: ранги, ҳиди, консистенцияси, аммиакнинг борлиги, гельминтларнинг борлиги

Сутнинг тўла сифатлилигини баҳолаш унинг органолептик, физикавий, кимёвий ва микробиологик кўрсаткичларини текшириш орқали амалга оширилади.

Сутнинг органолептик хоссаларига ранги, ҳиди, консистенцияси, таъми киради. Тўла сифатли сутнинг ранги оў, бироз сарғиш тусли, ёқимли сут ҳиди, суюқ (аммо сув каби суюқ эмас) консистенцияли, ёқимди ва енгил хушбўй ҳидга эга бўлади.

Физикавий кўрсаткичларига унинг зичлиги (солиштирама оғирлиги), ёғнинг миқдори ва механик аралашмаларини киритиш мумкин.

Кимёвий сифат кўрсаткичларига унинг янгилиги ва табиийлиги, ҳамда сутнинг қалбакилаштириш мақсадида қўшилиши мумкин бўлган кимёвий аралашмалари киради (сода, крахмал).

Сутнинг микробиологик кўрсаткичларига микрофлораларнинг миқдори ва уларнинг табиатини киритиш мумкин.

Сутнинг юқорида баён этилган кўрсаткичларини текширишда қўлланадиган асосий усуллар жадвалда келтирилган:

Кўрсаткичлар	Аниқлаш усули	Гиг.меёри
Зичлиги (солиштирама оғирлик) Зичлиги паст – суюлтирилган сут, юқори зичлик –сутнинг ёғи олинган	Лактоденсиметр ёрдамида	1,028-1,034 20 ⁰ С хароратда
Ёғнинг миқдори (%)	Бутирометр ёрдамида	2,8-3,7%
Механик аралашмаларнинг борлиги	Тоза дока орқали сузиш ва кейин докали филтрани кўриш	Механик аралашмалар бўлмаслиги керак
Сутнинг янгилиги:		

А)нордонлиги	0,1н NaOH билан титрлаш усули	18-24 ⁰ Тернера
Б)чириш намунаси	Кайнатиш	Чириши мумкин эмас
Сода аралашмаси	Розол кислота билан сифат реакцияси	Розол кислота билан сариқ ранг
Краҳмал аралашмаси	Краҳмалга сифат реакцияси	Сариқ ранг
Бактериологик кўрсаткичлар	Овқатли муҳитларга экиш, микроскопик текшириш	Патоген флоралар бўлмаслиги керак

Гўштнинг тўла сифатлилигини баҳолаш куйидаги кўрсаткичлар орқали амалга оширилади: органолептик (ранги, хиди, консистенцияси, шўрвасининг таъми), кимёвий (аммиак, водород сульфид, т кислоталари), микробиологик (гельминтларнинг борлиги). Гўшт кўрсаткичларини баҳолаш 25 балли тизимда амалга оширилади, яъни агар гўштнинг йиғинди баллари 21-25 ни ташкил қилса, гўшт янги, 10-20 балл бўлса – янгилиги шубҳали, ё 10 баллдан паст бўлса – гўшт янги эмас:

Кўрсаткичлар	Текшириш усуллари	Кўрсаткичларни баҳолаш
Органолептик: -ранги -консистенцияси -хиди	Визуал Бармоқ билан босиш Қиздирилган пичоқ намунаси	Оғиш бўлса: -рангида - 2 дан 5 баллгача чегириш; консистенциясида— 2 дан 5 баллгача чегириш; хидда-2 дан 7 баллгача
Кимёвий: -учувчи ёғ кислоталарининг борлиги -аммиакли азотнинг борлиги	Мис сульфат намунаси Несселер реактиви билан ижобий	Бор бўлса 4 балл чегириш Бор бўлса – 2 балл чегириш
Микробиологик: финна ва трихинеллаларнинг борлиги	Эзилган препаратларни микроскопдв кўриш	Бор бўлса— 2 балл чегириш

Кичик гуруҳларда иш тугагандан сўнг, ҳарбир гуруҳ ўз ишининг натижасини тақдим этади – текшириш баённомалари ўқилади. Ҳамма текшириш натижаларини жамлаб якуний баённомани тузиш, сўнгра ўқитувчи маслаҳати ёрдамида олинган натижалар баҳоланади

3-амалий машғулот: Болалар ва ўсмирлар гигиенасининг ўзига хос муаммолари. Болалар ва ўсмирларнинг жисмоний ривожланишини текшириш ва баҳолашнинг методологик асослари.

1.3-4 та тингловчида жисмоний ривожланиш кўрсаткичлари аниқланади (бўйи, вазни, кўкрак қафасининг айланаси, мушаклар кучи, ЎТС –ўпканинг тириклик сигими)

2.2-3 та боланинг жисмоний ривожланишини баҳолашни ўтказиш (вазиятли масалалар) регессия шкаласи бўйича

Қадамба-қадам ҳаракат алгоритми:

-берилган вазиятли масалага мувофиқ шу ёш,жинс, миллат ва яшаш жойи учун регессия шкаласи кўрсатиш

-бўй кўрсаткичи бўйича ривожланиш даражасини аниқлаш

-тана вазни ва КҚА қийматларини аниқлаш, ҳамда шу бўйга мувофиқ «±δ» қийматини топиш

-тана вазни ва КҚА учун шахсий сигмали оғишни ҳисоблаш

-ҳисоблаб топилга оғиш қийматларига боғлиқ ҳолда ривожланишнинг гармоник эканлигини баҳолаш

VII. ГЛОССАРИЙ

Термин	Ўзбек тилидаги шарҳи	Инглиз тилидаги шарҳи
аҳолининг санитария-эпидемиологик осойишталиги	аҳоли соғлиғининг ҳолати бўлиб, бунда инсонга яшаш муҳити омилларининг зарарли таъсири мавжуд бўлмайди ва унинг ҳаёт фаолияти учун қулай шарт-шароитлар таъминланади;	a sanitary and epidemiological welfare of the population is the state of health of the population, in which there is no adverse impact of environmental factors on human and provided favorable conditions for its life;
давлат санитария назорати	аҳолининг санитария-эпидемиологик осойишталиги тўғрисидаги қонун ҳужжатлари бузилишларининг олдини олишга, уларни аниқлаш ва бартараф этишга доир фаолият;	a state sanitary supervision is activity on warning, exposure and removal of violations of legislation about sanitary-epidemiology prosperity of population;
инсоннинг яшаш муҳити	инсоннинг ҳаёт фаолияти шарт-шароитларини белгилайдиган объектлар, ҳодисалар ва атроф-муҳит омиллари мажмуи;	a human environment is a collection of objects, phenomena and environmental factors determining human living conditions;
санитария-гигиена тадбирлари ва эпидемияга қарши тадбирлар	юқумли ва паразитар касалликлар пайдо бўлишининг ҳамда тарқалишининг олдини олишга ва уларни бартараф этишга қаратилган ташкилий, маъмурий, муҳандислик-техник, тиббий-санитария чора-тадбирлари ҳамда бошқа чора-тадбирлар;	a sanitary-hygienic and anti-epidemic measures are organizational, administrative, engineering, health and other measures aimed at preventing the emergence and spread of infectious and parasitic diseases and their elimination;
санитария-эпидемиологик вазият	аҳоли яшаётган муҳитининг ва соғлиғининг муайян ҳудуддаги, кўрсатилган аниқ вақтдаги ҳолати;	a sanitary-epidemiological situation is the state of the environment and the health of the population in a certain area at the

		specified time;
санитария-эпидемиология хизмати	аҳолининг санитария-эпидемиологик осойишталиги соҳасидаги фаолиятни амалга оширувчи давлат санитария-эпидемиология назорати марказларини, орттирилган иммунитет танқислиги синдромига (ОИТСга) қарши курашиш марказларини, дезинфекция станцияларини, ўлат, карантин ва ўта хавфли инфекцияларни профилактика қилиш марказларини, илмий-тадқиқот муассасаларини ўз ичига олган ягона тизим;	a sanitary and epidemiological service is a single system, which includes the centers of state sanitary and epidemiological supervision centers for the fight against acquired immunodeficiency syndrome (AIDS), disinfection stations, centers of plague prevention, quarantine and especially dangerous infections, research institutions operating in the sanitary and epidemiological welfare of the population
чекловчи тадбирлар (карантин)	юқумли ва паразитар касалликлар тарқалишининг олдини олишга қаратилган, хўжалик фаолияти ва бошқа фаолиятнинг алоҳида тартибини, аҳоли, транспорт воситалари, юклар ва (ёки) товарлар ҳаракатланишининг чекланишини назарда тутадиган маъмурий, тиббий-санитария чора-тадбирлари ва бошқа чора-тадбирлар;	restrictive measures (quarantine) - administrative, health and other measures aimed at preventing the spread of infectious and parasitic diseases, providing a special regime of economic and other activities, the restriction of movement of people, vehicles, cargoes and (or) goods;
юқумли ва паразитар касалликлар	инсонга у яшаётган муҳитнинг биологик омиллари таъсир кўрсатиши ҳамда касалликка чалинган инсондан ёки ҳайвондан соғлом инсонга касаллик юқиши мумкинлиги сабабли пайдо бўладиган ва тарқаладиган инсон касалликлари	infectious and parasitic diseases - human diseases, the occurrence and distribution of which is caused by human exposure to biological environmental factors and the possibility of

		disease transmission from an infected person or animal to a healthy person.
Гигиеник меъёрлар	доимо таъсир кўрсатувчи ва инсон учун керакли омиллар	Hygienic norm - as a rule, are permanent and necessary for human factors.
гигиеник коидалар	табиатда бор бўлган у ёки бу омилга бўлган гигиеник талабларнинг оғзаки таърифи	Hygiene rules - a verbal (verbal) description of hygienic requirements to a particular factor
гигиеник регламентлар	одам организмига негатив таъсир кўрсатувчи омилларга нисбатан ўрнатилган меъёрлар	Hygienic reglament- are among the factors that can have a negative effect on the body.
Овқат рациони	овқат маҳсулотларининг таркиби ва миқдори	Diet - the number and composition of the food products that are part of the daily human diet
оқилна овқатланиш	физиологик овқатланиш меъёрлари	Proper nutrition - it is a diet that provides the body's need for nutrients and energy, promotes harmonious development, the preservation of high efficiency and the body's resistance, prolongs the active period and the duration of human life.
овқатланишнинг физиологик меъёрлари	овқат моддалар ва энергия миқдорлари бўлиб, организмнинг ёши, жинси, меҳнат фаолиятининг турига мувофиқ организмнинг физиологик эҳтиёжини қондиради	Physiological norm of power - is the amount of nutrients and energy, designed to meet the physiological needs of the body, depending on the age, sex, nature of work.

алиментар касалликлар	овқатланишнинг физиологик меъёрларини бажармаслик, ҳамда бошқа гигиеник талабларга риоя қилмаслик натижасида ривожланган касалликлар	Nutritional Meals disease population that does not match the requirements of a balanced diet, and leads to more widespread diseases, directly or indirectly related to food quality
Мехнат гигиенаси	ишлаб чиқариш муҳитида бўладиган зарарли омилларнинг ишчилар организмига таъсир этиш хусусиятларини ўрганиб, унинг асосида ишчилар ўртасида кузатиладиган касалликларнинг олдини олишга қаратилган тадбирларни ишлаб чиқади ва ҳаётга тадбиқ қилади	Occupational Hygiene - the science that studies the influence of harmful factors of environment on the body work and develop on this basis, measures aimed at the prevention of diseases of workers, their exhaustion and fatigue, increase in labor productivity.
тиббий-санитария қисми	ишчи ва хизматчиларга малакали ва ихтисослаштирилган тиббий-хизмат кўрсатиш, ҳамда профилактик тадбирларни амалга оширади	Medical care part - has qualified and specialized medical care work, and also carries out preventive measures
ишлаб чиқариш муҳитидаги омиллар	ишлаб чиқариш муҳитидаги омиллар	Factors of production environment - a set of production factors, which may be either indifferent to the body working and have a negative impact on it.
касб касалликлари	ишлаб чиқариш муҳитидаги омиллар таъсирида келиб чиқадиган касалликлар	Occupational diseases - a disease that develops due to the impact specific to the work of the working conditions of factors
Болалар ва ўсмирлар	ўсувчи организмга атроф муҳитда бор бўлган турли	Hygiene of children and adolescents - is studying

гигиенаси	омилларнинг таъсирини ўрганиш ва олинган маълумотлар асосида болалар ва ўсмирлар организмга мослаштирилган ҳолда илмий асосланган гигиеник нормативларни, тавсияларни ишлаб чиқиш ва шунга мувофиқ соғломлаштириш тадбирларини ишлаб чиқиб ҳаётга тадбиқ қилади	the impact of the growing body of environmental factors and developing hygiene guidelines and recreational activities for children and teenagers.
акселерация	Жисмоний ривожланиш кўрсаткичларининг олдинги авлод болаларидаги ривожланиш кўрсаткичларига қараганда тезлашиши	Akseleration- process more rapid physical development and its higher performance in contemporary generations compared with previous generations
соғлом турмуш тарзи	атроф муҳитда бор бўлган барча омилларнинг организмга таъсир этиш мумкинлиги ҳақидаги маълумотларга эга бўлиш, ва ана шу омиллардан ўзининг саломатлиги учун фойда келтирадиган томонларидан самарали фойдалана олиши	Healthy human life- is a skill that is the ability to perform specific actions (or vice versa, to refuse to perform any), are aimed at preserving and improving the health and disease prevention
Психогигиена	инсонларнинг рухий саломатлигини сақлаш ва уни мустаҳкамлашга қаратилган	Psychohygiene - the science of preservation and promotion of mental health, the prevention of the emergence and development of mental illness
Касалланиш	аҳоли орасида ёки унинг айрим гуруҳлари ичида тарқалган касалликлар.	diseases which prevalence among population or in some groups of one's
Хавф омиллари	инсон саломатлигига хавф туғдирувчи, касалликларни келиб чиқишига, ривожланишига, ёмон	a risk factor is any attribute, characteristic or exposure of an individual that increases

	оқибатларга олиб келувчи - биологик, генетик экологик, тиббий-ижтимоий ҳарактерга эга бўлган, ташқи муҳит, ишлаб чиқариш шароити, турмуш тарзи билан боғлиқ омиллар гуруҳидир.	the likelihood of developing a disease or injury. Some examples of the more important risk factors are underweight, unsafe sex, high blood pressure, tobacco and alcohol consumption, and unsafe water, sanitation and hygiene.
PubMed	бу электрон қидирув системаси NLM да ишлаб чиқилган. PubMed ўз ичига олади: <ul style="list-style-type: none"> - MEDLINE (медлайн) - PreMEDLINE - Нашриётлар баёни. 	this electronic search system was developed in the National Library of Medicine (NLM). PubMed includes: <ul style="list-style-type: none"> - MEDLINE - PreMEDLINE - Description of publications
MEDLINE	тиббий маълумотларининг базаси, у 1960-йилдан бошлаб 22 миллиондан ортиқ бутун дунё бўйича тиббий маълумотлар нашрларининг библиографик баёнларини ўз ичига олади. Ҳозирда MEDLINE бепул интернетдан маълумот қидиришга ёрдам беради.	<u>MEDLINE</u> is the National Library of Medicine (NLM) journal citation database. Started in the 1960s, it now provides more than 22 million references to biomedical and life sciences journal articles back to 1946. MEDLINE includes citations from more than 5,600 scholarly journals published around the world.

VIII. АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

I. Ўзбекистон Республикаси Президенти асарлари

1. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. – Тошкент: Ўзбекистон, 2016.
2. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб интизом ва шахсий жавобгарлик ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қондаси бўлиши керак. – Тошкент: Ўзбекистон, 2017.
3. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажагимизни мард ва олийжаноб халқимиз билан бирга қурамиз. – Тошкент: Ўзбекистон, 2017.
4. Мирзиёев Ш.М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гаровидир. – Тошкент: Ўзбекистон, 2017.
5. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. 1-жилд. – Тошкент: Ўзбекистон, 2017.
6. Мирзиёев Ш.М. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. 2-жилд. – Тошкент: Ўзбекистон, 2018.
7. Каримов.И.А. Юксак маънавият-енгилмас куч. Т.: Ўзбекистон, 2008
8. Каримов.И.А. Демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини шакллантириш – мамлакатимиз тараққиётининг асосий мезонидир. 19-жилд. Т.: Ўзбекистон, 2011.
9. КаримовИ.А. Ўзбекистон мутақилликка эришиш оstonасида. Т.: Ўзбекистон, - 2011.
10. Каримов И.А. Она юритимизнинг бахту иқболи ва буюк келажаги йўлида хизмат қилиш – энг олий саодатдир. Т.:Ўзбекистон, 2015.

II. Ўзбекистон Республикаси Қонунлари

11. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Тошкент: Ўзбекистон, 2018, 40-бет.
12. Ўзбекистон Республикасининг "Таълим тўғрисида"ги Қонуни. Т, 1997.
13. Ўзбекистон Республикаси "Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури". Т, 1997.
14. "Ёшларга оид давлат сиёсати тўғрисида" Ўзбекистон Республикасининг Қонуни, 2016 йил 14 сентябрь, ЎРҚ-406-сон.

III. Ўзбекистон Республикаси Президенти Фармонлари ва Қарорлари

15. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги "2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида"ги ПФ-4947- сонли Фармони.

16. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 20 апрелдаги “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-2909-сонли Қарори.

17. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 21 сентябрдаги “2019-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион ривожлантириш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида” Фармони.

18. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 25 февралдаги “Ўзбекистон Республикасининг халқаро рейтинглар ва индекслардаги ўрнини яхшилаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4210-сонли Қарори.

19. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 29 апрелдаги “Ўзбекистон Республикаси халқ таълими тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги Фармони.

20. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 майдаги “Ўзбекистон Республикаси мактабгача таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги Қарори.

21. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 11 июлдаги “Олий ва ўрта махсус таълим соҳасида бошқарувни ислоҳ қилиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5763-сон Фармони.

22. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 11 июлдаги “Олий ва ўрта махсус таълим тизимида бошқарувнинг янги тамойилларини жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4391-сонли Қарори.

23. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 27 августдаги “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг узлуксиз малакасини ошириш тизимини жорий этиш тўғрисида”ги ПФ- 5789-сонли Фармони.

Махсус адабиётлар:

1. “Аҳолининг санитария-эпидемиологик осойишталиги тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикасининг 2015 йил 26 августдаги 393 сонли Қонуни (ЎЗР қонун ҳужжатлари тўплами, 2015 й., 34-сон, 451-модда) -18б.

2. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Республика санитария-эпидемиология хизмати фаолиятини ва уни малакали кадрлар билан таъминланиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари” тўғрисидаги 2015 йил 26 июндаги 170-сонли Қарори.

3. Румянцев Г.И., Прохоров Н.И., Новиков С.М. ва б. “Гигиена” Учебник для ВУЗов, М., 2009.- 608б.

4. Umumiy gigiyena bilan ekologiya. Amaliy mashg`ulotlar uchun o`quv qo`llanma. L.A.Ponomareva, E.K. Kazakov, L.K. Abduqodirova, B.E.Tuhtarov, I.K.Dravskix, S.A.Sharipova, X.A.Sadullaeva. - T.,2011.

5.Environmental health Dade W. Moeller Third Edition Harvard University Press Cambridge, Massachusetts London, England, 2005

6. ЎзР СанҚваМ лари (2005 - 2015 йиллар)

Қўшимча адабиётлар:

1. Мельниченко П.И., Архангельский В.И., Козлова Т.А. ва б. “Гигиена с основами экологии человека”, Дарслик. М., 2009. -752б.
2. Румянцев Г.И., Прохоров Н.И., Новиков С.М. ва б. “Гигиена” Учебник для ВУЗов, М., 2009.- 608б.
3. Большаков А.М. “Общая гигиена” М. 2009, -736 б
4. Кича Д. И., Дрожжина Н. А., Фомина А. В. “Общая гигиена руководство к лабораторным занятиям”. 2009.-288 б.
5. Демиденко Н.М. тахрири остида. “Гигиена” Т.2004. -615б.
6. Камилова Р.Т. Болалар ва ўсмирларнинг жисмоний ривожланишини баҳолаш учун регрессия шкаласи. Т., 1998, -75б.
7. Камилова Р.Т. Болалар ва ўсмирларнинг жисмоний ривожланишини баҳолаш учун центил шкаласи. Т., 1998, -50б.

Интернет ресурслар

1. www.minzdrav.uz;
2. www.tma.uz
3. www.Ziyonet;
4. www.hygiene.uz;